

Küresel Perspektif

Ekim 2026 / Cumhuriyet Bayramı Özel Sayı

Editörler: K. Betül Sınav & Efe Pamukcuoğlu

Tasarım: Kaan B. Özdelice

Cumhuriyetin 103. Yılında Ankara ve Beyrut:
Eksen Mantığından Çıkar Temelli Anlaşmalara

Dr. Gulshan Y. Sağlam

29 Ekim 1923'e Giden Süreçte Jön Türkler ile
Cumhuriyet Kadrosu Arasındaki Tarihsel Bağ

Dr. Ece Yüksel

Kemalist Devrimin Burjuva Karakteri:
Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Üretim İlişkilerinin Analizi

Ahmet Çağrı Soylu

Üç Kılıç, Yüz Milyon Altın:
Millî Mücadele'de Buhara ve Ankara

Can Baykal

İsmet İnönü - The Second Architect of the Turkish Republic

Şerif Sav

Intelligence and the Proclamation of
the Turkish Republic 1919-1923

Kuzey Tunguz

ISSN 0378-3855

9 770378 385009

DPE Başkanı - FPI President

Büyükelçi (E) Hüseyin Diriöz

DPE Akademik Kurul Başkanı - FPI Academic Board President

Prof. Dr. Tarık Oğuzlu

DPE Koordinatörü - FPI Coordinator

Cem Tuna Aksu

Editörler - Editors

Kamile Betül Sınav

Efe Pamukcuoğlu

Tasarım - Design

Kaan Barış Özdelice

- 01** **29 Ekim 1923'e Giden Süreçte Jön Türkler ile Cumhuriyet Kadrosu Arasındaki Tarihsel Bağ**
Dr. Ece Yüksel / PhD, Yeditepe Üniversitesi
- 29** **Cumhuriyetin 103. Yılında Ankara ve Beyrut: Eksen Mantığından Çıkar Temelli Anlaşmalara**
Dr. Gulshan Y. Sağlam / PhD, Beirut Arab University
- 33** **Türkiye'de Rejim Dönüşümü: Saltanatın Kaldırılmasından Hilafetin İlgasına (1922-1924)**
Naime Battal / PhD, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- 46** **Intelligence and the Proclamation of the Turkish Republic 1919-1923**
Kuzey Tunguz / MSc, Leiden University
- 57** **Üç Kılıç, Yüz Milyon Altın: Millî Mücadele'de Buhara ve Ankara**
Can Baykal / MA, Başkent Üniversitesi
- 71** **İsmet İnönü - The Second Architect of the Turkish Republic**
Şerif Sav / MGA, University of Toronto
- 93** **The Principle of 'Peace at Home, Peace in the World' and Türkiye's Key Role in Regional Peace**
Dudu Hilal Koç / BA, Galatasaray Üniversitesi
- 106** **Kemalist Devrimin Burjuva Karakteri: Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Üretim İlişkilerinin Analizi**
Ahmet Çağrı Soylu / MA, Fudan University
- 113** **The Individual in Foreign Policy: Analyzing Turgut Özal in Gulf Crisis through Foreign Policy Analysis Perspective**
Sezin Aydos / BSc, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- 121** **Küresel Krizler Çağında Dış Politikada Etik: "Neden Ahlaklı Olmalıyız?" Sorusunun Uluslararası İlişkilerdeki Karşılığı ve Türkiye'nin Normatif Vizyonu**
Omer Mungan / BA, State University of New York at Binghamton

29 Ekim 1923'e Giden Süreçte Jön Türkler ile Cumhuriyet Kadrosu Arasındaki Tarihsel Bağ

Dr. Ece Yüksel

“Türk milletinin karakterine ve âdetlerine en uygun olan yönetim,
cumhuriyet yönetimidir”

-Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1924)¹

29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet, Türk siyasi yazınında çoğunlukla Osmanlı modernleşme sürecinden bağımsız, ani bir kırılma olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel gayesi, bahsi geçen kırılma noktasını tartışmaya açmaktır. Araştırma, Cumhuriyet'i inşa eden kurucu kadronun fikri köklerinin II. Meşrutiyet dönemine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesindeki Jön Türk hareketine dayandığını, tarihsel olgular ve kurumsal pratikler üzerinden göstererek iki dönem arasındaki organik sürekliliği kanıtlamayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda, iki dönem arasındaki kadro devamlılığını, yönlemsel ve fikrî kökleri (pozitivizm, Türkçülük, devleti kurtarma gayesi) analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Jön Türk hareketi ile Milli Mücadele hareketi arasındaki stratejik ayrışma ve bunun imparatorluk bakiyesinden arındırılmış modern bir ulus devletin kuruluşuna nasıl zemin hazırladığını incelenecektir. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir siyasi ve askerî kariyerlerine İttihat ve Terakki bünyesinde başlamıştır. 2.Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte gizli örgütlenme, propaganda ve teşkilatlanma, 19 Mayıs 1919 'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonra başlattığı Millî Mücadele'nin provasıdır.

Benzer şekilde Jön Türklerin Kanun-i Esasi ve meclisin yeniden açılması, kadın hakları ve millî iktisat gibi konularda attığı ilk adımlar, Cumhuriyet reformlarının öncüsüdür. Öte yandan bu çalışma, iki hareket arasındaki ayrışmalara da odaklanmaktadır. İttihatçıların Turancılık felsefesi ile geniş coğrafyalarda hakimiyet kurma hayalinin yanında, cumhuriyeti kuran kadronun Misak-ı Millî sınırları içinde gerçekçi bir ulus devleti inşa ettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Jön Türk hareketinin başlattığı modernleşme ve devleti kurma refleksi akılcı bir süzgeçten geçirilerek imparatorluk kalıntılarından arındırılmıştır. 29 Ekim 1923'te kalıcı bir ulus devlete dönüştürülmüştür.

¹ (Atatürk'ün S.D. 111, s. 74) <https://atam.gov.tr/cumhuriyet-yonetimi/> (Erişim Tarihi:10.10.2026)

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, Türkiye Cumhuriyet'inin askerî ve sivil kadrosu tarihsel olarak Jön Türk hareketinin devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde yetişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ivme kazanan modernleşme hamleleri, anayasanın yeniden kabulü, Türk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik sacayaklarını oluşturmuştur. Bununla birlikte Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından saltanat ve hilafetin kaldırılması eski İttihatçı kadro ile cumhuriyetçiler arasındaki iktidar mücadelesini keskinleştirmiştir. Millî Mücadele'ye gönül verenler bir süre sonra muhalefete geçmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. Osmanlı imparatorluğunun bakiyesinden cumhuriyet idaresine geçiş şüphesiz ki kolay olmamıştır. İleriki dönemde genç cumhuriyeti korumak ve devrimleri kalıcı kılmak için, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında seyyar birer adalet ve disiplin mekanizması olarak ihdas edilen İstiklal Mahkemeleri rejimin kurumsallaşma aşamasında muhalefeti pasivize etme ve merkezî otoriteyi tahkim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davasında yargılanıp suçlu bulunan ve idam edilen eski İttihatçı kadro Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, Ahmet Şükrü Bey, İsmail Canbulat, Filibeli Hilmi Bey, Yenibahçeli Nail Bey, Hafız Mehmet Bey, Abidin Bey, Hafız Halis Turgut Bey, Miralay Rasim Bey, Abdülkadir Bey'dir. Beraat eden veya farklı şekilde ceza alan eski İttihatçılar ise, Mithat Şükrü Bey (Bleda), Hüseyin Cahit Bey, Rahmi Bey (Evrensol), Küçük Talat Bey (Muşkara), Falih Rıfkı Bey (Atay), Cemal Hususî Bey 'dir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurucularından Rauf Bey (Orbay) gibi isimler gıyaben yargılanarak ceza almıştır. Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) Paşalar Millî Mücadele'deki rolleri ve ordunun desteğiyle beraat etmişlerdir. Cumhuriyet'in rotasına yönelebilecek her türlü alternatif güç odağı etkisizleştirilmiştir. Bununla beraber iki dönem arasındaki tarihsel ilişki, süreklilikler ve kopuşlar ekseninde şu şekilde kavramsallaştırılabilir:

Süreklilik hem Jön Türklerin hem de Cumhuriyet'i kuran kadronun temel motivasyonu, dağılma sürecindeki devleti modernleşme vasıtasıyla kurtarmaktır. Ayrıca kadının sosyal hayata katılımı, peçe ve çarşaf tartışmaları gibi toplumsal alandaki dönüşümlerin zihni ve pratik kökleri II. Meşrutiyet Dönemi'ne dayanmaktadır. Fakat kadının hukuki statüsünün tam anlamıyla güvence altına alınması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra gelen hukuki reformlarla gerçekleşmiştir.

Jön Türkler ile Cumhuriyetçiler arasındaki temel ayrışma ise, kullandıkları yöntemde, kararlılıkta ve devletin niteliği konusunda kendisini göstermektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Osmanlı Hanedanı'na bağlı meşruti monarşi çizgisi içerisindeydi. Buna karşın Millî

Mücadele kadrosu, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini TBMM çatısı altında birleştirerek egemenliği ulusa devretmiştir. Kararlarını meclis iradesine dayandırmıştır. Bunun yanında, Jön Türkler Osmanlılık ve İslamcılık denemelerinin ardından Turancı-Pantürkist bir çizgiyi benimsemiştir. Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Misak-ı Millî ile sınırları çizilmiş Anadolu merkezli bir Türk ulusçuluğuna inanmaktadır. Siyasal yöntem olarak ise, İttihatçılar komitacılık, darbe ve ikili iktidar uygulamasına giderken, Cumhuriyetçiler daha radikal, tepeden inme ve kurumsal devrimcilik anlayışını benimsemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan bu siyasal evrim, yalnızca radikal bir rejim değişikliği değil, zihniyet dünyası, bürokratik dönüşüm ve düşünce tarihi açısından derin bir sürekliliktir. Tanzimatın ilanı ile kurumsal bir ivme kazanan, II. Meşrutiyet ile entelektüel canlılığa ulaşan Osmanlı modernleşmesi, Ziya Gökalp ve İbrahim Şinasi gibi düşünürlerin teorik katkıları ile zenginleşmiştir. Dahası, Ahmet Rıza ile Abdullah Cevdet'in akıl, bilim ve pozitivist ilkeleriyle biçimlenmiştir. Bu entelektüel miras, askerî ve idari eğitimlerini imparatorluğun son dönem kurumlarında alan kurucu kadro tarafından kurulan yeni devlette Cumhuriyet'in ilanı ve yapılan devrimler ile kalıcı hale gelmiştir.

Genç Osmanlılar ve Jön Türkler

Osmanlı tarihinde "Jönler " ifadesi ilk kez 1861 yılında Mâbeyn'deki gençler için kullanılmıştır. Bu tarihten sonra ise Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle Avrupa'da örgütlenen Genç-Yeni Osmanlılar, dış basında "Jön Türkler" olarak anılmaya başlamıştır (Hanoğlu,2001:584). Mevcut yönetimden memnun olmayan ve 1865'te gizlice kurulan "İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti", meşrutiyet rejimine geçilmesini ve meclisin açılmasını amaçlamıştır. İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti, gazete ve dergilerde çıkan yazıları ile ilk kez bu kadar örgütlü ve sert bir muhalefet yapmıştır (Demirtaş,2007: 392).

10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında toplanan Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin de aralarında bulunduğu grup, Paşa'nın sultana sunduğu reform ilkelerini benimseyerek Ziya Bey liderliğinde Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni kurmuştur. (Demirtaş,2007:393). Yeni ya da Genç Osmanlılar, yurda döndükten sonra I. Meşrutiyet'in ve Kanun-ı Esasî'nin ilan edilmesinde kilit rol oynayan ilk muhalif kanattır (Azizata,2023:14). Cemiyetin görüşlerini duyurmak amacıyla Ali Suavi yönetiminde *Muhbir* gazetesi yeniden yayımlanmaya başlanmış, ancak gazetenin sert İslamcı bir çizgi benimsemesi Ali Suavi ile Mustafa Fazıl Paşa'nın arasını açmıştır. Bu gelişme üzerine 29 Haziran 1868'de Namık Kemal

Hürriyet gazetesini çıkarmaya başlasa da bu birliktelik kısa sürmüş; ardından Ziya Bey ve Namık Kemal'in de yollarının ayrılmasıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde hızlı bir çözülme süreci başlamıştır (Demirtaş ,2007:395).

Muhalliflerde yaşanan bu çözülme sırasında Osmanlı devletinde iktidarın yeni sahibi sultan II. Abdülhamid 1876 'da Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi sözü ile tahta çıkmıştır (Yılmaz,2022:82). Öte yandan Osmanlı'nın 1876'daki ilk meclis tecrübesi, dış devletlerin baskısından ziyade imparatorluğun kendi içindeki ekonomik değişimlerin, toplum grupları arasındaki çatışmaların ve merkez yönetimi ile taşra arasındaki iktidar kavgasının doğal bir sonucudur (Karpas,2006:51). Fakat kısa süre sonra başlayan bu tecrübe uzun sürmemiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) yüzünden sultan anayasayı askıya alıp ve meclisi kapatmıştır. Bundan sonra istibdat dönemi başlamıştır. Bu durum aydınlar, Jön Türkler ve ulema arasında ciddi tartışmalar yaratmıştır (Deringil,2014:13). Toprak kayıpları, ekonomik kriz ve idari istikrarsızlık ortamında meşrutiyetin devleti yıkıma sürükleyeceğine inanan sultan II. Abdülhamid, muhalefetin dinî ve entelektüel eleştirilerine karşı otoriter tedbirleri daha da artırmıştır. Muhallifleri sürgüne yollamıştır (Akyıldız,2004:173). Çırağan Vakasından sonra ise V. Murad ömrünün sonuna kadar Çırağan Sarayı'nda ağır bir tecrit altında yaşamıştır (Yılmaz,2022:83). Sultan II. Abdülhamit kendisine yönelik suikast ve diğer komploaları önlemek amacıyla Hafiye Teşkilatı'nı kurmuştur (Haydaroğlu,1995:111). Öte yandan alınan devletin aldığı askeri yenilgi yüzünden Balkanlar'dan Anadolu'ya göç dalgası başlamıştır (Yılmaz,2022:93).

Bugünlerde devletin ve toplumun içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan, sürgün ve baskılardan yılmayan Genç Osmanlıların devamı olan ve onların aydınlar ise gizlice toplantılar yapmaya devam etmektedir. Aydınların amacı padişahın yetkilerini kısıtlamak ve kanun önünde eşitlik ilkesini hayata geçirmek ve imparatorluğun dağılmasını önlemektir (Durdu,2003:296). Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkanlarda olduğu gibi imparatorluğun Ortadoğu topraklarındaki vilayetlerinde de azınlıklar kendi devletlerini kurma arzusu içindedir. Özellikle bu coğrafyadaki Arapların imparatorluktan kopuşuna engel olmak için İslam birliğini (Panislamizm) merkeze alan bir strateji takip edilmiştir (Yılmaz,2022:108).

21 Mayıs 1889'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid tarafından İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti) İstanbul'da kurulmuştur (Tunaya,2024:19). II. Abdülhamid'in istibdat rejimini yıkmak ve Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek amacıyla kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, Paris'te Ahmed Rıza Bey yapılan görüşmenin ardından isim değişikliğine giderek

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Sarayın baskı ve sürgün politikaları sonucunda faaliyetlerine Paris, Cenevre ve Kahire’de devam eden cemiyet üyeleri *Meşveret* ve *Mizan* gazeteleri ile örgütlenme sürecini hızlandırmıştır (Tunaya,2024:24). Fakat bir süre sonra, hareket kendi içinde fikrî ayrılıklara düşmüştür. 1897 ve 1899 yıllarında Abdülhamid'in müdahaleleriyle zayıflayan hareket, Damat Mahmut Paşa ve oğullarının Paris'e gelmesiyle yeniden canlanmıştır. 1902’te Paris’te toplanan Jön Türk Kongresi sonunda fikir ayrılıkları devam etmiştir. Dış müdahaleye ve azınlık imtiyazlarına karşı çıkan Ahmed Rıza öncülüğündeki merkezîyetçi kanat ‘İttihat Terakki Cemiyeti/Fırkası ‘ ile büyük devletlerin desteğini ve Âdem-i Merkezîyetçiliği savunan Prens Sabahaddin kanadı ‘Hürriyet İtilaf Fırkası /Ahrar Fırkası ‘olarak arasında ikiye bölünmüştür (Tunaya,2024:19).

Mustafa Kemal ve İttihat Terakki

Jön Türk düşüncesiyle askerî mektep sıralarında tanışan öğrenciler, mezun olup Balkanlar'a (özellikle 3.Ordu bölgesine) tayin edildiklerinde cemiyetin saha kadrosunu oluşturmuşlardır. Makedonya’daki subaylar arasında ödenmeyen maaşlar, Avrupalı subayların imtiyazlı konumu gibi sebeplerden huzursuzluklar devam etmektedir. Bu subaylar daha sonra 1908 yazında başlattıkları isyanlarla II. Meşrutiyet’in ilanına giden yolu açmıştır (McMeekin,2019,63). Enver Bey (Paşa), Resneli Niyazî Bey ve Mustafa Kemal askerî öğrencilik yıllarında edindikleri vatanperverlik, hürriyet ve anayasal düzende yaşama idealini eyleme dökerek İttihat ve Terakki bünyesine katılmıştır. 27 Eylül 1907’de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir (Uca,2020:58). Mustafa Kemal, Selanik’te 3. Ordu Kurmay Heyeti’nde görev yaptığı sırada, muhtemelen 1907 sonları veya 1908 başlarında Ali Fethi Okyar’ın ısrarı ve Hakkı Baha Pars’ın evinde gerçekleştirilen yemin töreniyle 322 sıra numarasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılmıştır. İttihatçıların da kendisini hırslı ve uzlaşmaz olarak görmesi nedeniyle cemiyetin üst kademelerinde yer almayan Mustafa Kemal’in bu mesafeli duruşu, onun İttihat ve Terakki’nin siyasi günahlarının ve başarısızlıklarının sorumluluğundan uzak kalmasını sağlamış ve ilerleyen süreçte Millî Mücadele’nin lideri olarak öne çıkmasının yolunu açmıştır (Uca,2020:63).

1909 yılındaki İttihat ve Terakki Kongresi’ne Trablusgarp (Bingazi) delegesi olarak katılan, 1910 sonunda Talat Bey’in evinde gerçekleştirilen üst düzey İttihat ve Terakki erkan toplantısında yer alan ve bazı kaynaklara göre Selanik Merkez-i Umumi üyeliğinde bulunan Mustafa Kemal, 1923 yılında yaptığı bir açıklamada kendisinin de zamanında bu cemiyetin kurucusu veya azasından bulunduğunu açıkça ifade etmiştir. Sonraki süreçte İttihat ve Terakki’nin feshedilerek Teceddüt Fırkası’na dönüştüğü ve ardından buradaki mensupların

büyük çoğunluğunun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılarak Mustafa Kemal'in başlattığı Milli Mücadele hareketine dahil olduğu bilinmektedir (Akal,2018:62). Fakat bir süre sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasındaki başarılarına rağmen, cemiyetin siyasi bir partiye dönüşmesi yüzünden Mustafa Kemal İttihat Terakki ile bağımlı koparmıştır (Güler,2021:92).

1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet'in İlanı

Mayıs 1908'de Rumeli'de Üçüncü Ordu subayları ile İttihatçıların öncülüğünde başlayan hareketlilik, Resneli Niyazi ve Enver Bey'in dağa çıkması, Arnavut protestoları ve Şemsi Paşa'nın öldürülmesiyle süreci durduramayacağını anlayan iktidar köşeye sıkışmıştı. II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymayı kabul etmek zorunda kalmış; böylece 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet resmen ilan edilmiştir (Çavdar, 1991: 41).

Bu süreç bazı tarihçilerce bir "blöf" ya da "halk ayaklanması" olarak nitelendirilse de Osmanlı arşiv belgeleri, ihtilalin planlı ve güçlü bir askerî organizasyon olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim son günde binlerce eylemcinin yanı sıra Firzovik'teki en az 20.000 silahlı Arnavut ile gayrimüslim çetelerin desteği sağlanmıştır. Anadolu'dan gönderilen redif taburları ve bölgedeki tüm garnizonlar da isyancılara katılmıştır. Sonuç olarak, İstanbul'da konuşlu kuvvetlerden çok daha kalabalık olan yaklaşık 70.000 kişilik Üçüncü Ordu'nun tam desteğini arkasına alan İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri, askerî ve siyasi üstünlüğü ele geçirerek rejim değişikliğini gerçekleştirmiştir (Yılmaz ,2022:146). Öte yandan İttihatçılar ve Jön Türkler için hürriyet, eşitlik ve adalet kavramları soyut felsefelerden ziyade Reval Görüşmesi sonrası devleti kurtarmaya yönelik araçlardı. Görüşmelerden çıkacak sonucun korkusuyla harekete geçen mektepli subayların ilan ettiği meşrutiyet, Makedonya'da geçici bir coşku yaratsa da komitacıların silah bırakmamasıyla hayal kırıklığına yol açmıştır. Geri dönülemez kaçınılmaz bir deneme olan bu sürecin aktörleri, vatanı kaybetmenin bedelini ağır ödemiş bir kuşaktır. Meşrutiyet açılımı, Osmanlı'nın kurtuluşu için denenmemiş tek yol olarak tarihe geçmiştir. Olayları geriye alacak zaman ve imkâna sahip olmayan, "Bir yere vatanım diyebilmek için orada doğup büyümenin yetmediğini" anlamak için bedel ödeyen İttihatçıları, 1908 öncesi ve sonrasında bir bütün olarak değerlendirmek gerekir (Küçükkılınç,2018:58).

Jön Türkler devamında İttihatçıların, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Batılı güçlerle kurmayı hedeflediği demokratik ittifak, her iki tarafın karşılıklı şüpheleri, güç mücadelesi ve çıkar odaklı yaklaşımları nedeniyle kalıcı bir dostluk yerine gerilimli bir denge siyasetine dönüşmüştür (Ahmad ,2019: 51). Öte yandan 1908 Jön Türk Devrimi, imparatorluğu kurtarma

amacıyla Müslüman grubun öncülüğünde yapılmıştır. Süreç içerisinde gayrimüslimlerin ayrılıkçı talepleri, ağır savaş kayıpları ve Rusya'dan gelen Türk aydınların etkisi birleşince; Osmanlılık fikri iflas etmiş ve Türk milliyetçiliği devletin ana ideolojisi haline gelmiştir (Georgeon,2016:20).

Jön Türklerin Siyasi Fikirleri

Jön Türkler, özgün bir ideolojiden yoksun oluşları ve içinde bulunulan durum yüzünden Fransız düşüncesi ve pozitivizme yönelmiştir. Fakat halk tabanlı bir devrim yapamayınca devleti kurtarma amacıyla anayasacılığa sarılıp orduya odaklanmışlardır (Mardin, 2007:306). Öte yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti, homojen bir ideolojiye sahip olmayıp İslamcı, Türkçü veya pozitivist gibi farklı görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında liderlerin çevresinde kollara ayrılan ve zamanla her şeyden sorumlu tutulan bu yapı, her ne kadar farklı karakterde üyeler barındırsa da güçlü bir fedai ruhu, dayanışma bilinci ve askeri niteliği ağır basan siyasi ve sosyal bir hareket olarak tarihe geçmiştir (Uca,2020:40). Bunun yanında, II. Meşrutiyet dönemi düşünce akımları, Osmanlı aydınlarının “Devlet nasıl kurtulur?” sorusuna verdikleri farklı yanıtlarla biçimlenmiştir. Bu kapsamda, tüm tebaayı eşit kılmayı hedefleyen Osmanlılık Balkan isyanlarıyla, Müslüman birliğini savunan İslamcılık, Arap ve Arnavut ayrılıkçılığıyla geçerliliğini yitirmiştir. Türk milliyetçiliğini esas alan Türkçülük ile Batı'nın kurum ve reformlarını benimseyen Batıcılık ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ve fikrî altyapısını oluşturmuştur. Bu düşünce akımlar arasındaki temel ayrım ise batılılaşmanın derecesi, dinin toplumdaki rolü ve değişim yöntemine dair benimsedikleri farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır (Acar,2019:413). Jön Türk hareketi ve II. Meşrutiyet dönemi; fikri arayışları, asker-bürokrat elit geleneği ve İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet Halk Fırkasına uzanan kadro/yöntem mirasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik altyapısını ve ulus-devlet kimliğini şekillendiren temel anahtardır (Aykaç,2023:243).

Osmanlılık 1839 – 1912 (Tanzimat'tan Balkan Savaşları'na) Osmanlı Devleti, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet adımlarıyla din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin eşit bir "Osmanlı Milleti" oluşturarak devletin dağılmasını ve dış müdahaleleri önlemeyi amaçlamıştır. Namık Kemal, Âli ve Fuad paşalar gibi isimlerin savunduğu Osmanlılık fikri, gayrimüslimlerin isyanları ve özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda başarısızlığa uğrayarak yerini Türkçülük akımına bırakmıştır (Acar,2019:418).

Türkçülük 1908 – 1923 (II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e) İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta Osmanlılık düşüncesini benimsemişse de yaşanan savaşlar ve kopuşlar

sonucunda bu anlayış yerini zamanla Türkçülüğe bırakmıştır. Süreç içerisinde yaşanan siyasal çalkantılar ve askerî müdahaleler (31 Mart Vakası, Bâb-ı Âli Baskını) cemiyetin giderek otoriterleşmesine yol açmıştır. Tüm çalkantılarına rağmen taşıdığı kurumsal tecrübe ve inşa ettiği millî bilinçle Millî Mücadele'nin ve ulus devletin fikrî/askerî altyapısını oluşturan yapı azınlıkların direnci ve milliyetçi aydınların etkisiyle Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine yönelmiştir (İnalçık,2022:21). Bu yüzden İttihat Terakki, özellikle 1914'te devletçilik ilkesi ve Milli İktisat politikasıyla yerli burjuvazi oluşturma hedeflenmiştir. Kısmen halkçılık anlayışıyla da kitleler sistem içine çekilmeye çalışılmıştır (Georgeon,2016:35). Fakat ayrılıkçı isyanlar ve uzun süren savaşları nedeniyle Osmanlıcılık politikası başarısız olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası, 1913 sonrasında eylemsel bir Türkçülük çizgisine yönelmiştir. Ziya Gökalp'ın fikirleri doğrultusunda eğitim ve kamusal alandaki Türkleştirme hamlelerini, kapitülasyonların kaldırılması hedeflenmiştir (Semiz,2016:239). Bununla beraber, 1908 Devrimi'nin ardından kurulan Türk Derneği, görünüşte bilimsel ve kültürel bir platform niteliği taşımasına rağmen aslında Osmanlı aydınları ile Rusya'dan gelen Türk entelektüellerinin farklı milliyetçilik anlayışlarını ve Türk birliği fikrini harmanlayan ilk önemli teşkilatlanma olarak karşımıza çıkmaktadır (Arai,1994:48).

1911-1912'de dernekler ve süreli yayınlar aracılığıyla kurumsallaşan Türk milliyetçiliği, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının toplumsal şokuyla birlikte kentli kitleler arasında kitleselleşmiştir. Bu dönemin fikrî mimarı Ziya Gökalp'e dair literatür başta Taha Parla'nın çalışmaları olmak üzere onun kuramsal özgünlüğünü ortaya koysa da henüz eksiksiz bir entelektüel biyografi sunmaktan uzaktır (Georgeon,2016:28). Öte yandan 1912'de kurulan Türk Ocakları, Jön Türk döneminden itibaren ulusal kimlik ve kültürü yaymak amacıyla özerk bir sivil yapı olarak örgütlenmiştir. Ancak geniş kitlelerden ziyade taşra seçkinlerini hedefleyen bir karakter sergilemiştir (Georgeon,2016:49). Siyasi iktidarlardan kısmi özerklik ve mali destek alarak büyüyen Türk Ocakları, 1927 sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) taşradaki denetim ve tekel arayışları doğrultusunda bağımsızlığını kaybetmiştir. Parti kontrolünde tek tipçi bir yapıya dönüştürülmüştür (Georgeon, 2016: 51). Ziya Gökalp'in yanı sıra Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi farklı kuramsal eğilimlere sahip isimler de Türk milliyetçiliğinin inşasında etkin rol almıştır. Kurulan cemiyetler (Türk Derneği, Türk Bilgi Cemiyeti) ve yayın organları (*Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*), Tıbbiyelilerin kurduğu Türk Ocağı ile hareketin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte Rusya Türklerinin pragmatik Pan-Türkizmi ile Osmanlı aydınlarının romantik Turancılığı birleşmiştir. Hareket bir yandan Osmanlıcı ve İslamcı muhalefetle mücadele ederken diğer yandan dil ve din konularında kendi içinde fikrî

ayrışmalar yaşamıştır (Georgeon,2016:29). Aslında II. Abdülhamid dönemi, yaşanan siyasal ve toplumsal krizler sonucu Osmanlıcılık ve İslamcılığın yerini Türk milliyetçiliğine bıraktığı kurucu bir geçiş evresidir. Bu süreçte Türk milliyetçiliği ideolojik bir köprü işlevi görerek Anadolu odaklı ve modernleşmeyle uyumlu bir devlet kimliğine evrilmiştir (Arai,1994:147). İmparatorluğun mali çöküşünü önleme kaygısıyla başlayan ekonomik müdahaleler, II. Abdülhamid'den Cumhuriyet'e uzanan kesintisiz bir devlet politikasıyla yabancı ve azınlık hegemonyasını kırmayı, devlet eliyle (memurlar ve savaş zenginleri üzerinden) millî/yerli bir sermayedar sınıfı oluşturmayı hedeflemiştir (Mardin,2015:210).Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve cemaatleşmeden vatandaşlığa geçiş süreçleriyle olgunlaşan milliyetçilik, son dönemde Jön Türklerin benimsediği Türkleştirme akımı etkisiyle Arap unsurları imparatorluktan koparmıştır. Böylece hem Türkiye'de hem de Ortadoğu'da yeni ulus-devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Karpat,2006:441). Jön Türk Devrimi'nin sağladığı serbesti gayrimüslim ve Türk olmayan diğer milletlerin ulusal taleplerini artırırken, 1908-1914 arasındaki ağır toprak kayıpları ve Osmanlıcılığın çöküşü Türk milliyetçiliğini güçlendirip rejimi sertleştirmiştir. Bu dönemde iktidarda İttihat Terakki Partisi vardır. Siyasi iktidarı elinde tutan Türk seçkinlerin karşısında ticaret ve sanayinin gayrimüslim azınlıkların kontrolünde kalması ise süreçte derin bir ekonomik çelişki doğurmuştur (Georgeon,2016:25). Azınlıkların milliyetçi çabaları toplumun genel vizyonunu dönüştürürken, Batı ile artan ticaret ve farklı etnik gruplara mensup tacirlerin güçlenmesi Osmanlı ticaret burjuvazisinde parçalanmalara yol açmıştır. Padişahın müsadere geleneğinin de bu süreçte etkili olması, imparatorluğun geleneksel homojen yapısının bozulmasında belirleyici bir paya sahip olmuştur (Göçek,1999:306). Miting, gösteri ve grevlerle gelişen kitle siyaseti ve toplumsal seferberlik çerçevesinde, sayıları 200-250 bini bulan işçi sınıfı modern sektörde ve zanaatkârlar arasında şekillenmiştir. Yabancıların sahiplendiği 60 civarındaki fabrikanın bulunduğu Selanik bu dönemde sanayinin merkezi olmuştur. İlk dönemde makineleşmenin tahribiyle görülen işçi tepkileri, kötü çalışma koşulları nedeniyle zamanla sosyalist fikirlere evrilmiştir.1887'den beri Marksist olan Taşnak ve Hınçak Cemiyetleri, IMRO, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve Selanik Yahudi İşçi Federasyonu bu dönemin önde gelen örgütlenmeleri arasında yer almıştır (Atalı,2002:125).

Sonuçta başlangıçta kültürel bir hareket olarak doğan Türkçülük, II. Meşrutiyet Dönemi ve Balkan Savaşları'nın etkisiyle imparatorluğu kurtarmayı hedefleyen siyasi bir ideolojiye dönüşmüştür. Yusuf Akçura ve Gaspıralı İsmail gibi Türk aydınlarının katkılarıyla güçlenen akım, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Fuat Köprülü öncülüğünde dil, edebiyat ve Türkoloji

alanında sistemleşmiştir. Batı'nın tekniğini alıp öz kültürünü korumayı savunan baş ideolog Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* eseriyle laiklik ve milli kültür sentezini kurarak Cumhuriyet'in kurucu milliyetçilik düşüncesine zemin hazırlamıştır (Acar,2019:418). Bu dönemde basılan *Genç Kalemler* dergisi, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp öncülüğünde başlayan "Yeni Lisan" hareketi Türk dilini sadeleştirerek milliyetçilik düşüncesinin edebiyat ve toplumda kökleşmesini sağlamıştır (Arai,1994:79). Bu süreçte Osmanlıcılık, Turancılık ve kültürel kimlik sentezinden doğan Türk milliyetçiliği, imparatorluğun çöküşüyle Anadolu merkezli bir nitelik kazanarak modernleşmeyi özgün bir kalkınma ve dinin asli özüne dönüş hamlesi olarak kavramıştır (Arai,1994:147).Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan siyasal düşünce sistemi imparatorluğun dağılma kaygısıyla liberal çoğulculuktan sıyrılarak "düzen ve ilerleme" odaklı pozitivizme ve Ziya Gökalp'in Durkheim'dan uyarladığı solidarizm anlayışına evrilmiştir (Erdem,2015:16). Bu süreçte "terakki" fikri yerini "inkılap" anlayışına bırakmıştır. Rousseau'nun bölünemez halk egemenliği ile güçler birliği ilkeleri benimsenerek merkezileştiren tek parti modeline zemin hazırlamıştır (Toprak,2023:452). Millî Mücadele döneminde Bolşevizm ve "sınıf" tartışmalarına karşı Ziya Gökalp öncülüğündeki aydınlar, Durkheim'cı solidarizme dayanarak sınıf çatışmasını reddeden ve meslek zümrelerini esas alan korporatist bir "devlet iktisadiyatını" savunmuşlardır. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde meclisin mesleki temsil esasına göre biçimlenmesini önermiştir. Fakat bu yaklaşım kurucu kadro tarafından reddedilerek millî egemenliğin tecellisi için genel seçim modeli kabul edilmiştir (Toprak,2023:69).

Sonuç olarak daha Fransız İhtilali'nin yıkıcı etkisini anayasal düzen içinde vatandaşlık hakkı tanıyarak kıramayan ve gayrimüslimlerden karşılık bulamayan Jön Türkler geleneğe karşı yeniliği, dine karşı bilimi öne çıkararak Türk milliyetçiliğine yönelmişlerdir (Hanioğlu, 1985: 72).

Panislamizm 1876 – 1918 (II. Abdülhamid Dönemi ve I. Dünya Savaşı) 19.yüzyılda Batı sömürgeciliğine tepki olarak doğan ve II. Abdülhamid döneminde resmî devlet politikasına dönüştürülen Panislamizm, tüm Müslümanları halifelik çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Mehmet Akif, Said Halim Paşa ve Cemaleddin Efganî gibi isimlerin *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* gazetelerinde yayımlanan yazıları etrafında savunduğu bu düşünce, I. Dünya Savaşı sürecindeki Arnavut ve Arap isyanlarıyla birlikte geçerliliğini kaybetmişti (Acar,2019:419).II. Abdülhamid'in Panislamizm politikasının aslında 1890 'den öncesinde var olduğunu ve aktif biçimde uygulandığını söylemek zordur. Zira sultanın iktidarının ilk yıllarında Osmanlıcılık ilkesi uygulanmıştır. Panislamist eğilimler ancak 1890'larda (Gabriel

Charmes'in etkisi ve Efganî'nin davetiyle) belirginleşmiştir. Jön Türkler ise bu adımları uzun süre karşılıksız bırakıp Osmanlıcılık çizgisini korumuşlardır (Mardin,1991:72). II. Abdülhamid'in takip ettiği Panislamizm, romantik ve küresel bir Panislamist idealden ziyade, dönemin demografik kırılmalarına ve sosyal dönüşümlerine cevap veren pragmatik bir devlet stratejisidir. Söz konusu politika, eldeki Müslüman ve Türk unsurları ortak semboller etrafında bütünleştirilerek ileride kurulacak modern ulus devlet yapısına ve cumhuriyete giden yolun taşlarını döşemiştir (Karpas,2006:338). II. Abdülhamid dönemi geleneksel ile modern harmanlayan "muhafazakâr modernleşmeci" bir sentezle karakterizedir. Bu süreçte Panislamizm yalnızca teorik bir iddia olarak kalmamıştır. Tarikat şeyhleriyle kurulan bağlar, diplomatik temaslar ve Hicaz Demiryolu gibi somut pratiklerle devlet politikasına dönüştürülerek merkez ile İslam coğrafyası bütünleştirilmiştir (Tutar, 2005:10).

Batıcılık 1718 – 1923 (Lale Devri'nden Cumhuriyet Dönemi'ne): Askerî ve teknolojik gerilemeye tepki olarak doğan Batıcılık, II. Meşrutiyet sonrasında ivme kazanarak Osmanlı modernleşmesinin ana tartışma akslarından biri olmuştur. Celal Nuri (*İleri*) temsilindeki ılımlı kanat sadece Batı'nın bilim ve tekniğinin aktarılmasını savunmuştur. Abdullah Cevdet (*İctihat*) ve Kılıçzade Hakkı gibi radikal Batıcılar ise toplumsal, hukuki ve kültürel yapının bütünüyle dönüştürülmesini hedeflemiştir. Kılıçzade Hakkı'nın "*Pek Uyanık Bir Uyku*" metninde bahsettiği harf, kıyafet, hukuk ve eğitim reformu önerileri doğrudan cumhuriyet devrimlerine fikrî altyapı sağlamıştır (Acar,2019:419). Batıcılık zamanla bürokratik reformları şekillendirmiş; ancak geleneksel yapıyla kurduğu gerilimli ilişkiyle cumhuriyete evrilecek köklü bir etki-tepki dinamiği yaratmıştır (Mardin,2015:7). Öte yandan Türk modernleşmesi içinde Batı'ya mütereddit yaklaşım ile Osmanlı mirasını ya tamamen reddeden ya da hayalperest bir neo-Osmanlıcılığa indirgeyen uç tutumların aksine, geç dönem Osmanlı diplomasi ve siyasetinin rasyonel ve pragmatik bir hat takip ettiği de göz ardı edilmemelidir (Hanoğlu,2006:202). Bunun yanında II. Abdülhamid döneminde eğitimde ve sosyal kurumlarda yapılan reformlar, batılı bilimsel zihniyetle yetişen ve batılılaşmayı "güçlülükle" gerçekleştiren yeni bir aydın kuşağı doğurmuştur. 1905'te yaşanan Çarlık Rusya'sını mağlup eden Japonlar ilk defa bir Asya ülkesinin kazandığı zaferle Osmanlı İmparatorluğu ve Türk tarihi açısından hem askeri hem de entelektüel boyutta çok büyük bir yankı yaratmıştır. İttihat ve Terakki Partisi Batı'yı güç unsuru olarak görmeye devam ederken, Ziya Gökalp Batı'nın toplumsal yapısını irdelleyen bir yaklaşım benimsemiştir. Tevfik Fikret, Batı'nın insancı zihniyetini öne çıkaran nadir isimlerden biri olmuştur. Sonuç olarak Osmanlı aydın ve idarecilerinin batı uygarlığını toptan kabullenmek yerine değil, seçmeci bir yaklaşımla ele

olarak kimi yönlerini vurgulamış kimi yönlerini ise arka plana itmeyi tercih ettikleri anlaşılmıştır (Mardin,2015:14).

31 Mart (1909) Hadisesi

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet yönetiminde ağırlık kazanması, iktidar-muhalefet çatışmasını, ordu içindeki mektepli-alaylı ayrışmasını ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Muhalif basının da kışkırtmalarıyla 31 Mart Vakasına giden süreci hazırlamıştır. "*Din elden gidiyor*" söylemiyle 13 Nisan 1909 (Rumi 31 Mart 1325) tarihinde, İstanbul'da, meşrutiyet rejimine karşı patlak veren ayaklanmada isyancılar, Meclis-i Mebusan'ı kuşatarak hükûmetin istifasını talep etmiştir. İsyan üzerine Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasında yola çıkan Hareket Ordusu, İstanbul'a gelmiş ve düzeni yeniden sağlamıştır. Olayın ardından kurulan Divan-ı Harpte yargılanan sanıklara gereken ceza verilmiş, bunun yanında isyanda sorumluluğu olduğu gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat getirilerek Meşrutiyet rejiminin devamı sağlanmıştır (Acar &Gök,2020:371).

İmparatorluğun Çöküşü (1911-1918)

Trablusgarp Savaşı

Osmanlı İmparatorluğu için asıl felaket Trablusgarp Savaşı ile başlamıştır. İtalyanların Osmanlı'ya verdiği notanın ardından savaş ilan etmesi üzerine, Mısır'ın İngiliz işgalinde olması ve İtalyan donanmasının gücü yüzünden Osmanlı devleti kendini savunamamıştır. Çanakkale Boğazı'nın ablukaya alınması, Ege adalarının işgali ve limanların bombalanması üzerine Binbaşı Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Bey gibi gönüllü İttihatçı subaylar, gizlice Trablusgarp'a geçerek yerel direnişi örgütlemişlerdir (Akşin,2007:72). Mustafa Kemal, Enver Bey ve aralarında Teşkilat-ı Mahsusa kökenli fedai subaylar Sünusileri teşkilatlandırarak 100 bin kişilik İtalyan ordusuna karşı başarılı muharebeleri yürütmüştür. Öte yandan Trablusgarp'taki büyük başarılarına ve hazırladığı savunma planlarına rağmen Mustafa Kemal, ordunun siyasetten ayrılmasını savunduğu için İttihat ve Terakki yönetimi tarafından göz ardı edilmiştir. Meclis-i Mebusan 'da ismi kasıtlı olarak anılmamıştır. Uşi Anlaşması ile Trablusgarp Savaşı sona ermiştir. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Mustafa Kemal İstanbul'a dönmüştür (Uca, 2020: 84). Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'nde bir bunalıma sebep olmuştur. Sadrazam Hakkı Paşa istifa etmiştir. Yerine İngilizci olarak bilinen Sait Paşa gelmiştir. Bu günlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur (Akşin,2007:72). Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucularından Miralay Sadık Bey hakkında, Temmuz 1911'de yeni bir parti

kuracağına dair gazetelerde haberler çıkmış; ancak kendisi bu iddiaları tekzip etmiştir. Buna karşın, Tahir Hayreddin Paşa'nın oğlu çıkardığı *Şehrah* gazetesiyle bu yeni siyasi oluşumu desteklemiştir. Fırkanın nizamnamesi ve programı, Rıza Nur'un evinde Ahmet Reşid Bey tarafından kaleme alınmıştır. İdare meclisinde ise Miralay Sadık Bey, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail Şükrü, Şükrü el-Aseli, Dukakinzade Basri (Güntekin), Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır), Mahir Said, Rıza Tevfik, Midhat Şükrü, İsmail Sıdkı (Oğuzbeyoğlu), Hüseyin Siret ve İsmail Kemal Bey yer almıştır. Çalışmalarına Türk, Arap, Arnavut ve Ermeni kökenli yaklaşık 100 mebusun katıldığı parti, Adalar ve Rumeli'nin henüz Osmanlı egemenliğinde olduğu bir dönemde kurulmuştur. Fırka mensupları, azınlıklara çeşitli haklar verilerek onların devlete bağlı tutulabileceğine inanmışlardır. Miralay Sadık Bey ve çevresi dışındaki üyeler, dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkarken; devletin çok dinli ve çok etnikli yapısı nedeniyle Türkçülük siyasetini de son derece tehlikeli bulmuşlardır (Birinci, 1990:65). Prens Sabahattin'in fikirlerini ve liberalizmi benimseyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası; İttihat-ı Anasır düşüncesini ve dış politikada İttihatçıların aksine İngiltere dostluğunu savunmuş, bu anlayışını I. Dünya Savaşı sonrasında da sürdürmüştür. Meclisin hükümet karşısında güçlendirilmesini, ordunun siyasetten ayrılmasını, seçmen yaşının 20'ye indirilmesini ve kolluk kuvvetlerinin oy kullanmamasını savunan parti; ekonomide ise yabancı sermayeyi, tarımın geliştirilmesini, milli banka kurulmasını ve israfın önlenmesini hedeflemiştir. İttihat ve Terakki'den kopan mebusların katılımıyla Kadıköy, İzmir ve Konya gibi merkezlerde teşkilatlanan fırka, mülki amirlerin engellemelerine maruz kalmış ve Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Sadık Bey'in beyannamesi doğrultusunda faaliyetlerine son vererek taşra örgütünü devreden çıkarmıştır (Birinci, 1990:78). Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF), *Tanzimat* gazetesi ve "*Hürriyet ve İtilaf Kütüphanesi*" gibi yayın organlarıyla sert bir muhalefet yürüterek gece dershaneleri açmış ve 11 Aralık 1911 İstanbul ara seçimini kazanmıştır. Bu yenilgi üzerine İttihat ve Terakki'nin Anayasa'nın 35. maddesini değiştirme girişimine karşı çıkan HİF, sürecin sonunda padişahın 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusanı feshetmesine neden olmuştur (Birinci, 1990:508).

Meclisin feshedilmesi üzerine Tevfik Fikret "*Doksan Beşe Doğru*" şiirini kaleme almıştır. Ardından gerçekleşen ve "Sopalı Seçimler" olarak Türk siyasi tarihine geçen seçimlerle Hürriyet ve İtilaf Fırkası meclisten tasfiye edilmiştir. 1912 Haziran'ındaki tek kongresinde Müşir Fuad Paşa'yı reisliğe getirmesine rağmen iç bütünlüğü sağlayamayan fırka, Kâmil Paşa hükümetinde de görev alamamıştır. Balkan Savaşı sürecinde Miralay Sadık Bey ile Gümülcineli İsmail'in kontrolüne girmiştir. Müşir Fuat Paşa'nın ayrılmasıyla Sadık Bey'in şubeleri kapattığı fırka, Bâbîâli Baskını sonrasında önde gelen isimlerinin yurt dışına

kaçmasıyla dağılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yeniden faaliyet gösterebilmiştir (Birinci,1990:106). Ardından Balkan Harbi'nde alınan yenilgi ve büyük devletlerin Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması yönündeki notası üzerine harekete geçen İttihat ve Terakki Fırkası, 23 Ocak 1913'te Enver ve Talat beyler önderliğinde Bâbîâli Baskınını gerçekleştirmiştir. Olaylar sırasında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürülmüştür. Sadrazam Kâmil Paşa istifaya zorlanarak sadarete Mahmud Şevket Paşa getirilmiştir. Muhalifler tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Edirne Londra Antlaşması'yla geçici olarak Bulgaristan'a bırakılmıştır. Böylece İttihat ve Terakki'nin I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan mutlak tek parti diktatörlüğü "*Üç Paşalar*" dönemi resmen başlamıştır (Küçük,1991:390). İttihat ve Terakki Partisi, iktidar döneminde iç bölünmeler yaşamış Talat Paşa ve Enver Paşa merkezli iki temel fraksiyonla yönetilmiştir. Kolektif bir liderlik anlayışına sahip olmasına rağmen partinin ruhunu, örgütsel omurgasını ve stratejik akıl hocalığını Talat Paşa üstlenmiştir (Akal ,2018:60).

Balkan Savaşı (1913)

Babıâli Baskınından sonra bir süre durulan hadiselerden sonra, Osmanlı iktidarı 30 Haziran 1913 'te fırsat sayılabilecek bir gelişme yaşamıştır. Balkan Devletlerinin kendi aralarında yaşadığı anlaşmazlığı fırsat bilen Osmanlı ordusu Edirne'yi geri almıştır. Bu dönemin iktidarı için büyük bir motivasyondur. Avrupalı devletlerin baskısına rağmen İttihat Terakki'nin gizli yapılanması Teşkilat-ı Mahsusa 'nın da desteğiyle, Enver Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi subaylar idaresindeki ordu Edirne'yi geri almayı başarmıştır (Akşin,2007:89).

Öte yandan Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin Babıâli Baskını gibi yasal olmayan darbe girişimlerini ve ordunun siyasete karışmasını kesinlikle tasvip etmemiştir. Bu süreçte Enver Bey ve komuta kademesiyle yaşanan koordinasyonsuzluklar ve sürtüşmeler nedeniyle cemiyetten istifa etmiştir. Mustafa Kemal, İkinci Balkan Savaşı sırasında Kolordu Kurmay Başkanı olarak Edirne'nin kurtuluşu için mücadele etmesine rağmen Enver Bey'le aralarındaki rekabet ve gerginlik derinleşmiştir. Ordunun siyasetten ayrılması yönündeki eleştirilerini 1913 Kongresi'nde Ali Fethi Bey aracılığıyla bir kez daha dillendiren Mustafa Kemal, Ekim 1913'te Sofya Askerî Ataşeliğine atanarak fiilen İstanbul'dan ve ordu saflarından uzaklaşmıştır. Her ne kadar bu atama bir tür siyasi dışa itilme veya "sürgün" olarak değerlendirilse de Mustafa Kemal, cemiyetle bağlarını tamamen koparmamıştır. Sofya'dayken Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine destek vererek İstanbul'a resmi raporlar göndermiştir. Enver Paşa'nın danıştığı kritik konularda ülkenin menfaatini gözetken rasyonel uyarılar ve stratejik tavsiyelerde bulunmaya devam etmiştir (Uca,2020:89). Bunun yanında Edirne zaferi Enver Beyin itibarını arttırmış ve Harbiye Nazırlığına atanmıştır. Bu zafer ayrıca İttihat Terakki'nin iktidarını da pekiştirmiştir. Osmanlı

Devleti'nin 1. Dünya Savaşına giden süreçte politikalarını da şekillendirmiştir. Ancak çok geçmeden başta Rusya olmak üzere büyük güçler harekete geçmiştir (Akşin,2007:90).

1.Dünya Savaşı (1914)

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman, İttihat ve Terakki yönetimi devletin tarafsız kalması gerektiğini savunsa da İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'nın şartlarını reddetmesi ve Almanya'nın desteği süreci savaşa dahil olmuştur. 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli Alman ittifakının ardından, Yavuz ve Midilli gemilerinin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı resmen savaşa girmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, İslam dünyasını yanına çekmek amacıyla "*Cihat-ı Ekber*" ilan etmiş fakat beklenen siyasi etkiyi yaratamamıştır (Tunaya,2000:599).

Enver Paşa liderliğindeki İttihat ve Terakki yönetimi, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine sebep olmuştur. Kafkas, Çanakkale, Irak ve Filistin başta olmak üzere pek çok çetin cephede sürdürülen savaşlar; bir yandan ağır can kayıpları getirmiş diğer yandan ülkenin kısıtlı ekonomik kaynaklarını tamamen tüketmiştir. 1917 yılında ABD'nin savaşa dahil olmasıyla İttifak Bloğunun mağlubiyeti kesinleşmiştir. Talat Paşa 8 Ekim 1918'de sadrazamlıktan, 27 Ekim 1918 tarihinde genel başkanı olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki görevinden ve parti organlarından da istifa etmiş, kısa bir süre sonra (1-2 Kasım 1918 gecesini) ülkeyi terk etmiştir. Bu gelişmeler, Türk siyasi tarihinde köklü bir tek parti geleneği mirası bırakan İttihat ve Terakki iktidarını ve Meşrutiyet Dönemi hegemonyasını resmen sona erdirmiştir (Yılmaz,2022:169).

Mustafa Kemal, 1914-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile inişli çıkışlı bir ilişki sürdürmüş, savaş öncesinde Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanmasına ve Osmanlı Devleti'nin maceracı bir anlayışla bu savaşa girmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Sofya'da bulunduğu dönemde dünyanın bir felakete sürüklendiğini görerek devletin tarafsız kalması gerektiğini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Dr. Tefik Rüştü'ye yazdığı mektuplarda İstanbul'daki liderlerin mizacını eleştirmiştir. Osmanlı ordusunun çatışmaya girmesi üzerine "*Enver'den ancak bu beklenirdi, Türkiye bu harpten sağ çıkamaz*" diyerek endişesini dile getirmiştir. Savaşın başında duyduğu bu kaygılar ilerleyen süreçte haklı çıkmış, ancak Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasıyla birlikte İttihatçı liderler onun askerî dehasını takdir etmek zorunda kalmıştır (Uca,2020:90).

Savaş boyunca Sykes-Picot ve Hüseyin-Mc Mahon gibi gizli anlaşmalarla toprakları paylaşım konusu yapılan Osmanlılar, müttefiklerin çöküşüne rağmen ordusu karada kalmaya

devam ederken 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesini imzalanmıştır. Sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması ile Anadolu'nun işgali hızlanmıştır. Bu durum Anadolu'yu top yekûn bir Millî Mücadele hareketini başlatmak zorunda bırakmıştır (Findley, 2012:219).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda aldığı yenilgiler imparatorluğun topraklarını paramparça etmiş ve elinde sadece Anadolu coğrafyası kalmıştır. Aslında Millî Mücadele kadrosuna yani eski İttihatçı subaylara gereken insan gücü desteğini Anadolu'daki halkı sağlamıştır. Osmanlı'dan geriye kalan Anadolu ve Trakya üzerinde, karşılıklı göçler neticesinde heterojen "tebaa" yapısından homojen ve Türklerin esasını oluşturduğu "vatandaş" kimliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. "Türkiye" ve "Türk" adlarının devam etmesi de bu süreçteki sürekliliğin bir ifadesi olmuştur. (Acun,1999:158).

Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918

Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun işgali Türkler için tam bir felaketti. Ancak bu umutsuz gidişatı Türkler lehine değiştiren en önemli faktör, galip devletlerin kendi arasındaki çıkar çatışmalarıdır (Ahmad,2012:66). Mütareke İstanbul'unda saray ve Damat Ferit hükümetlerinin izlediği teslimiyetçi politikalara karşı, eski Jön Türk aydınlarının milli birliği tesis etme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Anadolu'da yürütülen askeri ve siyasi mücadelelerin kazandığı zafer, eski rejimi tasfiye etmiş ve yeni bir devletin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Kuran,2000:461). Öte yandan Sultan Vahdettin, İttihatçı nüfuzunu kırmak için, Mondros Mütarekesi'nin ardından Anayasa'nın 7. maddesine dayanarak 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusanı feshetmiştir. Bunun yanı sıra Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi hukuki bir dayanak gösterilerek Yunanistan Mayıs 1919 'da İzmir ve çevresini işgal etmiştir (Yılmaz,2022:171). 12 Ocak 1920'de yeniden toplanan Son Mebusa Meclis'i Misak-ı Millîyi kabul etmesi yüzünden kapatılmış ve milletvekilleri tutuklanmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiştir (Yılmaz,2022:170). İstanbul Hükümeti, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı kabul etmiştir (Yılmaz,2022:171).

Mondros sonrasında İttihat ve Terakki kendini feshederek yerini Teceddüt Fırkası ile OHAF gibi yapılara bırakmıştır. Ancak Enver Paşa ve firari İttihatçı kadronun Millî Mücadele'yi kendi çizgilerine çekme çabaları (1921 Batum Kongresi dâhil) başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşılık Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa ağları ve esnaf loncaları üzerinden yerel Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerini, kongreleri ve Ankara Meclisi'ni tesis eden ana bürokratik kadro ağırlıklı olarak eski İttihatçılardan teşekkül etmiştir. İsmail Canbolat, Fethi

Okyar ve Rauf Orbay bu kadronun içindedir. Bu durum, iki hareket arasında belirgin bir kadro ve ideolojik sürekliliğin varlığını ortaya koymaktadır (Akal,2018:143). Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa Teceddüt Fırkası, OHAF ve Karakol Cemiyeti vasıtasıyla asker arkadaşları ile stratejik temaslar kurmuştur. Kasım 1918- Mayıs 1919 arasında İstanbul'daki tüm yasal siyaset yollarını denedikten sonra, bir netice alınamayacağına emin olmuş ve işgal baskıları nedeniyle mücadeleyi ulusal bir hat üzerinden Anadolu'ya taşıma kararı almıştır (Akal,2018:153).

Millî Mücadele ve Direniş

19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan Mustafa Kemal liderliğinde örgütlenen Millî Mücadele hareketi yalnızca askerî bir bağımsızlık hareketi olmanın ötesinde, Osmanlı Devleti'nin monarşik ve dinsel meşruiyet kaynaklarını tasfiye ederek toplumu ulusal egemenlik, laiklik ve Batılılaşma ilkeleri doğrultusunda yeniden kurgulayan köklü bir siyasal ve toplumsal dönüşüm projesidir (Ahmad,2006:132). 9. Ordu Kıtaaı Müfettişı olarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, yerel direniş cemiyetlerini Erzurum ve Sivas kongreleriyle tek çatı altında birleştirmiştir. İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusanın dağıtılması üzerine de ulusal iradeyi Ankara'da açılacak yeni meclise taşıyacak meşru zemini elde etmiştir (Ahmad,2012:65).

"Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir; milletin azim ve kararını yine milletin kurtaracaktır" ilkesiyle ilk kez ulusal egemenliğe dayalı bir direniş çağrısı yapan Amasya Genelgesi, Millî Mücadele'nin dönüm noktasıdır. Amasya Genelgesi Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve diğer cephe komutanlarının da görüşleri alınarak ortak bir mutabakat ve koordine bir süreç sonucunda 22 Haziran 1919 'da yayımlanmıştır (Güler,2021:47). Amasya Genelgesi'nin ardından sırasıyla Erzurum (23 Temmuz- 7 Ağustos) ve Sivas (4- 11 Eylül) Kongreleri toplanmıştır. Eski İttihatçı kadroların tabanı ile yeni direnişçi vatanseverler Anadolu'da birleşerek Heyet-i Temsiliye'yi kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye adına, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği 9 Ekim 1919 tarihli telgrafta, İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul hükümetinin Millî Mücadele'yi "İttihatçılıkla" suçlayan propagandanın geçersizliği vurgulanmıştır. Sivas Kongresi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden kurulmayacağına dair yemin edildiği vurgusu yapılmıştır (Toprak,2023:49). Sivas Kongresi başarıyla tamamlanmış alınan kararlar ile yerel Kuvâ-yı Milliye hareketi, bölgesel direniş hatlarının ötesine geçerek Millî Mücadele adı altında merkez etrafında kenetlenmiştir (Akal,2002:245). Öte yandan Erzurum Kongresi sırasında İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin tarafından ısrarla İttihatçı kadrolarla ilişkilendirdiği için Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ederek sivil bir liderlik üstlenmiştir. Kongrede

mandacılık ve himayecilik reddedilmiştir (Uca,2020:163). Halifeliği ulusalcılara karşı bir silah olarak kullanan İstanbul Hükümetine ve işgal kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal ve milli mücadele kadrosu, İslami söylemi ve dini kökenli terimleri stratejik bir araç olarak benimsemiştir. İttihat ve Terakki'nin kuruluş felsefesi üzerinde ama ondan farklı ilkeler ile yükselen ulusalcı hareket, Mustafa Kemal'in askeri başarısı ve liderliği sayesinde zafere odaklanmıştır (Ahmad,2012:66).

23 Nisan 1920 TBMM'nin Açılışı

23 Nisan 1920'de Ankara 'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi eski İttihatçı bürokratlar ile yeni cumhuriyetçi kadroları tek bir çatı altında toplamıştır. TBMM, Ulusal egemenliğe dayalı yeni devletin temellerini atmıştır. Erken cumhuriyet döneminde hukuki bir zeminle sınırlı kalmayıp doğrudan siyasi iktidar mücadelesinin bir tezahürü olmuştur. Bu süreçte eski İttihatçı çevrelerin "mesleki temsil" modeliyle nüfuz elde etme arayışlarına karşı Mustafa Kemal Paşa ve vekiller, ulusal egemenliğin bütünlüğünü ve merkezi otoritenin kontrolünü sağlamak amacıyla iki dereceli genel seçim sistemini benimsemiştir (Toprak,2023:66). Meclis, 20 Ocak 192'de kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na ilk anayasa ile yasama ve yürütme yetkilerini kendi bünyesinde toplamıştır. Geçici bir devlet reisi tanımayarak ulusal iradeye dayalı yeni bir devletin kurumsal temellerini atmıştır. (Tanör, 2014:210). 1921 Anayasası ile yeni rejimin hukuki ve siyasi meşruiyeti tescil edilmiştir. (Berkes ,2012:495). Mustafa Kemal Paşa başkanlığında kurulan fiilî hükümet, işgal güçlerine ve hilafet ordularına karşı yürütülen askeri mücadele, İstanbul'un işgali ve Sevr Antlaşması süreciyle sultanın siyasi meşruiyetini tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde Sovyetler ile kurulan stratejik ortaklık Ulusal Mücadele'ye lojistik ve finansal güç sağlarken, Mart 1921 Londra Konferansı ise Müttefik Devletleri'n Sevr şartlarını zorla dayatamayacağını göstererek Ankara Hükümeti'nin uluslararası diplomasideki varlığını ispat etmiştir (Ahmad,2012:66).

Millî Mücadele'nin Askeri Boyutu

Anadolu'daki Millî Mücadele büyük ölçüde İttihat Terakki'nin örgütsel altyapısı ve eski mensupları üzerinde yükselmiştir. Müdafaa-i Hukuk'un oluşumunda, Ege'deki direniş çetelerinde (Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem gibi figürler) ve İstanbul'da istihbarat ile silah sevkiyatı yürüten "Mim Mim" grubunda Teşkilat-ı Mahsusa kökenli İttihatçılar kritik rol oynamıştır. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının bir kısmı (Ahmet Anzavur, Çerkez Ethem vb.) Ankara'ya karşı tavır almıştır. Sonuç olarak İttihatçılar Millî Mücadele'ye destek oldukları dönemlerde bile Mustafa Kemal'e muhalif kalmış, siyasetteki varlıklarını sürdürmek adına ya

liderliğe oynamış ya da muhalefette yer almışlardır. Ankara yeni kurulan hükümet onlara karşı mesafeli ve kuşkulu yaklaşımı tercih etmiştir (Çavdar,1991:124). Öte yandan millî mücadelede Yunan ilerleyişine karşı kurulan düzenli ordunun sevk ve idaresinde İsmet Bey, Refet Bey, Fahrettin Paşa, Bekir Sami Bey gibi eski İttihatçı kadro hem cephede hem de diplomaside kritik sorumluluklar üstlenmiştir. Düzenli ordunun kazandığı I. İnönü Zaferi (Ocak 1921) toplumsal morali yükselterek 1921 Anayasası'nın kabulüne zemin hazırlamış; II. İnönü Zaferi (Mart 1921) ise İtalyanların Anadolu'dan çekilmesini ve Yunan ordusuna karşı zafer kazanmıştır (Uca,2020:284). Sakarya Savaşı öncesinde kabul edilen Başkumandanlık Kanunu ve uygulanan Tekâlif-i Millîye Emirleri, olağanüstü yasama-yürütme yetkilerini merkeze toplayarak cumhuriyetin ilanına zemin hazırlayan kurumsal ve siyasal bir dönüşüm yaratmıştır (Tanör,2014,240). İnönü Zaferi'nin ardından toplanan Londra Konferansı (1921), Bekir Sami Bey'in katılımıyla TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda hukuken tanınmasını sağlamıştır. Aynı süreçte Yusuf Kemal Tengirşenk, Dr. Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa heyetiyle imzalanan Moskova Antlaşması Doğu sınırlarını şekillendirmiş; Sakarya Zaferi sonrası imzalanan Kars ve Ankara antlaşmaları ise Doğu ve Güney cephelerini güvenceye almıştır. Nihayetinde, İsmet Paşa başkanlığında yürütülen Mudanya Mütarekesi (Ekim 1922) ile Batı Cephesi'ndeki askerî safha diplomatik bir zaferle sonlandırılmıştır (Uca,2020:287).

Mustafa Kemal Paşa'nın "sathı müdafaa" stratejisiyle kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi (Ağustos-Eylül 1921), Türk ordusunun tarihsel gerileyişini sonlandırmıştır. Mustafa Kemal 'e Mareşallik rütbesi ile Gazi unvanını verilmiştir. Sonuç olarak bu stratejik üstünlük, 26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruz ve 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla sonuçlanarak Millî Mücadele'nin askerî safhasını kesin zaferle taçlandırmıştır (Uca,2020:284).

Cumhuriyeti Kuran Kadro

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan süreç, basit bir rejim değişikliğinden ziyade aynı devletin ve onu yaşatan kadroların dönüşümüdür. Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü aldığı modern askeri eğitimi ve zorlu cephe deneyimleriyle monarşi ile cumhuriyet arasında rasyonel bir denge kurarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurmuş ve devleti kurumsal yapıya kavuşturmuştur (Ortaylı,2021:17). Bu kadro, devletin aceleci kararlarla 1. Dünya Savaşı'na girmesinin yarattığı yıkımı bizzat tecrübe etmiş olması sebebiyle, daha sonra patlak veren II. Dünya Savaşı 'na girmemeyi tercih etmiştir. İsmet İnönü ve deneyimli devlet adamlarının yürüttüğü denge politikası ve başarılı diplomasi genç Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkıcı ikinci bir felaketten korumuştur (Uyar,2014:831).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan devralınan asker-sivil-bürokratik gelenek ile başta Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele ve Fethi Okyar olmak üzere, yeni rejimin kuruculuğundan muhalefet kanadına kadar hem askerî hem siyasi alanda kritik roller üstlenen Osmanlı paşaları tarafından kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin kurucusudur. Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve ilk cumhurbaşkanıdır. Milli Şef İsmet İnönü, Lozan heyeti başkanı, ilk başbakan ve ikinci cumhurbaşkanıdır. Fevzi Çakmak, ilk milli savunma bakanı, ilk genelkurmay başkanı, Atatürk'ten sonraki ikinci mareşaldir. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay da Kurtuluş Savaşı'nın öncü komutanlarıdır. Daha sonra ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurucularıdır. Fahrettin Altay, Kazım Özalp, Refet Bele, Fethi Okyar, Cevat Abbas Gürer ve Ali İhsan Sabis paşalar da hem askerî hem siyasi alanda kritik görevler üstlenmiştir. Sonuç olarak devletin ilk yıllarındaki kalkınma ve yönetim politikalarında bu elit asker-bürokrat kadronun payı büyüktür ².

Bu kurucu kadro içindeki bazı eski İttihatçılar, iktidarı yeniden ele geçirmek amacıyla meclise sızmayı ve muhalefet kanadını genişletmeyi hedefleyen üç aşamalı bir strateji yürütmüşlerdir. Kara Kemal ve Cavid Bey öncülüğünde Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi kurucu komutanların muhalefete katılmasıyla siyasi rekabet tırmanmıştır (Uca,2020:294). Lozan Konferansı öncesinde İstanbul Hükümeti'nin yarattığı ikiliği gidermek isteyen TBMM, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 1-2 Kasım 1922'de saltanat ile hilafeti birbirinden ayırarak padişahlığı ilga etmiştir. Ülkeyi terk eden Vahdettin'in yerine, TBMM hükümeti Abdülmecit Efendi'yi halife seçmiştir (Tanör,2014:244). TBMM'nin 1-2 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı Heyet-i Umumiye kararı, Türkiye halkının egemenlik ve hükümlanlık hakkını TBMM aracılığıyla fiilen kullandığını tescil ederek "Halkın mukadderatını bizzat idare etmesi" ilkesinin meclis eliyle gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda millî egemenlikle birlikte felsefî temel alınan "Halkçılık" ilkesi, yerel şûralarla desteklenen sisteme "Türkiye Halk Hükümeti" adını kazandırmıştır. Bu doğrultuda Mustafa Kemal, "Halkçılık" ve "halk idaresi" kavramlarını "Cumhuriyet" sözcüğünün yerine kullanmıştır. Cumhuriyet, laik bir egemenlik teorisiyle birlikte "idarenin halkın iradesini temsil etmesidir (Tanör,2014:223). Saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılmasından sonra, Doğu Trakya'nın idaresi için İstanbul'dan ayrılan Refet Paşa'nın yerine yine eski bir İttihatçı olan Dr. Adnan (Adıvar) getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk yaptığı bir konuşmasında, II. Meşrutiyet ile saltanatın kaldırılmasını

² Selahattin Ateş , Cumhuriyeti Kuran Osmanlı Paşaları, <https://strasam.org/tarih/turkiye-cumhuriyeti-tarihi/cumhuriyeti-kuran-osmanli-pasalari-412> (Erişim Tarihi:20.09.2026)

kıyaslayarak, birincisinin millete geçici bir hürriyet havası sezdirdiğini, ikincisinin ise milletin egemenliğini fiilen tescil eden küresel ölçekte büyük bir yenilik olduğunu vurgulamıştır (Uca,2020:299). Öte yandan birinci TBMM’de Birinci ve İkinci Gruplar arasında yaşanan siyasi çekişmelerin Lozan sürecinde daha da derinleşmesi üzerine yenilenen seçimler sonucunda ikinci TBMM göreve başlamıştır. Bu yeni meclis Lozan Antlaşması’nı onaylamıştır (Tanör,2014:236). Yeni kabine Fethi Okyar başbakanlığında seçilmiştir. İsmet İnönü dışişleri bakanlığına seçilmiştir. 9 Eylül’de Anadolu Müdafaa-yı Hukuk cemiyeti Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır. Mustafa Kemal Paşa partinin başkanlığına seçilmiştir (Keenan,2017:9).

Bu sırada dönemin İstanbul basını ve İnönü ve arkadaşlarının başkent Ankara olması yönündeki teklifini eleştirmiştir. Fakat 13 Ekim’de Ankara başkent olarak kabul edilmiştir. Lozan Antlaşmasının imzalanması ile bağımsızlığı tescil eden yeni kurulan bu ulus devletin yönetim şeklinin adı hala belli değildir. Bunun yanında TBMM hükümeti de iradeyi kullanmada birtakım aksaklıklar yaşamaktaydı. Bu yüzden 27 Ekim 1923’te hükümet istifa etmek zorunda kalmıştı. Aynı günlerde, M. Kemal, İsmet İnönü, Kazım Paşa, Ruşen Eşref bir toplantıda bir araya gelmiştir. Kemal Paşa, burada arkadaşlarına cumhuriyeti ilana edeceğini açıklamıştır (Keenan,2017:10). Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ertesi gün mecliste yapılan toplantıda hazırladıkları taslağı milletvekillerine okumuş ve fikirlerini sormuştur. Bazı vekillere göre öncelikle 1921 anayasanın bazı maddeleri değişmelidir (Keenan,2017,10). Bunun üzerine 29 Ekim 1923’te Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nda yapılan değişikliklerle rejimin adı resmen "Cumhuriyet" olarak konulmuştur. Cumhurbaşkanına meclise başkanlık etme yetkisi korunmakla beraber, bakanların başbakan aracılığıyla belirlenip meclis tasvibine sunulmasıyla kabine sistemine ve parlamenter rejime geçiş sağlanmıştır (Tanör,2014:249). M. Emin Yurdakul’un yaptığı konuşmadan sonra ‘*Yaşasın Cumhuriyet*’ sesleri yükselmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyetin ilk başbakanı İsmet İnönü’dür. İnönü’nün kurduğu kabine, TBMM tarafından onaylanmıştır. Başvekil (Başbakan) ve Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) İsmet İnönü, Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Seyyid Bey, Milli Müdafaa Vekili (Milli Savunma Bakanı), Kâzım Özalp , Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı), Ferit Tek Maliye Vekili, Mustafa Abdülhalik Renda, Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) İsmail Safa Özler, Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı), Ahmet Muhtar Çilli Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili (Sağlık Bakanı) Refik Saydam, İktisat Vekili (Ekonomi Bakanı) Hasan Saka seçilerek göreve başlamıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Uğura ise meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasını, ‘*Türkiye Cumhuriyeti mesul, muvaffak ve muzaffer olacaktır*’ sözleriyle bitirmiştir (Keenan,2017:11). Öte yandan 3 Eylül 1914’te ilan edilen seferberlik 31

Ekim 1923 'te kaldırılmıştır. 1 Kasım 1923'te Fethi Okyar TBMM başkanlığına seçilmiştir (Keenan,2017:12).

Göreve başlayan kabinenin ilk icraatlarından biri ise Türkiye Cumhuriyeti'nin laik demokratik yapısını gölgeleyen ve milli egemenliğin özüne uygun olmayan bazı kurumların varlığına son vermek olmuştur.3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, devlet yönetimindeki yetki karmaşasını sonlandırmak, rejime yönelik iç ve dış tehditleri engellemek aynı zamanda laik, millî bir ulus-devlet inşa etmek amacıyla atılmış stratejik bir devrim adımıdır (Tanör,2014:250).

Sonuç olarak kurulan cumhuriyet ve yapılan devrimler ile inşa edilen bu yeni ulus devlet için Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal laboratuvarı demek yanlış olmaz. Başlangıçta çıkan isyanlar yüzünden oluşan güvenlik kaygıları nedeniyle muhalefet zaman zaman riskli görülse de, kurulmaya başlayan siyasi partiler, bağımsız gruplar ve *Medeni Bilgiler* üzerinden aşılana yurttaşlık bilinci, Tek Parti iktidarında liberal ve devletçi ekonomi tartışmaları eşliğinde demokratik bir düzen inşa edilmiştir (Uyar, 2014:830) .Osmanlı'da Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanıyla başlayıp Kanun-i Esasi ile kurumsallaşan anayasal tecrübe, cumhuriyet kadrosuna batılılaşma yönünde önemli bir zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet yönetimi, 1921 Anayasası ile başlayan anayasal süreç, 1924 Anayasası ve sonrasındaki hukuki reformlarla birlikte Türk hukuk sisteminin kademeli olarak sivil ve seküler bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan toplumun değişime en dirençli alanı olan günlük yaşam, kılık-kıyafet, takvim ve ölçüler ve alfabe inkılaplarıyla radikal şekilde dönüştürmüştür. Son olarak, Osmanlı'dan devralınan "mektep-medrese" ikiliği Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 1933 Üniversite Reformu ile sonlandırılarak milli, laik ve Batı standartlarında modern bir eğitim ve kültür düzeni inşa edilmiştir (Acun,1999:160). Bununla beraber Tanzimat'la başlayan ikili hukuk sistemi, Cumhuriyet döneminde tamamen terk edilerek batılı öncüllerinin (İsviçre Medeni Kanun'u gibi) benimsenmesiyle laik ve eşitlikçi bir aile ile hukuk yapısının kurulmasını sağlamıştır (Acun,1999:162). Türk kadını, seçme ve seçilme hakkını Fransa (1944), İtalya (1945) ve İsviçre (1971) gibi birçok Avrupa ülkesinden ve dünyadaki pek çok hemcinsinden daha erken bir tarihte elde etmiştir. Harf Devrimi, Türk Dil Kurumu ve Tarih Kurumunun kurulması laik, milli ve çağdaş bir temelde toplumsal çağdaşlaşma sürdürülmüştür (Acun,1999:165). Cumhuriyet'in ekonomi modeli, savaştan çıkan Türk halkını güçlendirmek amacıyla, sınıfsal çatışma yerine toplumsal dayanışmayı esas alarak ve devlet eliyle yerli bir çiftçi, tüccar ve bürokrat sınıfı oluşturmayı hedeflemiştir (Mardin ,2015:214).

Türk anayasa geleneği, hazır kalıplarla değil bağımsızlık savaşının içinden, halkın sivil örgütlenmesiyle doğmuştur. 1921 Anayasası egemenliği millete vererek tarihi bir devrim yapmış; savaş zamanındaki "Meclis Hükümeti" modeli ise devlet kurumsallaştıkça (1923 ve 1924'te) daha düzenli bir "Kabine Sistemine" dönüştürülmüştür. Bu ruh, Türkiye'nin bugün de dayandığı temel siyasi omurgadır (Tanör,2014:250). 1920'lerde rejim karşıtı tehditlere karşı Takrir-i Sükûn gibi sert tedbirler uygulansa da Gazi Mustafa Kemal Atatürk askeri diktatörlük yerine orduyu siyasetten ayırmayı seçmiştir. Dünyada ise 1930'lardan itibaren yaşanan Büyük Burhan'ın da etkisiyle liberalizm çökerken devletçi ekonomiye geçilmiş ve faşizm ile komünizm gibi akımlar ortaya çıkmıştır. Fakat Türkiye'de rejim, faşizmi hiçbir zaman resmî bir ideoloji olarak benimsememiştir. Celal Bayar çevresindeki liberal kanadın ekonomi alanındaki direnci ile Kadro dergisi gibi sol-aydın hareketlerin özgün milliyetçi ve devrimci teorileri, Kemalizm'in evrensel rasyonalizmi benimsemesi, hukukun üstünlüğüne bağlılık ilkesi bu konuda belirleyici olmuştur (Ahmad,1996:195).

Cumhuriyet'in ilanı, Osmanlının yenileşme mirasından beslenen ancak Atatürk'ün ve hem asker hem bürokratlardan oluşan ekibinin gerçekçi vizyonu ile anti-emperyalist ve milli egemenliğe dayalı bir devrim olarak biçimlendirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu rejim değişikliği aynı zamanda, tebaayı bilinçli bir yurttaşa dönüştürerek hem Türkiye'nin modernleşmesini sağlamış hem de mazlum milletlere ilham vermiştir (Doster,2009:179). Atatürk, İttihatçıların devletçi modernleşme birikiminden faydalanmakla birlikte anayasal monarşi yanlısı eski İttihatçı kadroların huzursuzluğuna rağmen cumhuriyeti ilan ederek rejimi radikal bir biçimde dönüştürmüştür (Uca,2022:308). Bunun yanında Atatürk'ün Batıcılık anlayışı, Osmanlı'nın köklü devlet geleneğini pozitif bilim ve birey egemenliğiyle harmanlayarak Batı'yı teknik ilerlemenin ötesinde insani onur ve toplumsal meşruiyeti esas alan köklü bir zihniyet dönüşümü olarak benimseyen özgün bir sistemdir (Mardin,2015:15). Türkiye'de ölümünün üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen varlığını ve etkisini sürdüren Atatürk başarılı bir asker, başöğretmen olmanın ötesinde ülkenin iktidar ve hafızasıdır. Onun kurduğu cumhuriyet, dönemin farklı çevrelerinin direncine rağmen, ülkenin iktidar ve hafızasıdır (Zürcher,2024:306).

Sonuç

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı, tarihin akışında ansızın beliren radikal bir kırılma değil; aksine 19. yüzyılın sonlarından itibaren olgunlaşan zihinsel ve siyasal evrimin en üst aşamasıdır. Jön Türkler'in mutlakiyete karşı yürüttüğü hürriyet mücadelesi, anayasa ve meclis düşüncesi, Cumhuriyet kadrosunun inşa edeceği modern devletin ilk fikri harcını karmıştır.

İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet yıllarında hayata geçirmeye çalıştığı Türk milliyetçiliği, laikleşme adımları, kamusal alanda kadının statüsünü yükseltme gayretleri ve millî iktisat arayışları, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının elinde sağlam birer devlet politikasına dönüşmüştür.

Ancak Cumhuriyet kadrosu, Jön Türk mirasını körü körüne bir taklitle değil; onun hatalarından çıkarılan tarihsel derslerle süzerek devralmıştır. Jön Türk hareketinin ideolojik bocalama ve imparatorluğu kurtarma telaşıyla düştüğü stratejik hatalar; Millî Mücadele'nin lider kadrosu tarafından "ulus-devlet" ve "tam bağımsızlık" gerçekliğiyle aşılmıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi, fikirsel bir laboratuvar ve pratik bir staj alanı işlevi görürken; 1923 cumhuriyeti, bu laboratuvardan çıkan tecrübeyi rasyonel, kapsayıcı ve kalıcı bir rejim mimarisine dönüştürme başarısıdır.

Nihayetinde, Jön Türkler 'den Cumhuriyet'e uzanan köprü; yıkılmakta olan bir imparatorluğun enkazı altından çağdaş, egemen ve laik bir ulus yaratma iradesinin kesintisiz hattıdır. 29 Ekim 1923, Jön Türkler 'in başlattığı modernleşme arayışının felsefi sonucuna ulaşması ve Türk milletinin kendi mukadderatını eline alarak tarih sahnesinde yenilenmiş bir kimlikle doğmasıdır.

Referanslar

Acar, Ü. (2019). MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE AKIMLARI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 413-424. <https://izlik.org/JA69CD56DB>

Acar, H., & Gök, G. (2020). TÜRK SİYASAL HAYATINDA 31 MART OLAYI İLE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN ROLÜ. *Journal of Awareness*, 5(3), 361-374. <https://doi.org/10.26809/joa.5.027>

Acun, F. (1999). Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Değişme ve Süreklilik. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16. <https://izlik.org/JA92CB59JH>

Ahmad, F. (2010). *Jön Türk Dönemi (1908-1918) ile ilgili Değerlendirmeler*, 100. *Yılında Jön Türk Devrimi*, Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü (Ed.), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2019). *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğunu Kurtarma Mücadelesi 1908-1914*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Akal, E. (2018). *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Akal, E. (2002). *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, TÜSTAV. (2002baskısı)

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye*, İstanbul, İş bankası Kültür Yayınları.

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Arai, M. (1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Atalı, E. (2002). *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, A.Ü.S.B.E., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Ateş, S. (2022). Cumhuriyeti Kuran Osmanlı Paşaları, <https://strasam.org/tarih/turkiye-cumhuriyeti-tarihi/cumhuriyeti-kuran-osmanli-pasalari-412> (Erişim Tarihi:20.09.2026)

Aykaç, A, S. (2023). Jön Türkler ve II. Meşrutiyet Dönemine Genel Bir Bakış. *Kocatepe Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(2), 237-246. <https://doi.org/10.61694/kbbd.1349207>

Azizata, F. S. (2023). Birinci Jön Türk Hareketinde (Genç/Yeni Osmanlılarda) Milli Egemenlik İzleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 13-26. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1159639>

Berkes, N. (2012): *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına hazırlayan, Ahmet Kuyaş), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Çavdar, T. (1994). *İttihat Terakki*, İstanbul, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi

Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 389-408. <https://izlik.org/JA62ZT33KD>

Deringil, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876 - 1909)*, İstanbul, Doğan Kitap.

Doster, H.B. (2009). Jön Türklerin Birikimi ve Cumhuriyet, *Orhan Koloğlu Armağanı içinde*, (Ed. Orhan M. Çolak), İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) Yayını.

Durdu, M.B. (2003). OSMANLI DEVLETİ'NDE JÖN TÜRK HAREKETİNİN BAŞLAMASI VE ETKİLERİ. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14(14), 291-318. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000502

Erdem, D. Ö. E. (2015). JÖN TÜRKLER'DEN CUMHURİYET'E OSMANLI-TÜRK SİYASAL DÜŞÜNCESİ'NDE FRANSIZ ETKİSİ VE KURAMSAL PERSPEKTİFLER: LİBERALİZM, POZİTİVİZM, SOLİDARİZM. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), 5-20. <https://izlik.org/JA87UB56DE>

Findley, C.V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları.

Georgeon, F. (2016). *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Göçek, F.M. (1999), *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Güler, A. (2021). *İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, İstanbul, Halk Kitabevi.

Haydaroğlu, İ. P. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 109-133. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000075

Hanioğlu, M. Ş. (2001). “Jön Türkler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 23, ss. 584 – 587, İstanbul.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Ankara, Bağlam Yayınları.

İnalcık, H. (2022). *Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul, Kronik Yayınları.

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), Ankara, İmge Yayınevi.

Keenan, B. (2017). *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Kültürperest Yayınları.

Kuran, A.B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Küçük, C. (1991). "Bâbîâlî Baskını." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 380-381.

Küçükkılınç, İ. (2018) *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, İstanbul, Historia Yayınevi.

Mardin, Ş. (2007). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2015) *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1991) *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları. (1991baskısı).

McMeekin, S. (2019). *Osmanlı'da Son Fasıl*, İstanbul, Yapı kredi Yayınları

Ortaylı, İ. (2021). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, Kronik Yayınları.

Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı :92,7-33

Ramsaur, E. E. (2004), *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, İstanbul, Pınar Yayınları.

Semiz, Y. (2016). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 217-244. <https://doi.org/10.21563/sutad.187092>

Tanör, B. (2014). *Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980) (OTAG)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Toprak, Z. (2023). *Modern Türkiye Tarihi: Cumhuriyet ve Kültür*, Cilt IV, İzmir: Folkart Yayınları.

Tunaya , T.Z. (2024). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3İttihat ve Terakki: Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, Kronik Yayınları.

Tunaya , T. Z (2000). *Türkiye 'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tutar, A. (2005). *Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı ve İslam Tarihi Bilim Dalı, Elâzığ.

Uca, A. (2020). *Atatürk ve İttihat Terakki*, Konya, Palet Yayınları

Uyar, H. (2014). MİLLİ MÜCADELE VE CUMHURİYET KADROLARININ İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÇIKARDIĞI DERSLER. *Belgi Dergisi*, 7, 829-835. <https://izlik.org/JA56TX79RL>

Yılmaz, Y. (2022). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul, Dorlion Yayınları.

Zürcher, E. J.(2024). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Tarih, Toplum ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri , 111, s. 74, <https://atam.gov.tr/cumhuriyet-yonetimi/> (Erişim Tarihi:10.10.2026).

Cumhuriyetin 103. Yılında Ankara ve Beyrut: Eksen Mantığından Çıkar Temelli Anlaşmalara

Dr. Gulshan Y. Sağlam

29 Ekim 2026'da Türkiye, cumhuriyetinin 103. yılını kutluyor. Bu yıl dönümü çoğu zaman, imparatorluk mirasından kurumlara ve egemenliğe dayanan bir devlet anlayışına geçişin anlatısı olarak hatırlanır. Peki bu anlatı bugün komşu coğrafyaya, özellikle Lübnan'a ne söylüyor? Bölgesel ilişkiler hâlâ eksen mantığıyla mı yönetiliyor, yoksa devlet, anlaşma ve karşılıklı çıkar mantığı mı öne çıkıyor? Güncel tablo ikinci ihtimali güçlendiriyor.

Türkiye-Lübnan ilişkileri, tarihsel ve coğrafi derinliğine rağmen Orta Doğu'daki dönüşümlerin dışında kalmadı. 2000'lerin başındaki canlanmayı Arap ayaklanmaları ve Suriye savaşı daralttı, ilişkilerin seyri ise büyük ölçüde Türkiye-Suriye ilişkilerine bağlı kaldı (Atlıoğlu, 2025). Esed rejiminin Aralık 2024'te düşmesi bu ortamı yeniden çizdi. Lübnan'da Suriye ile ekonomik ilişkileri yeniden kurma yönünde resmî işaretler görüldü (Gebeily, 2026), 2026'da Lübnan ile Türkiye arasında yürütülen temaslar ise ticaret, yatırım ve altyapının yanı sıra Suriye üzerinden elektrik ve demiryolu bağlantısını gündeme getirdi (Lübnan Bakanlar Kurulu Başkanlığı, 2026). Yine de konjonktürel yakınlaşma belirli bir andaki çıkar uyumuna dayanır, kalıcı ortaklık ise hükümetler değişse bile iş birliğinin sürmesini sağlayan kurumlara ve mekanizmalara. Bu yüzden Ankara ile Beyrut'tan beklenen, alışılmış diplomatik ve ticari ilişkinin ötesine geçip anlık yakınlaşmalara değil kalıcı çerçevelere dayanan bir stratejik ortaklık kurmalarıdır.

Ticaret verileri somut bir zemin sunuyor. Türkiye'nin Lübnan'a ihracatı 2025'te yaklaşık 1,17 milyar dolar, ithalatı ise yaklaşık 132 milyon dolar oldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2026). İlişkinin başarısı yalnızca Türk ihracatıyla değil, Lübnanlı üreticilere pazar açılması ve ortak yatırımların teşvik edilmesiyle ölçülür. İki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşması 24 Kasım 2010'da imzalandı, Türkiye onay süreçlerini 2013'te tamamladı, anlaşmanın yürürlüğü ise Lübnan tarafındaki onaya bağlı (T.C. Ticaret Bakanlığı, t.y.). Anlaşmayı engelleyen unsurların ortak bir hukuki ve diplomatik değerlendirmeye ortaya konması gerekiyor, çünkü gümrük ve usul engelleri giderilmedikçe imza tek başına entegrasyon üretmez.

Lübnan'ın çıkarı burada belirginleşiyor. Coğrafi konumu, özel sektörü, bankacılık birikimi ve diasporasıyla Lübnan, Türkiye için Arap pazarlarına, Arap ürün ve yatırımları için de Türkiye ve Avrupa'ya açılan bir kapı olabilir, gıda, ilaç, lojistik ve teknoloji gibi alanlarda

geniş imkân var. Ama Lübnan kendisini yalnızca alıcı konumunda görmemeli, anlaşmaların, koridorların ve enerji ve ulaştırma hatlarının biçimlenmesinde ortak olmalıdır. Çıkarını kendisi tanımlamayan devletin çıkarını başkaları tanımlar.

Türkiye'nin kendi deneyimi, Lübnan için hazır bir model olmasa da öğrenilebilir bir birikim sunuyor. İhracata dayalı sanayileşme ve KOBİ destek mekanizmaları, liman ve koridor yatırımlarıyla büyüyen lojistik kapasite, Şubat 2023 depremlerinin ardından yürütülen yeniden inşa çalışmaları ve Karadeniz Tahıl Girişimi gibi süreçlerde edinilen arabuluculuk tecrübesi, her biri farklı bir düzeyde ders içeriyor. Bu deneyimin değeri taklit edilmesinde değil, Lübnan'ın kendi hukuki ve toplumsal yapısına göre uyarlanabilmesinde yatıyor.

Bu da eksen mantığından devlet mantığına geçişi zorunlu kılıyor. Lübnan uzun süre, dış politikasını başkalarının rekabet alanına çeviren kutuplaşmalarda yıprandı. Bugün en sağlıklı yol, Arap çevresine ve Türkiye dâhil etkili devletlere egemenlik, denge ve anayasal kurumlara saygı temelinde olumlu bir açılamdır. Bunda kimseye karşı saf tutma yok, Lübnan'ın kararını tek bir tarafa bağımlılıktan koruyan bir ortaklık çeşitlendirmesi var. Türkiye'nin rolü Lübnan kamuoyunda tarih, kimlik ve saflaşmalarla ilgili hassasiyetleri de çağrıştıracaktır (Yıldız, 2023), bu yüzden Ankara'ya düşen eşit ortaklığa dayandığını ortaya koymak, Beyrut'a düşen ise Türkiye'yi gerçekçi biçimde potansiyel bir ortak olarak görürken Arap ve uluslararası ilişkilerinden vazgeçmemektir.

Bu noktada, bazı Lübnanlı kesimlere Osmanlı dönemini kapsamlı bir gözle okumaları yönünde açık ve nesnel bir çağrı yapmak gerekiyor. Bu uzun dönemi Cemal Paşa'nın icraatına ve beraberinde gelen Seferberlik ile kıtlık acılarına indirgemek doğru olmaz. Şehitlerin anısına tam saygı göstererek söylemek gerekir ki Osmanlı mirası, ülkenin kültüründe, mimarisinde ve kurumsal düzeninde derin izler bırakan sayfalarla doludur. Bunun en belirgin örnekleri arasında resmî okullar, belediye düzenlemeleri ve hükümet konakları yer alıyor, başta Beyrut'taki Büyük Saray (Grand Serail) olmak üzere, bugün bu yapı Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın ana merkezi olarak hizmet veriyor. Devletin üzerine inşa edildiği temel mevzuatı da görmezden gelmek mümkün değil, bunların başında 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu geliyor, bu kanun bugün hâlâ Lübnan'da sivil toplum ve sivil faaliyeti düzenleyen en önemli ve en ileri kanunlardan biri sayılıyor.

Yeni Suriye bu denklemin en belirgin stratejik unsurudur. Lübnan ile Türkiye'nin kara sınırı yok, ama Suriye onları hem ayırıyor hem de ticari çıkarlardan oluşan bir ağla bağlıyor. Şam sınır kapılarını denetlemeyi ve yatırım için açık hukuki kurallar koymayı başarsa, Suriye

toprakları Lübnan limanlarını Türk sanayi merkezlerine ve Arap pazarlarına bağlayan bir halka olabilir. Fakat bu tablo garantili değil, Suriye'nin yeniden inşası ciddi sınamalarla karşı karşıya. Bu nedenle işbirliği, istikrarın sağlandığı varsayımına değil, kademeli ilerlemeye ve açık anlaşmalara dayanmalı.

Bu noktada Dörtlü Anlaşma'nın yeniden düşünülmesi gündeme geliyor. Haziran 2010'da Türkiye, Lübnan, Suriye ve Ürdün İstanbul'da vizesiz seyahatin eşlik ettiği bir serbest ticaret bölgesi kurulacağını duyurdu (Agence France-Presse, 2010), Ağustos'ta dört ülkenin ekonomi bakanları bir ortaklık konseyi kurmakta anlaştı (Middle East Economic Survey, 2010). Süreç Suriye krizi ve Şam-Ankara ilişkilerinin kopmasıyla fiilen durdu. Koşullar değiştiğine göre bu çerçeve diplomatik arşivde bir hatıra olarak kalmamalı, Beyrut, Amman, Şam ve Ankara arasında geçerli kalan unsurları belirleyecek bir değerlendirmeye, kalıcı sekretaryalı ortak bir üst konsey biçiminde canlandırılmalı, Irak gibi ülkelerin açık ölçütlerle katılımına da imkân tanınmalı. Lübnan böyle bir çerçevede, ikili anlaşmaların sağlayamayacağı daha güçlü bir pazarlık konumu elde eder.

Lübnan, Ankara'nın rolünden ekonominin ötesinde de yararlanabilir. Türkiye'nin Washington ile temas hatları İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi çabalarında, Tahran ile kanalları da Hizbullah'ın silahının devletin elinde toplanması meselesinde değerlendirilebilir. Elbette Ankara'nın sonuç dayatması söz konusu değil, elindeki arabuluculuk araçlarını kullanıp kullanmayacağına Lübnan kendi egemen kararıyla ve çıkarına göre karar verir. Beyrut'un sınavı ise bu dosyaları iyi hazırlamak ve siyasi üst düzeye düzenli biçimde taşımaktır.

Ortaklığın siyasetin dalgalanmalarından korunması için kurumsal bir yapıya ihtiyacı var. Dışişleri, ekonomi, enerji ve ulaştırma bakanlıklarını özel sektörle buluşturan üst düzey bir iş birliği konseyi ölçülebilir yıllık öncelikler belirleyebilir. Başbakan Nevvaf Selam ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Eylül 2026 görüşmesinde elektrik ve demiryolu bağlantıları ele alındı (Lübnan Bakanlar Kurulu Başkanlığı, 2026), ancak açıklamadan uygulamaya geçiş bağımsız fizibilite çalışmalarını, finansmanı ve sözleşmelerde şeffaflığı gerektirir. Güvenlik alanında iş birliği hukuki çerçevede bilgi paylaşımı ve sınır yönetimiyle sınırlı kalmalı, Lübnan'ın egemenliğine saygı gösterilmeli.

Sonuç olarak bölgesel an yeniden tanımlama için bir fırsat sunuyor, ama stratejik dönüşümü kendiliğinden gerçekleştirecek bir sonuç yapmıyor. Bunun için iki başkentte açık bir siyasi irade, geçici girişimleri aşan kurumsal bir çerçeve ve ticareti, enerjiyi ve ulaştırmayı uygulanabilir projelere bağlayan bir vizyon gerekiyor. Cumhuriyetin 103. yılında Beyrut ve

Ankara'nın önündeki asıl soru şu: Dağınık dosyaları yönetmekle mi yetinecekler, yoksa Doğu Akdeniz'i istikrar ve bütünleşme alanına dönüştürebilecek sürdürülebilir ortak çıkarlar mı inşa edecekler?

Referanslar

Agence France-Presse. (2010, 11 Haziran). Lebanon, Syria, Jordan and Turkey to set up FTA.

Atlioğlu, Y. (2025). Suriye iç savaşı'nın gölgesinde Türkiye-Lübnan ilişkileri. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 305–320.
<https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1540590>

Gebeily, M. (2026, 16 Temmuz). Lebanon, Syria to reset trade ties, economy minister tells Reuters. Reuters. <https://www.al-monitor.com/originals/2026/07/lebanon-syria-reset-trade-ties-economy-minister-tells-reuters>

Lübnan Bakanlar Kurulu Başkanlığı. (2026, 21 Eylül). الرئيس نواف سلام يبحث مع الرئيس التركي رجب طيب أردوغان تطورات لبنان والمنطقة والجهود لخفض التصعيد وتعزيز الاستقرار [Basın açıklaması]. <https://www.pcm.gov.lb>

Middle East Economic Survey. (2010, 9 Ağustos). Turkey, Syria, Jordan and Lebanon set up economic partnership council (Cilt 53, Sayı 32).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2026, 13 Mayıs). Türkiye-Lebanon economic relations [Bilgi notu]. Beyrut Büyükelçiliği. <https://beirut-emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/417817>

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Lebanon [Serbest ticaret anlaşmaları]. Erişim tarihi: 26 Ekim 2026, <https://trade.gov.tr/free-trade-agreements/lebanon>

Yıldız, T. (2023). Lebanese-Turkish relations after the 2000s and the neo-Ottomanist discourse in Lebanon. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 10(2), 103–125.
<https://doi.org/10.26513/tocd.1315959>

Türkiye’de Rejim Dönüşümü: Saltanatın Kaldırılmasından Hilafetin İlgasına (1922-1924)

Naime Battal

Çeşitli anlamlarda kullanılan ve nispî bir karaktere sahip olan egemenlik kavramı, uzun yıllar boyunca devletin temel unsurlarından ve ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Devletin oluşabilmesi için belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayan ve ortak özellikler taşıyan bir insan topluluğu üzerinde tek ve üstün bir siyasî otoritenin tesis edilmesi gerekmektedir. Egemenlik, devlette tek olmakla birlikte iç ve dış egemenlik olmak üzere iki farklı görünümde ortaya çıkmaktadır. İç egemenlik, devlet kudretinin ve siyasi iktidarın, diğer iktidar sahibi gerçek ve tüzel kişilerin üzerinde bulunmasını; devlete emretme ve yön verme yetkisi tanınmasını ifade etmektedir. Dış egemenlik ise kısaca “bağımsızlık” olarak nitelendirilebilir. Buna göre dış egemenlik, devletin kendi özgür iradesiyle kabul ettiği sınırlamalar dışında, uluslararası alanda herhangi bir sınırlamaya tabî tutulmamasını ifade etmektedir (Akyılmaz, 1998). Millî egemenlik ise bir milletin kendi kaderini ve geleceğini belirleme gücünü elinde bulundurması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, milletin kendisini yönetmesi ve kendisini yönetecek temsilcileri seçmesi esasına dayanmaktadır. (Güner, 2022, s. 73).

Osmanlı Devleti’nde kuruluşundan yıkılışına kadar şer’î hükümlerin uygulanması, devletin hukukî ve siyasî yapısında dinî esasların belirleyici bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Başlangıçta Kur’an-ı Kerim ve İslam hukukunun temel ilkeleri doğrultusunda şekillenen bu yapı, 1876 yılında Kanun-ı Esasi’nin yürürlüğe girmesiyle anayasal bir zemine kavuşmuş ve meşrutî yönetim anlayışı benimsenmiştir. Egemenliğin ilahî kaynağa dayandığı ve bu yetkinin yeryüzünde Osmanlı hanedanına mensup padişah tarafından kullanıldığı anlayışı varlığını sürdürmüştür. Padişahın aynı zamanda halifelik makamını üstlenmesi, siyasî otorite ile dinî otoritenin bir arada değerlendirilmesine zemin hazırlamış ve bu anlayış Millî Mücadele dönemine kadar etkisini sürdürmüştür. 1876 yılından itibaren anayasal bir çerçevede şekillenen meşrutiyet yönetiminde, padişahın yetkileri belirli hukukî düzenlemelere bağlanmakla birlikte millet iradesine sınırlı bir yer verilmiştir. Meşrutiyet düşüncesinin kendi gelişim seyri içerisinde ilerlemesi durumunda Osmanlı Devleti’nin zamanla parlamenter monarşiye yönelmesi mümkün olabilirdi. Nitekim II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte parlamentonun siyasî sistem içerisindeki etkinliği artmış ve bu yönde bir gelişme yaşanmıştır. Ancak söz konusu yönetim anlayışı, devletin içinde bulunduğu siyasî ve askerî koşullar nedeniyle kalıcı bir istikrar kazanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı Devleti’nin toprak kayıplarının artması ve gayrimüslim unsurların önemli bir bölümünün devletin siyasî yapısı dışına

çıkmasıyla birlikte, Türk toplumu kendi geleceğini belirleme sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte meşrutiyet düşüncesinin savunulması, önceki dönemden farklı olarak yalnızca padişahın yetkilerinin sınırlandırılması meselesi olmaktan çıkmış; egemenliğin kaynağı, millet iradesinin siyasî sistem içerisindeki yeri ve yeni devletin yönetim biçimi gibi meselelerle doğrudan ilişkili hâle gelmiştir. Nitekim padişahın siyasî otoritesi, Osmanlı Devleti'ni oluşturan farklı dinî ve etnik topluluklar arasındaki birlik ve bütünlüğün korunmasında önemli bir işleve sahip olmuştur (Dal, 2020, s. 223-224).

Milli egemenlik iradesinin kayıtsız şartsız, Türk Milleti'ne ait olduğu fikrini devlet yönetimine kazandıran ve bu fikri kamu hukukunun temel ilkelerinden biri haline getiren lider, Mustafa Kemal Atatürk'tür (Bulut, 2021, s. 403). Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya geçmesinden itibaren millî egemenlik ilkesinin hayata geçirilmesine yönelik ilk adımlar atılmıştır. Bu kapsamda öne çıkan ilk belgelerden biri, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan İstanbul'a gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli rapordur (Güner, 2022, s. 75).

1. Türkiye'de Millî Mücadele Sonrası Siyasal Rejim Dönüşümü

1.1. Ankara Hükümeti'nin Siyasal Meşruiyeti

Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci, bir devletin tasfiyesi ile yeni bir devletin kuruluşu arasındaki basit bir iktidar değişimi olarak gerçekleşmemiştir. 1918 sonbaharında Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Trakya ve İstanbul'un güvenliğini doğrudan tehdit eden birtakım gelişmelere sebep olmuştur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ise Osmanlı Devleti'nin askerî hareket alanını daraltmış ve stratejik bölgeleri İtilaf Devletleri'nin denetimine açık hâle getirmiştir. İstanbul'da kurulan hükümetler³ mütareke sonrasında saltanat ve hilafetin siyasi varlığını sürdürmeye çalışırken, devletin kalan kısmını da İtilaf devletleriyle uyumlu bir politika izleyerek koruma arayışına yönelmiştir. Buna karşılık, Anadolu'da, özellikle işgallerin yaygınlaşmasıyla birlikte merkezî hükümetin güvenlik ve temsil kapasitesine yönelik güven zayıflamıştır. Yerel savunma, millî hakların korunması ile siyasî temsil düşüncesi giderek İstanbul'dan bağımsız bir zeminde gelişmiştir. Bu ortamda Millî

³ Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığı kısa sürdü. Çünkü 13 Kasım 1918'de İtilaf devletleri donanması İstanbul'a girerek şehri fiili olarak işgal etti. Bu durum müttefiklerin Padişah Vahdettin üzerindeki baskısını artıracaktı. Üzerindeki artan baskıdan dolayı Vahdettin, 21 Aralık 1918'de meclisi feshetmek zorunda kaldı. 12 Ocak 1919'da ise Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti. Akabinde Tevfik Paşa yeniden Sadrazamlığa getirildiyse de işgalci kuvvetlerin ve muhalefetin baskısı sonucu 4 Mart 1919'da tekrar istifa etmek zorunda kaldı. Yeni Hükümeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi olan Damat Ferit Paşa kurdu (Geçikli & Koçak, 2022, s. 111).

Mücadele'nin ilk toplumsal ve askerî örgütlenmesi, düzenli bir merkezî ordu hareketinden önce yerel savunma örgütleri aracılığıyla ortaya çıkmıştır (Elbay, 2026, s. 171).

Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu süreçte üç farklı kurtuluş düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bunlar; İngiliz himayesinin kabul edilmesi, Amerikan mandasının istenmesi ve bölgesel kurtuluş çarelerine başvurulmasıdır. Bu koşullar karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın benimsediği tek çözüm yolu millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin kurulması olmuştur (Yaylı & Tok Yılmaz, 2024, s. 178). Yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında İstanbul'da siyasi alanda başarı elde edilemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'yi bir an önce başlatma planları kurmaya başlamıştır. Bu planını, 16 Mayıs 1919'da 9.Ordu Müfettişi olarak, İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile ayrılıp 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkarak gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa siyasi mücadelesine Anadolu'dan devam etmekten başka çare kalmayacağına inanarak bu çalışmalarının merkezine Anadolu'yu alarak devam etme kararı aldı. Önce Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) sonra da Sivas Kongresi ile bu doğrultuda ilk adım atıldı. Sivas Kongresi'nde (4 Eylül-11 Eylül 1919) daha önce Erzurum Kongresi beyannamesi ve tüzüğünde kabul edilmiş olan kararlarda bölgesel ifadeler kaldırılarak, yerine ülkenin tümünü kapsayan ifadeler konuldu. Böylelikle kongre bölgesel olmaktan çıkarılarak ulusal bir nitelik kazandırıldı. Bu iki kongre ile Mîsâk-ı Millî, Meclis-i Mebusan da kabul edilip resmileşmeden önce şekillendirilmeye başlanmıştı (Geçikli & Koçak, 2022, s. 111-112).

1920 baharı, İstanbul-Ankara ikiliğinin kurumsal bir kopuşa dönüştüğü tarihsel bir eşik olmuştur. Mîsâk-ı Millî'nin Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilmesi, İstanbul'daki temsil kurumunun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketiyle siyasal bir bağ kurabileceğini göstermiştir. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi, mebusların tutuklanması ve Meclis-i Mebusanın faaliyetlerini sürdüremez hâle gelmesi, temsil yetkisinin yeni bir siyasal zeminde yeniden şekillenmesine yol açmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla birlikte "*millet adına karar verme*" yetkisi İstanbul'dan bağımsız bir merkezde somutlaşmıştır. İstanbul hükümetleri ise Meclis-i Mebusanın yokluğunda, geçici kanun yapma yetkisini kullanarak mevcut anayasal düzeni sürdürmeye çalışmıştır. Bununla birlikte İstanbul'un işgali, temsil yetkisinin niteliği ve devlet işlemlerinin hukukî geçerliliği konusundaki tartışmaları daha da belirgin hâle getirmiştir. Söz konusu meseleler, Ankara'nın ilerleyen süreçte geliştireceği meşruiyet iddiasının temel unsurlarından birini oluşturmuştur. Bu süreçte sivil bürokrasi de İstanbul ile Ankara arasındaki egemenlik mücadelesinin başlıca alanlarından biri hâline gelmiş; vali, mutasarrıf, kaymakam ve diğer

memurlar, hangi merkezin emir ve talimatlarına uyacakları konusunda siyasî bir tercih yapmak durumunda kalmıştır (Elbay, 2026, s. 172).

1.2. Saltanat ve Hilafet Meselesinin Siyasal Boyutu

Mondros Mütarekesi'nden itibaren Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetim biçimi olan Padişahlık, siyaset bilimi terimleriyle ifade edersek monarşik yönetim, Hilâfet ve Saltanat kavramları etrafında tartışmaya açılmıştı. Bazı çevrelerde, kamuoyuna, Saltanatın demode olmuş bir kurum olduğu düşüncesini yayarak, cumhuriyetin ilânını hazırladıkları şayiasını yayıyorlardı. Bazı İttihatçıların ise Mehmet Vahdettin'in yerine Veliaht Abdülmecit'in geçirilmesi yönünde plânlar hazırladıkları söyleniyordu. Bunlara Saray'ın ve Babiâli'nin işgalci güçlerle iş birliği de eklenince, müdafaa-i hukuk, muhafaza-i hukuk adlarıyla örgütlenen bölgesel kurtuluş dernekleri padişaha ve onun hükûmetine oldukça sert çıkışlarda bulunmuştur (Oral, 2003, s. 1173-1174).

1.3. Mudanya Mütarekesi ve Yeni Siyasal Dönem

Mudanya Ateşkes Antlaşması'na götüren zafer olan Büyük Taarruzun kazanılmasının ardından yeni bir süreç başlamıştır. Cephelerde kazanılan başarının diplomasi alanında gerçekleşmesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda cephede kaybettiğinden daha fazlasını Mondros ve ardından imzaladığı Sevr Antlaşmalarıyla masada kaybetmişti. TBMM Hükûmeti'nin Batılı ülkelerle başlatacağı barış görüşmelerinde iki önemli konu vardı. Birincisi konferansta Türk tarafını kimin temsil edeceği konusuydu. Bir diğer konu ise Doğu Trakya'nın Edirne şehri de dâhil olmak üzere Meriç nehrine kadar tahliyesi ile TBMM Hükûmeti'ne teslimini gerçekleştirmektir (Başyigit, 2007, s. 179).

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi tarafından TBMM Başkanı ve Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa adına mütareke görüşmelerine katılmakla görevlendirilmiştir. İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği heyette, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa ve Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Tevfik Bey de yer almıştır. Taraflar arasında bir mütareke imzalanması için düzenlenen konferans 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlamıştır. Konferansta Müttefikleri Yüksek Komiserler temsil etmiştir. Görüşmelere İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy, İtalya adına General Monbelli katılmıştır. Yunanistan mütareke görüşmelerine temsilcisi olarak General Mazaraki ve Albay Sarıyannis'i göndermiştir. Ankara Hükûmeti'nin itirazları üzerine Yunan Heyeti, konferansa katılmayarak görüşmelere Müttefik generalleri aracılığıyla dolaylı dâhil edilmiştir. Konferansın açılışında İsmet Paşa ev sahibi olarak generallere yer göstermiş, böylece

toplantılara kimin başkanlık edeceğini de ilan etmiştir. TBMM Hükümeti'nin mütarekeden beklentisi; Doğu Trakya'nın Meriç Nehri'ne kadar olan kısmının boşaltılması ve Türkiye'ye iadesinin sağlanması şeklindeydi (Cevizliler & Akbulut, 2021, s. 24).

Mudanya Ateşkes Antlaşması 14 madde olarak 11 Ekim'de imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İtilaf devletleri TBMM'yi resmen tanımışlardır. Bu antlaşma, Türklerle Yunanlılar arasında üç yıldan fazla süre devam eden çatışmayı durdurmuştur. Yunanlıların Batı Anadolu'dan çıkartılmasına zemin hazırlamıştır (Kırmit, 2021, s. 157). Ayrıca Doğu Trakya, askeri bir harekâta gerek kalmadan geri alınmıştır. Boğazların statüsü, Lozan ve sonrasında Montrö'de izlenen akılcı politikalarla çözülerek vatan topraklarının haklı egemenliği altına alınmıştır (Cankut, 2024, s. 69).

2. Saltanatın Kaldırılması ve Osmanlı Siyasal Düzeninin Sona Ermesi

Mudanya Mütarekesi'nde alınan kararlar doğrultusunda Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı derhal boşaltması ve bölgeyi TBMM Hükümeti'ne teslim etmesi kararlaştırılmıştır. Mütareke görüşmeleri tamamlanmadan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından, Trakya'nın TBMM Hükümeti adına teslim alınması, bölgede gerekli idarî düzenlemelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Refet Paşa görevlendirilmiştir (Çakmak, s. 175). İcra Vekilleri Heyeti, 9 Ekim 1922 tarihli toplantısında Refet Paşa'nın üstleneceği göreve ilişkin bir talimat hazırlamış ve 11 Ekim'de konu ile ilgili olarak TBMM'yi bilgilendirmiştir. Bu doğrultuda Refet Paşa'ya verilen görev, Yunanistan tarafından boşaltılacak Trakya'nın genel valiliğini üstlenmek, bölgede TBMM Hükümeti adına mülkî ve inzibatî teşkilatlanmayı tamamlayarak asayiş sağlamaktır. Refet Paşa, kendisine verilen talimat doğrultusunda yanındaki jandarma kutasıyla birlikte 19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelişi sırasında halk tarafından coşkulu gösterilerle karşılanan Refet Paşa, aynı zamanda İstanbul'un resmî makamlarının temsilcileriyle de temaslarda bulunmuştur. Refet Paşa'nın temaslarda padişah ve saltanattan hiç bahsetmemesi veliaht ile padişahın temsilcilerini saltanatın değil hilafetin temsilcileri olarak selamlaması, Anadolu'nun İstanbul'da bir hükümet tanımadığını ifade etmesi TBMM Hükümeti'nin saltanatı kaldıracağına dair ilk işaretler olarak değerlendirilebilir. Refet Paşa, 19 Ekim tarihinden başlamak üzere Fatih'in türbesinde, Hilal-i Ahmer Merkezi'nde, Dârülfünûn'da, Şehremaneti'nde, Galatasaray Sultanîsi'nde ve Ermeni Patrik Vekili ile Hahambaşını ziyaretlerinde çeşitli konuşmalar gerçekleştirmiştir. Bu konuşmalarda işgal kuvvetlerine karşı kazanılan zaferin detaylarından bahseden Refet Paşa, aynı zamanda yeni Türk devletinin niteliklerine, yönetim biçimine, saltanat-ı milliye kavramının içeriğine dair

gerek TBMM Hükümetinin gerekse kendisinin görüşlerini açıklamıştır (Özkan, 2023, s. 113-114).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararı ile Hilafet ve Saltanat birbirinden ayrılarak Saltanat kaldırılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Rauf Bey (Orbay)'ın teklifi ile 1 Kasım gecesini ve ertesi günü bütün yurttan bayram olarak ilan etmiştir. İstanbul'daki halkın ve yönetim kadrolarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlılıklarını bildirmeleri üzerine Refet Paşa, İstanbul şehrine ilişkin idarî görev ve faaliyetlerin herhangi bir şekilde geciktirilmesinin uygun olmayacağı kanaatine vararak, İstanbul'un idaresini Türkiye Büyük Millet Meclisi adına üstlendiğini açıklamıştır. Gazetecilere yaptığı açıklamada ise Büyük Millet Meclisi tarafından Türk Devleti'nin şeklini belirlemeye yönelik alınan kararların, esas itibarıyla 16 Mart 1920 tarihinden itibaren fiilen ortaya çıkan durumun yeniden teyit edilmesinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Refet Paşa, ortaya çıkan yeni siyasî durumun İstanbul'un genelinde anlaşıldığını ve şehirdeki mevcut yönetimin artık fiilî bir idarî varlığının kalmadığını ifade etmiştir. Bu çerçevede İstanbul Şehri ve Vilayetine bağlı adli ve idarî bütün daire ve şubelerde görev yapan memurların, görevlerinin sona erdiği kanaatine vardıklarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstanbul hakkında alınan kararlar doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir (Aslan, 2002, s. 98, 105).

3. Lozan Barış Antlaşması ve Yeni Türkiye'nin Siyasal Konumu

Savaş alanlarında verilen mücadelenin ardından artık diplomasi sürecine girilmiştir. TBMM Hükümeti, Millî Mücadele'nin ardından, ilk diplomasi mücadelesini İsmet Paşa'nın başkanlığında, 3 Ekim 1922'de başlayan ve 11 Ekim 1922'de biten Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde başarıyla vermiştir. Türkiye'nin ikinci diplomasi savaşı ise İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922'de TBMM Hükümeti'ni, 27 Ekim 1922'de de İstanbul Hükümeti'ni Lozan Barış Konferansı'na davet etmesiyle başlamıştır (Hatip, 2025, s. 215). Lozan Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesi, Türk basınında ve kamuoyunda sert tepkilere yol açmıştır. Bu gelişme üzerine, millî iradeye dayalı bir yönetim anlayışını benimseyen Ankara Hükümeti, saltanatın geleceğinin yeniden değerlendirilmesini gündemine almıştır. TBMM Hükümeti, yapılan görüşme ve tartışmaların ardından 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmıştır. Saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul Hükümeti istifa etmiş, son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin ise 17 Kasım 1922 tarihinde bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır. Vahdettin'in ülkeyi terk etmesi kamuoyunda şaşkınlık yaratmıştır. Özellikle İngilizlerden yardım istemesi tepkilere neden olmuştur. Böylece Lozan Barış Konferansı'nda

Türkiye'nin yalnızca Ankara Hükümeti tarafından temsil edilmesinin önü açılmıştır (Kodal, 2006, s. 215).

Lozan Konferansı'nda, Ankara Hükümeti'ni baş delege olarak kimin temsil edeceği gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Atatürk, Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısını dikkate alarak İsmet İnönü'yü bu görev için uygun görmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk görevinden istifa etmiştir. İsmet İnönü'nün baş delegeliğe getirilmesine ilişkin tercih, 26 Ekim 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan toplantıda oy birliğiyle kabul edilmiştir. Bu kararın ardından, Garp Cephesi Komutanı İsmet İnönü 150 oy ile baş delege seçilmiştir. Baş delege seçiminden sonra, Türkiye'yi Lozan'da temsil edecek olan Heyetin seçimi de önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce doğrultusunda, İsmet (İnönü)'ye yardımcı olmak üzere, Türk Temsilci Heyeti'nde; Sağlık Bakanı Dr. Rıza (Nur), Maliye eski Bakanı Hasan (Saka) ve otuz üç kişi daha yer almıştır (Kodal, 2006, s. 216-217).

20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan barış konferansı, 21 Kasım 1922 tarihli ilk oturumunda resmî olarak "*Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı*" adını almıştır. Konferansta, dönemin önde gelen devletlerinin üst düzey temsilcileri bir araya gelmiştir. İngiltere, Lord Curzon; Fransa, Camille Barrère; İtalya ise Marquis Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmiştir. Japonya, Romanya ve Yugoslavya da konferansta yer almıştır. Boğazlara ilişkin görüşmelere katılmak üzere Bulgaristan ve Sovyet Rusya temsilcileri de konferansa davet edilmiştir. Belirli konuların müzakerelerine katılmak amacıyla Belçika ve Portekiz temsilcileri de Lozan'da bulunmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ise konferans sürecini yakından takip ederek gözlemci sıfatıyla yer almıştır. İki ana dönem hâlinde gerçekleştirilen Lozan Konferansı'nda müzakereler, konularına göre üç ayrı komisyon çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Birinci Komisyon, devletlerarası sorunlar ve askerî meselelerin yanı sıra Boğazlar rejimini ele alırken İkinci Komisyon, Türkiye'deki yabancılar ve azınlıkların hukuki statüsüne ilişkin konular üzerinde çalışmıştır. Konferansın en geniş kapsamlı komisyonlarından olan Üçüncü Komisyon ise maliye, iktisat, limanlar, demiryolları ve sağlık gibi hayati konuları görüşmek üzere kurulmuştur (Kazan, 2026, s. 5-6). Türkiye komisyonlardan en az birinin başkanlığını üstlenmek istemiş, Lord Curzon'un karşı çıkması nedeniyle bu talebini gerçekleştirememiştir (Kodal, 2006, s. 218).

Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerde 27 Ocak 1923 tarihine gelindiğinde henüz herhangi uzlaşmaya varılamamıştır. Türk Heyeti'nin Misak-ı Millî doğrultusunda hareket etmesi ve taviz verilmesi istenmeyen konulardaki ısrarı, özellikle Musul meselesi-

kapitülasyonlar-Müttefik Devletler vatandaşlarının zarar ve ziyan meselesi gibi konular nedeniyle konferans çıkmaza girmiştir. 31 Ocak 1923 tarihinde Müttefik Devletler tarafından Türk delegelerine sunulan anlaşma taslağı, Türkiye'nin adli, malî ve ekonomik bağımsızlığına aykırı hükümler içerdiği gerekçesiyle kesin olarak reddedilmiştir. Lozan Konferansı'nın ilk dönemi, Türk Heyeti'nin tasarıyı reddetmesinden ve 4 Şubat 1923'te Lord Curzon'un Londra'ya gitmesi üzerine sona ermiştir. Lord Curzon, Londra'ya vardıkdan sonra konferansın başarısızlığa uğramasının sebebi olarak, kendi uzlaşmaz tavrını ve Musul meselesi olmadığını, Türkiye'yi ve “*yalnız Fransızlarla İtalyanların alâkadar göründükleri meselelerde ihtilaf kalmıştır.*” şeklinde açıklayarak, “*Kapitülasyonlar*” meselesini göstermiştir. Bu nedenle, Türk basınında Fransa aleyhine sert yazılar kaleme alınmış ve hatta Fransa “*kan emici*” olarak nitelendirilmiştir. Bu durum Türk-Fransız ilişkilerinin iyice kopmasına sebep olmuş ve bu durumdan İngiltere kârlı çıkmıştır (Kodal, 2006, s. 218).

Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde ilk dönemde olduğu gibi üç komisyon oluşturulmuştur. Henüz çözüme kavuşturulamamış ülke sorunları ve yabancılara uygulanacak hukukî düzenlemelerle ilgili komisyona Rumbold, mali ve sağlık konularını ele alacak ikinci komisyona Pelle, ekonomik meseleleri görüşecek üçüncü komisyona ise İtalya adına Montagna temsil etmiştir. Konferansın ilk döneminde siyasi sorunlar çözüme kavuşturulmuş, ancak ekonomik ve mali konularda herhangi uzlaşa sağlanamamıştır.

Delegelerin ve özellikle İngilizlerin daha yumuşak tavır sergilemeleri ile konferans sonuca ulaşmıştır. Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde, yaşanan diplomatik münakaşalara karşı İsmet Paşa'nın isteklerinin belirli manada kabul edilmesi sonucunda imzalanmıştır. Türk heyeti, 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM aracılığıyla antlaşmayı onaylamış ve Lozan Antlaşması 6 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lozan Antlaşması 5 kısım ve 143 maddeden oluşmakta ve sınırlar, vatandaşlık ve azınlıklara ait kararlar, mali kararlar, iktisadi kararlar, taşıt yolları, sağlık işleri ve diğer konuları içermektedir (Acar, 2021, s. 342).

4. Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Dönüşümü

Türkiye'de yeni rejimin ne olacağı meselesi, saltanatın kaldırılmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Bu dönemde Ankara'da TBMM Hükûmeti, İstanbul'da ise bütün Müslümanların temsilcisi sıfatıyla Halife bulunmaktaydı. Muhafazakâr çevreler, Halife'nin devlet başkanı olmasını savunuyorlardı. Diğer taraftan, ülkede uzun yıllar boyunca meşrutiyet mücadelesi verilmiş olması nedeniyle aydınlar arasında meşrutî monarşinin, diğer bir ifadeyle anayasalı hükümdarlığın devamını isteyenler de vardı. Cumhuriyet rejimi ise Fransız İhtilali'nden beri

bilinen ve I. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'da uygulamaya konulan bir yönetim biçimiydi. Ayrıca 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Trablus Cumhuriyeti, 1923'te ise Rif Cumhuriyeti gibi siyasi oluşumlar tarih sahnesine çıkmıştı. 25 Mart 1919'da kurulan Cenub-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyeti ise 19 Nisan 1919'da İngilizler tarafından ortadan kaldırılmıştı. Bununla birlikte, söz konusu cumhuriyet örneklerine rağmen 1922-1923 yıllarında Türkiye'de cumhuriyet fikri henüz geniş bir kabul görmüş değildi. Meşrutiyet yönetiminin devamından yana olanlarla cumhuriyet rejimine geçilmesini savunanlar arasındaki tartışma ve siyasi mücadele, yaklaşık bir yıl boyunca devam edecekti (Satan, 2024, s. 102).

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte son kritik gelişmeler Ekim ayı içerisinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin ilki Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. İstanbul'un işgaliyle birlikte Meclis-i Mebusanın kapatılıp yeni Meclis'in Ankara'da açılmış olması nedeniyle Ankara '*de facto*' başkent işlevini üstlenmiştir. Milletvekilleri ve hükümet üyeleri Ankara'da ikamet ediyor; ülkenin idaresi Ankara'dan sağlanıyordu (Yavaşca, 2023, s. 18). Yeni kurulan devletin başkentinin Ankara olması içinde çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla, 9 Ekim 1923 tarihinde meclise teklif edilen kanun gereği, 13 Ekim 1923 tarihinde "*Türkiye Devleti'nin Başkenti Ankara'dır*" maddesi kabul edilmiştir (Duman, 2006, s. 256). Cumhuriyet'in ilanından önce birtakım hazırlıklara girişilmesi gerekiyordu. 25 ve 26 Ekim 1923 tarihlerinde Çankaya'da bu durumun görüşülmesi sırasında Mustafa Kemal Paşa, Vekiller Heyetinin istifa etmesi gerektiğine söylemiştir (Duman, 2006, s. 256). Bu kapsamda, Cumhuriyetin ilanına giden süreçte ikinci önemli gelişme ise Ali Fuat Paşa'nın mebusluktan çekilme kararıdır. İkinci Ordu Müfettişliği'ne atanmak üzere Meclis'teki İkinci Başkanlık görevinden istifa etmiştir. Dahiliye Vekilliğine Sabit Bey seçilirken, Meclis İkinci Başkanlığına ise Rauf Bey seçilmiştir (Yavaşca, 2023, s. 19). 25 Ekim 1923'te Rauf Bey'in TBMM İkinci Başkanlığına seçilmesiyle Meclis'te muhalefetin etkisi belirginleşmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, mevcut siyasi koşulları değerlendirerek harekete geçti. Hükümet üyelerinin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa dışında, topluca istifa etmeleri kararlaştırıldı. Bunun üzerine 27 Ekim 1923'te hükümet istifa etti. Mevcut Meclis Hükümeti sistemine göre her vekilin Meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi gerekiyordu. Ancak Fethi Bey'e muhalif olan milletvekilleri, istifa eden vekillerin yerine yenilerini seçerek yeni bir hükümet oluşturamadılar. Böylece Türkiye, 27-28 Ekim 1923 tarihlerinde hükümet bunalımıyla karşı karşıya kaldı. Bu hükümet buhranını aşmak için, Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim gecesi kendisine yakın bazı devlet adamlarını Çankaya'ya çağırdı ve sorunun mevcut sistemden kaynaklandığını belirtip "*Yarın Cumhuriyet ilan*

edeceğiz” dedi. O gece, İsmet Paşa ile birlikte, önceden hazırlanan kanun metni üzerinde çalışmışlardı. 29 Ekim 1923 günü, TBMM yine yeni hükümeti kurmak için toplamış, ancak bütün arayışlar sonuçsuz kalmıştı (Satan, 2024, s. 113-114). Meclis saat 18’de toplandığında Cumhuriyetin ilanına uzanan sürecin son aşamasına girilmiştir. Oturumu yöneten İkinci Reis Vekili İsmet (Eker) Bey, Kanun-ı Esasi Encümeni’nin “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun” mazbatasını ve Kanun önergesini okutmuştur. Hükümet şeklini düzenleyen 1. madde, yürütmeyi düzenleyen 4. madde ve Cumhurbaşkanı’nın seçimin düzenleyen 10. madde hakkında hiç kimse söz hakkı almamıştır. Diğer maddelerle ilgili kısa görüş bildirimlerinden sonra Cumhuriyet’in ilanını öngören kanun teklifinin tamamının oylamasına geçilmiş ve Meclis’te bulunan 158 milletvekilinin “oybirliği” ile Cumhuriyet ilan edilerek ve Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Vatandaş & Vatandaş, 2023, s. 350).

5. Hilafetin İlgası ve Rejim Dönüşümünün Tamamlanması

Hilafet makamı Osmanlı hanedanına XVI. yüzyılda Memlükler’den intikal etti. 1517 yılında Kahire’ye giren Yavuz Sultan Selim, hilafeti son Abbasi halifesi III. Mütevekkil-Alellah’tan İstanbul’da Ayasofya Camii’nde yapılan dini bir törenle devraldı (Akkor, 2012, s. 17). Osmanlı Devleti’nde hilafet kurumu, siyasi meşruiyetin sorgulandığı dönemlerde daha önem kazanmıştır. Ancak, maddi ve manevi gücü elinde bulunduran, merkezî bir yönetim yapısına sahip olan ve meşruiyetini büyük ölçüde siyasi otoritesinden alan Osmanlı hükümdarları, “*padişah*”, “*sultan*” ve “*han*” gibi unvanlar kullanmış; hilafeti XVIII. yüzyılın sonlarına kadar siyasi söylem ve uygulamalarında ön plana çıkarmamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen XIX. yüzyılda hilafet makamının yeniden önem kazandığı ve uluslararası ilişkilerde dinî ve siyasi bir güç unsuru olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Türkmen, 2022, s. 55). Sultan II. Abdülhamid, devletin iç siyasetinde dinî ve siyasi güç birliğini korumak, dış siyasetinde mevcut nüfuzunu genişletmek suretiyle denge politikası merkezinde hilafeti gündeme alarak etkin şekilde kullanmaya çalışmıştır (Türkmen, 2022, s. 55-56).

Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasının ardından yeni Türk Devletinin siyasi ve hukuki yapısının belirlenmesine yönelik süreç başlamıştır. Bu dönemde Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümetinin aynı anda Lozan Barış Konferansına davet edilmesi ülkede egemenliğin tek bir siyasi otorite altında toplanması meselesini gündeme taşımıştır. Bu gelişmeler üzerine TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı kararla saltanatı kaldırmış ve Osmanlı

Devleti'nin siyasi varlığına son vermiştir. Ancak hilafet makamı tamamen kaldırılmamış; dini bir kurum olarak varlığını sürdürmesine karar verilmiştir (Aybak, 2026). TBMM Hükümeti, saltanatın kaldırılması ile yönetimi ele almakla hilafet makamının da geleceğini tayin etme yetkisini üstlenmiştir. Ancak TBMM, yeni halife seçimini Osmanlı hanedanı mensupları içerisinde seçecekti. TBMM'nin bu kararından sonra Padişah VI. Mehmed Vahdettin gerek can güvenliğini gerekse unvanlarını korumak amacıyla 17 Kasım 1922'de İngilizlerin gözetiminde Malaya zırhlısına binerek yurtdışına çıktı (Akkor, 2012, s. 19-20). Abdülmecit Efendi'nin halife seçilmesinden kısa bir süre sonra hilafet meselesi kamuoyunda yeniden tartışma konusu olmuştur. Meclis içerisinde halifelik lehinde ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde başlatılan kışkırtmalar basın yoluyla ülke genelinde yayılmaya başlamıştır. Hilafet tartışmalarını yeniden gündeme taşıyan bir karar da 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesidir (Aybak, 2026). Son halife Abdülmecit Efendi'nin kendini ifade etmesi ve halifelik makamının ilgasının yanlış olduğuna dair meclise yazdığı mektuplar da bir sonuç vermemiştir. 3 Mart 1924 tarihinde 431 sayılı *“Hilâfetin İlgası ve Hanedanı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”* uyarınca hilafet ilga edilmiştir. Hilafetin ilgasıyla ilgili olan 431 sayılı kanun on üç madde ile düzenlenmiştir. Kanunun ilk maddesinde hilafetin hükümet ve cumhuriyet kavramları içerisinde zaten mevcut olduğu belirtilerek hilafet makamının ilga edildiği ifade edilmiştir. Kanunun ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri Osmanlı hanedanının statüsünü düzenlemekteydi. Kanunun beşinci, altıncı ve yedinci maddeleri sürgüne gönderilecek hanedan mensuplarının mal varlıkları ve ekonomik durumlarıyla ilgilidir. Kanunun sekizinci, dokuzuncu ve onuncu maddeleri ise Osmanlı padişahlara ait saraylar, kasırlar, araziler ve diğer taşınır-taşınmaz malların durumunu düzenlemekteydi. Bu maddeler uyarınca padişahlara ait gayrimenkuller ile saraylarda bulunan tablo, eşya, sanat eseri ve diğer kıymetli varlıklar millete intikal ettirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilgili kanunu onaylamıştır (Aybak, 2026).

Sonuç

Osmanlı Devleti dağılma döneminde büyük bir toprak parçası kaybetmiş ve Balkan topraklarının elden çıkmasının ardından yeni bir dünya savaşına sürüklenmiştir. Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı'ndan da yenik ayrılmış, 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. Akabinde düşman donanmaları 13 Kasım 1918'de İstanbul önüne gelerek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmış, Osmanlı Padişahı ve Osmanlı Hükümeti büyük bir baskı altında tutulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu Müdâfaa-i

Hukukçulardan oluşan Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı son kez 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştı. Bu meclis, Mîsâk-ı Millî Beyannamesi'ni kabul etmişti. Akabinde İtilaf Devletleri'nin güçleri 16 Mart 1920 yılında İstanbul'u işgal ederek, Meclis-i Mebûsanı basmışlardı. Birçok Müdâfaa-i Hukukçu mebus tutuklanarak, sürgüne gönderilmişti. Böylece halkın kısmen de olsa egemenliğini kullandığı meclis tarihe karışmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Anadolu'nun başka bir kentinde, Ankara'da 23 Nisan 1920 yılında yeni bir meclis açılacak ve bu meclis, halk adına egemenliği kullanacaktı. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve büyük çabaları ile açılmıştı. (Çakır, 2023, s. 105-106). Bu bakımdan, Türk milletinin kendi geleceği hakkındaki kararları bizzat kendisinin vermesi ve ülkeyi yönetecek kişileri bizzat kendisinin seçmesi, yeni devletin siyasi rejiminin ne olacağına ilişkin bilgi vermekteydi. Özetle Atatürk, milletin hâkimiyetine dayanan hükümeti, “cumhuriyet” olarak tanımlamıştır (Ata, 2008, s. 87).

Referanslar

- Acar, H. (2021). Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 331-353.
- Akkor, M. (2012). Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası. *History Studies*, 4(1), 15-28.
- Akyılmaz, B. (1998). Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Aslan, B. (2002). Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları. *BELLETEN*, 66(245), 95-122.
- Ata, F. (2008). Atatürk'ün Millî Hâkimiyet Anlayışı ve Bunun Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(20), 81-88.
- Aybak, S. Y. (2026). Hilafetin İlgası Sürecinde ve Sonrasında Abdülmecit Efendi'nin TBMM'ye Gönderdiği Mektuplar. *Journal of Atatürk*.
- Başıyigit, T. (2007, Bahar). Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması. *ÇTTAD*, VI(14), 177-184.
- Bulut, H. (2021, Eylül). Millî Mücadele Yıllarında Millî Egemenlik İlkesinin Doğuşu. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 401-408.
- Cankut, A. (2024, October). Mudanya Mütarekesi Öncesi Tarafların Politik Tutumları. *Journal of Cag History-Culture*, 1(1), 55-70.
- Cevizliler, E., & Akbulut, S. (2021, Temmuz). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı Tartışmaları. *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, X(1), 21-48.
- Çakır, G. (2023). Cumhuriyetin İlânına Giden Süreçte Millî Egemenlik Fikri. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 7, 99-117.

- Çakmak, F. (3-7 Ekim 2022). Saltanatın Kaldırılmasının 100. Yılında Türk Basınında Rejim Tartışmaları (Kasım 1922- Ocak 1923). *XIX. Türk Tarih Kongresi. VII*, s. 174-207. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dal, K. (2020). Millî Egemenlik ve Temsili. H. E. Beriş içinde, *Türkiye Büyük Millet Meclisinin 100. yılına Armağan* (s. 218-227). Ankara: TBMM.
- Duman, S. (2006, Mart). Mustafa Kemal’de Cumhuriyet Düşüncesinin Doğuşu ve Cumhuriyet’in Nitelikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 245-264.
- Elbay, S. (2026, Bahar). İstanbul’dan Ankara’ya Meşruiyetin Nakli: Millî Mücadele’de Gayrimeşrulaştırma Siyaseti ve Millî Egemenlik Dilinin Kuruluşu (1919–1922). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXVI(52), 167-194.
- Güner, D. (2022). Atatürk’ün Millî Egemenlik Anlayışı. C. Vatandaş, S. Öztaş, & M. Özden içinde, *Millî Egemenlik ve Demokrasi* (s. 73-89). Ankara: TBMM Basımevi.
- Geçikli, R. M., & Koçak, D. (2022). TBMM’nin Açılış Sürecinde Siyasi Yapılanma (Mart-Mayıs 1920). *Journal of Literature and Humanities*, 68, 111-119.
- Hatip, E. (2025). Barışa Kesinti: Lozan Barış Konferansı’na Ara Verilen Dönemde Türkiye’de Meydana Gelen Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler. *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni, İMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 212-231.
- Kırmit, Ö. F. (2021). Lozan’a giden süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 145-162.
- Kazan, B. (2026). I. Dönem Lozan Görüşmeleri Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Yapılan Tartışmalar -Musul, Trakya, Boğazlar, Patrikhane. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-DÜSBED*(42), 1-23.
- Kodal, T. (2006). Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 215-244.
- Oral, M. (2003, Kasım 1). Birinci TBMM’de Hilâfet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(57), 1172-1190.
- Özkan, A. (2023, Ekim). Cumhuriyet’e Giden Yol: Saltanatın Kaldırılması Sürecinde Yaşanan Siyasal Sistem Tartışmaları. *Selçuk Türkiyat (Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı)*(59), 109-137.
- Satan, A. (2024). 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Giden Süreç. *Avrasya Dosyası*, 14(2), 94-116.
- Türkmen, İ. (2022, Aralık). Hilafet Makamının Meşruiyetinin Sorgulanması: Tepkiler-Destekler. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 51-100.
- Vatandaş, S., & Vatandaş, C. (2023). Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Gelişimi ve Cumhuriyet’in İlanı Süresinde Yaşanan Fikri Tartışmalar. *ABAD*, 6(12), 339-362.
- Yavaşca, K. (2023). Cumhuriyetin İlanına Giden Süreç ve Tepkiler. *Tezkire*, 32(84-85), 9-26.
- Yaylı, H., & Tok Yılmaz, M. (2024, Eylül). Milli Mücadele Döneminde İktidar Mücadelesi ve Siyasal Dönüşüm. *Amme İdare Dergisi*, 57(3), 173-202.

Intelligence and the Proclamation of the Turkish Republic 1919-1923

Kuzey Tunguz

Introduction

After the Mudros Armistice, the Ottoman Empire was verbally dismembered by the Allied Powers, launching a mass invasion of Anatolian territory, which led to national resistance. Despite the military superiority of the invading forces, the Turkish National Movement managed to develop means to fight back. Utilising a common sense of “Will for Independence,” it gathered political and military strength to organise resistance. Although the Mudros Armistice eliminated the political, economic, and military capabilities of the defeated Ottoman Empire, famous public figures and officers rallied people to form a transition government in Ankara. Occupied capital Istanbul, being a center for both manpower and equipment, has often faced covert intelligence operations initiated by Ankara or organisations willing to contribute to the Anatolian resistance because of the need for reinforcements. Therefore, intelligence became a pivotal tool contributing to the ultimate defeat of the invasion, and paving the way for the proclamation of the Republic.

Prelude to Turkish National Movement

Following the Armistice of Mudros, while the Istanbul Government adopted a surrender-oriented approach against occupations, the population living in those territories developed defensive reflexes. Under the leadership of Mustafa Kemal, a national struggle formed under clandestine units on 19 May 1919 in Samsun, beginning with the Havza Circular, which aimed to drive the enemy forces beyond the borders defined by the National Pact (Misak-ı Milli). Among these, Kuva-yi Milliye stands out as the most significant and largest in size until the establishment of organised armed forces for fighting power. Alternatively, due to the need for asymmetric warfare, intelligence, and covert activities, numerous groups emerged either under the Ankara government or independently (Kayabaşı, 2019).

The Armistice introduced the immediate demobilisation of the Ottoman army and the surrender or seizure of its arsenals and ammunition, with only limited quantities permitted for maintaining domestic order. The Allied Powers subsequently became an existential threat to the Ottoman state as they began occupying strategically important territories under the legal framework provided by the Armistice. Istanbul stood as a key hub for retrieving manpower, arms, and supplies in order to establish a resistance network. As the emerging nationalist movement started to become embodied in Ankara, the new government sought intelligence and

covert activities to reinforce irregular Turkish militia forces active in the early period of the Turkish War of Independence (Kaplan, 2019).

533 artillery pieces, 186,000 rifles, and 23 million rounds of ammunition were handed over, while 945 artillery pieces, 324,476 rifles, 987 machine guns, and 165,927 boxes of ammunition remained. Most weapons were stored in occupied Istanbul, leaving forces located in Anatolia equipped for only 3–4 divisions. With only 30,000–35,000 troops, the Turkish army needed additional weapons and personnel. The most important measure was smuggling weapons from Allied-controlled Istanbul to Anatolia, which required an effective intelligence network and secret organizations based in Istanbul (Ayıışığı, 1992).

As a transactional government established in Ankara to govern the national resistance, TGNA (Turkish Grand National Assembly), administrative bodies formed a covert network composed of trusted figures and officers (Tevfik Bıyıklıoğlu, 1987). Among these groups, secret groups such as Karakol Society, Zabitan Group, Yavuz Group, and Müdafaa-i Milliye became the primary accessories for the Anatolian Movement with intelligence, propaganda, and supply and disruption-related facilities (Kayabaşı, 2019).

By organisational function and frameworks, these groups are related to the Committee of Union and Progress, a political party in the late Ottoman century with a definitive social dimension in a revolutionary political movement predominantly consisting of statesmen and officers. After the collapse of the government, Unionists participated in national resistance, and specifically, to this extent, intelligence and rebellion against Allied forces. The Karakol Society was considered a continuation of the Teşkilat-ı Mahsusa, which was a Unionist intelligence agency later disbanded under the Mudros Armistice. The Karakol Society's main contribution to the National Struggle was smuggling arms, ammunition, and officers from Istanbul to Anatolia and informing Mustafa Kemal about enemy activities. It also monitored British-backed organizations that sought to weaken the national struggle through rebellion and disruption (İyiat, 2024).

The Hamza Group was the first intelligence organization established with Ankara's approval and operated under the authority of the Grand National Assembly of Turkey. Founded by Lieutenant Colonel Neşet Bora Bey, it began operations on 23 September 1920. This secretive community provided intelligence and logistical support during the National Struggle (Kaya & Karan, 2016). After British forces intercepted and deciphered the group's documents, Ankara reorganized the Hamza Group and renamed it the Felah Group on 31 August 1921. Thus, the Felah Group emerged directly from the Hamza Group as its restructured successor,

which became the core entity for covert shipments, hijacking ammunition, and transporting officers from occupied territories into Anatolia. Felah Group took part in propaganda and disinformation campaigns against Greek and British administrations without disregarding the fact that intelligence and covert facilities operated under scarce resources (Doğan, 2017).

Another organization was *Müsellah Müdafaa-i Milliye*, which was initiated by Fevzi Pasha with Mustafa Kemal Pasha's approval; it was formalized by the Grand National Assembly on 3 May 1921. Built by former members of the *Teşkilat-ı Mahsusa*, *Mim Mim* quickly established an intelligence network in occupied Istanbul. The organization later operated through two sections as first *Müdafaa-i Milliye* Group, responsible for intelligence, identifying separatist groups, and smuggling weapons and supplies to Anatolia; and *Müsellah Müdafaa-i Milliye*, responsible for propaganda, protecting Muslims in Istanbul, and conducting raids and sabotage. Based in Ankara, it operated under the Grand National Assembly, with a central board in Istanbul and 54 cells across Anatolia (İyiat, 2024; Karan, 2016).

These organisations naturally have had to cooperate, though being independent from each other, especially during the lack of a secret network contributing to resistance. Therefore, the art of espionage was conducted under an autonomous and anarchic structure, with non-existent accountable organs. However, there has been a blurred line between TGNA's power over those intelligence communities, as TGNA was not officially recognized as governing those territories but was legitimised by the common will of the people. If so, the intelligence network was directly checked by public opinion; furthermore, its activities were defined as a voluntary mission under patriotism.

Cases of Intelligence Acts During the War of Independence

Intelligence units play an important role in ensuring a state's security. Intelligence is not simply an individual or institutional activity but an integrated process carried out by specialized personnel. Collectors gather information from the field through various sources and methods while protecting their identities and sources. Analysts evaluate and organize this information, combining it with open-source data while avoiding political influence. Operators conduct covert intelligence activities and protect their identities and missions. Managers direct personnel and operations and manage the necessary resources and budgets. Finally, decision-makers, usually policymakers and political leaders, use intelligence to make strategic decisions (Gürel, 2022).

During the War of Independence, espionage was not only limited to gathering military information. Adversary activities also included disrupting social order in occupied areas, undermining the resistance in Anatolia, and portraying the National Struggle as illegitimate internationally. Greek groups in the Black Sea region carried out acts of violence and provided intelligence and logistical support to the Greek army, while some Armenian groups conducted similar activities in Eastern and Southern Anatolia (Aydın, 2026). Against the higher odds, the weakest feature of the nationalist movement in Anatolia was its lack of effective propaganda and limited number of journalists due to imprisonment by Allied forces or the Istanbul government. To address this, Ankara established the Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü (General Directorate of Press and Intelligence) on 7 June 1920. The Directorate collected news from Europe through its offices in Rome, Zurich, Berlin, Paris, and Moscow, sent it to Anatolia, and promoted the National Struggle abroad. The offices monitored the European press, translated newspapers, and sent the information to Ankara (Yurtsever, 2007; Adivar, 1962).

Expanding the covert facilities into political operations, the Felah Group carried out counter-propaganda missions against the Istanbul government and Allied-supporting news outlets in order to provide accurate information about the National Struggle, improve the flow of newspapers and information between Ankara and Istanbul, and counter publications against the National Struggle (Kayabaşı, 2019). Moreover, disinformation campaigns against Turks led resistance groups to publish publications and documentaries. For instance, official reports documenting atrocities committed by Armenian and Greek forces were secretly printed and distributed to inform the public and foreign governments. Copies were sent to the British, French, Italian, and American representatives in Istanbul. These efforts helped inform the Turkish public about the National Struggle and present the Turkish resistance to the international community. The Ankara Government also sent news of its successes and Mustafa Kemal's statements to the Istanbul press. To speed up this process, the Felah Group established a secret telegraph center in Bostancı (Yurtsever, 2007).

Funding of the resistance was one of the primary challenges besides manpower and ammunition. Observing structural reflexes of individuals who took part in the resistance, hitherto including the intelligence community specifically to this extent, voluntarily either raised charity or provided means of production to support reinforcement of the battlefield. For example, the İmalat-ı Harbiye Group was established to supply weapons, ammunition, and military equipment from depots under Allied control to Anatolia. It was officially recognized

by Ankara on 23 September 1920 and merged with the Felah Group in December 1920 (Himmetoğlu, 1975; Yurtsever, 2007).

Before the First Battle of İnönü, Mustafa Kemal asked the Felah Group to send field artillery from Istanbul. The guns were transported to Anatolia on a ship belonging to the Italian company Lloyd Triestino. The group also sought intelligence on the Greek army, obtaining a map showing Greek positions, artillery posts, fortifications, major units, and reserve locations on the Western Front through contact with a French intelligence officer (Baydar, 1970).

Compared with Karakol-related intelligence groups, the Müdafaa-i Milliye Group collected intelligence more systematically, with agents successfully obtaining important information and secret documents by working undercover as beggars, workers, scientists, or printers. One example was the capture of a draft report by General Harrington, commander of the Istanbul occupation forces, to the British War Office.

Though the M.M. and Felah Groups both carried out intelligence, propaganda, and the smuggling of weapons, ammunition, supplies, and officers to Anatolia, while Felah focused more on selecting and sending officers and transporting supplies, M.M. focused mainly on intelligence gathering. Ankara assigned tasks to each group and encouraged coordination, although full cooperation was never achieved, partly because they sometimes competed for the same weapons (Yurtsever, 2007; Demirel, 2002).

Beyond these groups, Asker-i Polis Teskilati (the Military Police Organization) was established as both an intelligence and counterintelligence unit under the direct control of Mustafa Kemal and Fevzi Çakmak. The main purpose was to eliminate disorder and coordinate intelligence activities effectively, and accessory duties also included monitoring officials and local populations, preventing harmful propaganda, controlling entry into Anatolia, identifying links with the Istanbul Government, collecting and reporting information on occupation forces, establishing intelligence centers in occupied areas, and using propaganda to strengthen public resistance. The MP Organization prepared counter-propaganda responses to leaflets produced by the Teali-i Islam Society and dropped by Greek aircraft. These responses were sent to local branches for distribution to the public. The organization's primary mission was to provide domestic security and conduct counter-espionage operations against both external and internal actors (Yurtsever, 2007; Pehlivanlı, 1991).

Prior to the Battle of Sakarya against Greek forces, army readiness was impacted by attrition and lack of supplies. Therefore, the Tekalif-i Milliye Orders (National Obligations)

introduced total mobilization of society before the final offensive that would bring triumph. The purpose was to supply the army with food, clothing, weapons, and transport; citizens were required to surrender a portion of their private goods and livestock, with a formal record given for repayment after the victory. Military and bureaucratic figures, being alarmed by the low readiness of the resistance, used intelligence groups for infiltrating and plundering against the Allies.

The intelligence organs within the network did play a critical role in supplying weapons, ammunition, and military equipment to Anatolia. Its smuggling of ammunition from occupied Istanbul was particularly important, as securing sufficient ammunition and military supplies was pivotal to sustaining the Turkish forces and achieving victory in the National Struggle. During the preparations for the Great Offensive, these continued shipments provided essential material support for the Turkish army.

In November 1921, Felah-related operators sent equipment and spare parts for 8.8 cm guns to Samsun, whose guns had been removed from the Yavuz battleship and were transported to Anatolia, providing valuable firepower for the resistance. The Felah Group continued to send increasing amounts of ammunition and military supplies, including shells for the Yavuz batteries. It also transported ammunition for the Turgut Reis batteries, aircraft, infantry ammunition, weapons, spare parts, and other military equipment to Samsun and İzmit. These shipments provided important material support for the Turkish forces during the preparations for the final military offensive (Ayışığı, 1992; Kayabaşı, 2019).

The success of the Great Offensive was significantly supported by counterintelligence and counter-espionage activities, which prevented enemy forces from discovering or interpreting the preparations for the attack. Before the offensive, the Turkish forces were engaged in a difficult intelligence struggle against both the Greeks and the British. Greek intelligence activities on the Western Front mainly relied on gathering sensitive military, political, economic, technological, and industrial information from local people living in villages near the battle zone (Unat, 2022).

The British sent 17 intelligence reports to their government; however, these did not provide any systematic assessments of the Turkish army's military situation (Selim Erdoğan, 2021). Although the British were the most capable of obtaining accurate information about Turkish preparations, British intelligence focused mainly on political weather in Anatolia. However, British intelligence believed that the Turkish forces had limited supply resources and lacked the strength to launch an offensive. At the time, the international press also described

an attack against the strongly fortified Greek army as potentially “suicidal” for the Turks (Yurtsever, 2007; Unat, 2022). This shows that Turkish counterintelligence successfully prevented the British from obtaining accurate information about the military preparations.

However, a British intelligence network operating in Turkey called “Black Jumbo” accurately obtained information from the sessions of the TGNA and reported it to British intelligence in Istanbul. Before the Great Offensive, though Black Jumbo correctly detected that the Turks were gathering their forces east of the Sakarya and were determined to attack, other British sources did not expect an immediate offensive (Yurtsever, 2007).

The success of the offensive depended critically on counterintelligence as part of the tactical raid strategy, which kept Turkish military preparations discreet and created a “shock”. Turkish forces had preparations in full secrecy, when necessary moved under cover, prepared roads under concealment, and misleading information were used to divert Greek scout divisions attention. The main goal was to prevent the enemy from obtaining reliable intelligence prior to the offensive.

“The backbone of surprise is fusing speed with secrecy” (Carl von Clausewitz, On War).

The Great Offensive was a critical process for both national security and the future of the Turkish forces in Anatolia. Turkish leaders carefully protected the plans and objectives through strict counterintelligence measures, limiting information to only key military and political figures. By the end of July, only some army commanders knew about the offensive, while its details were known only to senior military leaders. Ankara was also kept largely uninformed, with communication planned to be cut once the offensive began to prevent leaks (Unat, 2022).

“In making tactical dispositions, the highest pitch you can attain is to conceal them; conceal your dispositions, and you will be safe from the prying of the subtlest spies, from the machinations of the wisest brains.” (Sun Tzu, The Art of War).

The common idea of defending Anatolia and achieving independence brought diverse social and political groups together around the National Struggle. This reaction proliferated when the Istanbul government remained cooperative with the Allies, although unfair conditions were introduced by the Mudros Armistice. The resistance groups such as “Kuvay-i Milliye” initially became not only a military force but also a symbol of national unity and independence. The increasing demonstrations and public rallies throughout Anatolia against the occupations embodied the efforts of Mustafa Kemal and ordinary people who wished for self-determination.

After 19 May 1919, Mustafa Kemal and officers, who were determined to start national resistance against occupations, announced the Havza Circular of May 28, 1919, and the Amasya Circular of June 22, 1919, which are foundational documents that initiated the struggle for independence. This political movement gathered public support as more rallies and congressional meetings were conducted within different regions. Armistice harsh and uneven conditions already frustrating events for the public, later toppled with occupation of Izmir and led to the creation of common will to resist occupations. Although there was an existing public consensus for armed resistance, the defeated Ottoman Empire and its dissolved army became the primary challenges to gathering sufficient firepower and manpower.

Battlefront victories continuously strengthened the Ankara government's legitimacy and increased confidence in the national leadership. Hitherto the National Struggle, the Ottoman Empire had been in decline for more than 2 centuries, engaging in ever-longer battles, political instability, and crises that, after the Great War, led to the inevitable dissolution of the empire. Therefore, military-led resistance is not only considered an independence struggle but a counter-offensive that, in the bigger picture, mobilised a significant majority of the population, since there was naturally timid neutrality and opposition. To what extent the intelligence community had a part in the political legitimacy of the newborn Turkish state is due for further research; however, the overall security community, as an interest group, had a long-lasting wish for an independence fight and also inherited the aim for democratisation of government under constitutionalism from the Union and Progress Party against the Sultanate. Such a movement embodied a public following after 19 May 1919 and numerous public rallies under the guidance of the military command.

The intelligence network significantly contributed to the ultimate path to the proclamation of the Republic and to a "Modern Turkish State". The means that employed while consisted of traditional methods related to the arts of espionage, asymmetric warfare became a prominent strategy to disrupt enemy beyond frontlines. However, in a political context, these groups stand as decentralised actors gathering both public and political support for the movement through media, using public diplomacy, propaganda, press activity, political communication, and efforts to influence domestic and international opinion. The newly established Ankara government organically being in lack of political power successfully "toolised" former Ottoman military/intelligence network as a state apparatus.

After the victory of the Great Offensive, the climate within Anatolia de-escalated regarding military conflicts, specifically when the Allies and Turkey signed the Armistice of Mudanya on 11 October 1922. By September 1922, although Britain denied Istanbul and Eastern Thrace to Turkey, British dominions and France objected to fighting another war, which ultimately led to withdrawal from modern-day borders of Turkey. Through the path to the Lausanne Treaty, Allies' efforts to undermine the national resistance in Anatolia, but also there have been the critical domestic security challenges facing the emerging Republic. During the Lausanne Conference, Aleksandr Svastapoulos, who claimed to be the Chief Engineer of the Aydın Railways, contacted the Turkish delegation and declared his wish to be an informant/source for Turkey. Later investigations revealed that he was a Greek spy using the alias "Plumberg," collecting intelligence against Turkey. After his identity as a Greek citizen was revealed, he was banned from entering or leaving Turkey. Those periods consisted of other external threats per se Soviet Union, several related individuals were investigated and arrested on suspicion of espionage. Soviet-linked intelligence networks operated in the region during the 1920s, particularly around Hopa and Rize, seeking to expand Soviet influence and monitor political developments along the national resistance, where Soviets expected this national movement to transform into a Bolshevism-related anti-imperialist movement (Aydın, 2026).

Conclusion

The mass invasion of Anatolia sparked local resistance vis-à-vis superior Allied powers and the collaborative Istanbul government. Under the initiative of military officers and reputable figures, local resistance began, and as this independence movement progressed, some necessities for both political and military objectives required unconventional solutions. At that point, the use of the intelligence community became a pivotal tool against Allied forces all over the region. Intelligence networks engaged in clandestine activities; information collection, sabotage, counter-intelligence, espionage, and counter-espionage ultimately contributed to the defeat of enemy forces. The collection of enemy information, counterintelligence, protection of military plans, propaganda, and the transportation of weapons and ammunition strengthened the military capacity of the nationalist forces. These activities strengthened the Ankara Government over its initial disadvantages in manpower, equipment, and information.

Counter-espionage was also important as part of counter-intelligence. Its purpose was to prevent enemy espionage. Passive counter-espionage simply blocks espionage, while active counter-espionage detects and manipulates enemy espionage to mislead the enemy and turn the threat into an advantage.

Especially during the Great Offensive, misleading Greek and British reconnaissance and scouting units contributed to the Turks' favourable odds for the assault. Furthermore, secrecy was essential for achieving tactical surprise for the Great Offensive, as it proves the aforementioned argument that the fact that the Allied Powers only began receiving limited information two days after the offensive started demonstrates the effectiveness of Turkish counter-intelligence.

The proclamation of the Republic in 1923 therefore can be observed in a broader process: a collective defence mechanism mobilised through dynamic national identity, its sustainment through military victories, the Ankara government's increasing reputation and reliability through the positive outcome of its political objectives, and Ankara's expanding influence over invaded regions. Reasoning inductively, the path to the proclamation of the Republic in Turkey can be understood as positively associated with military success, supported primarily by intelligence, paramilitary, and espionage activities, which contributed to military victories, strengthened national identity and enabled total mobilization, increased the overall political strength and influence of the Ankara Government, and eventually transformed the National Movement into a "modern state" with a new republican and nationalist identity.

References

- Kaplan, B. (2019). Tire Kuvayı Milliyesi'ne mensup zeybeklerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında çektiği bir hatıra fotoğrafı . Tire'den Yansımalar (No. 11). Tire Belediyesi.
- Aydın, H. (2026). Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de casusluk (1923–1938). Atatürk Yolu Dergisi, (78), 181–197. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1782988>
- Yurtsever, S. (2007). Millî Mücadele dönemi istihbarat faaliyetlerinin olaylar çerçevesinde İncelenmesi (1919–1922) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].
- Ayışığı, M. (1992). Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatı ve istihbarat meselesi. ATA Dergisi, (2), 83–104. <https://makale.isam.org.tr/items/09c05efe-8a6e-4bc1-978b-88e339a34fe7>
- Baydar, E. (1970, October 28). Mustafa Kemal'in gizli teşkilatını ben yönetiyordum. Cumhuriyet.
- Demirel, E. (2002). Teşkilat-ı Mahsusa'dan günümüze gizli servisler. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Gürel, A. (2022). Türk istihbarat birimlerinin 1880 sonrası gelişimi ve derin devlet yapılanmaları.

Anadolu University Journal of Faculty of Economics, 4(2), 62–77.
<https://doi.org/10.54737/aujfe.1153403>

Adivar, H. E. (1962). Türk'ün ateşle imtihanı: Kurtuluş Savaşı hatıraları. Çan Yayınları.

Pehlivanlı, H. (1991). Askeri Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askeri

Harekâtı ve zulmü. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(22), 155–160.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/article/756962>

Himmetoğlu, H. (1975). Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve yardımları (1st Edition). Ülkü Matbaası.

İyiat, B. (2024). National intelligence in the Turkish War of Independence. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 49–58.

Karan, K. (2016). Geçmişten günümüze Türk istihbaratı. Kripto Basım Yayın.

Kayabaşı, K. (2019). Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki faaliyetleri. Vakanüvis - Uluslararası

Tarih Araştırmaları Dergisi, 4(2), 603–625. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.560887>

Ayışığı, M. (1992). Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatı ve istihbarat meselesi. Ata.

Erdoğan, S. (2021). Büyük Taarruz. Kronik Kitap.

Bıyıklıoğlu, T. (1987). Trakya'da Millî Mücadele (1st Edition).

Doğan, Ü. (2017). Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün istihbarat faaliyetleri: Millî ajanlarımız. Kripto Yayınları.

Unat, K. (Ed.). (2022). 100. Yılında Büyük Taarruz. Ankara Üniversitesi Yayınevi.
<https://avesis.ankara.edu.tr/yayin/6b8fb638-ed6e-48f2-9248-5f5b471d75d8/100-yilinda-buyuk-taarruz>

Clausewitz, C. von. (1984). *On War* (M. Howard & P. Paret, Eds. & Trans.). Princeton University Press. [1]

Tzu, S. (2010). *The art of war*. Capstone Publishing.

Üç Kılıç, Yüz Milyon Altın: Millî Mücadele’de Buhara ve Ankara

Can Baykal

Giriş

Millî Mücadele’nin finansmanına dair Türk kamuoyunda en çok dolaşıma giren hikâyelerden biri “Buhara altınları”dır. Anlatının yaygın biçimine göre Sovyet Rusya adına Ankara’ya ulaşan malî yardımın asıl kaynağı Moskova değil, Buhara’dır: Buhara Halk Cumhuriyeti’nin meclisi Türkiye’ye 100 milyon altın ruble gönderilmesini oybirliğiyle kabul etmiş, altınlar Ankara’ya ulaştırılmak üzere Rus hazinesine teslim edilmiş, Moskova ise bunun yalnızca küçük bir kısmını Türkiye’ye aktarmıştır (Osman Kocaoğlu, 1962; Selda Kılıç, 2016, s. 132, 136-137). Hikâye köşe yazılarında (Mehmet Demirci, 2015; Ata Atun, 2023), hakemli dergilerde (Selda Kılıç, 2016; Abdulhamit Avşar, 2023, s. 322) ve televizyon programlarında (Ensonhaber, 2025) yaşamaya devam etmektedir.

Bu çalışma söz konusu anlatıyı ne çürütmeyi ne de doğrulamayı amaçlamaktadır. Amaç, anlatının dayandığı tanıklıkları dönemin birincil kaynaklarıyla yan yana koymaktır. Bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi’nin 1922 tarihli kayıtları, anlatının ilk kaynağı olan Osman Kocaoğlu’nun beyanatı, Sovyet altınını bizzat getiren Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in hatıratı, Rusya’nın 2020’de kamuoyuyla paylaştığı arşiv belgeleri ve dönem basını kullanılmıştır. Meclis zabıtları doğrudan kullanılmış; hatırat, gazete ve gizli oturum kayıtları ise kimi durumlarda onları aktaran çalışmalar üzerinden kullanılmış ve bu durum atıflarda belirtilmiştir.

Üç soru sorulmaktadır. Birincisi, anlatı hangi tanıklıklara dayanmaktadır ve bu tanıklıklar birbirinden ne ölçüde bağımsızdır? İkincisi, anlatının rakamları belgelenmiş Sovyet yardımıyla nasıl bir ilişki içindedir? Üçüncüsü, Buhara ile Ankara arasındaki ilişkiye dair resmî kayıtlar bize ne söylemektedir?

Baştan belirtmek gerekir ki altınların gerçekten gönderilip gönderilmediği sorusu, Rusya ve Özbekistan arşivlerine başvurulmadan kesin olarak cevaplanamaz ve bu çalışmada söz konusu arşivlere erişilmemiştir. Dolayısıyla burada savunulan görüş “altın gönderilmedi” görüşü değildir. Savunulan görüş şudur: Anlatının belgesel temeli zayıftır ve büyük ölçüde tek bir tanıklığın tekrarına dayanmaktadır; buna karşılık Meclis kayıtlarına yansıyan Buhara-Ankara ilişkisi hem daha sağlam hem de daha öğreticidir. Anlatının bu zayıf temele rağmen

neden bu kadar dayanıklı olduğu sorusu ise millî hafızanın nasıl işlediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

1. Buhara, Ankara ve Moskova (1920-1921)

Buhara Halk Cumhuriyeti, Emir Alim Han'ı devirmeye yönelik girişimlerin başarıya ulaşmasının ardından 6 Ekim 1920'de ilan edilmiştir. Cumhuriyet Kızıl Ordu ve Taşkent komünistlerinin desteğiyle kurulmuş olmakla birlikte, kurucu kadrosunu millî eğilimli Genç Buharalılar oluştuyordu ve bu kadro devleti Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler içinde, fakat bağımsız bir yapı olarak kurgulamak istiyordu (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 309). Yeni cumhuriyette Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşüp bölgede kalmış Osmanlı subayları kritik görevler üstlendi. Ordunun kuruluşu ile askerî ve sivil okullar büyük ölçüde onlara bırakıldı; Harbiye Bakanlığı ile Buhara askerî kuvvetlerinin başına Türk subaylar getirildi (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 309).

Ankara'nın aynı dönemdeki önceliği ise ayakta kalmaktı. Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta 5 milyon altın lira ile silah, cephane, askerî malzeme ve erzak talep etmişti (Selda Kılıç, 2016, s. 128). 1920 sonbaharından itibaren Sovyet malzemesi Tuapse ve Novorossiysk limanlarından Trabzon'a, oradan da İnebolu üzerinden Anadolu içlerine taşınmaya başladı (Selda Kılıç, 2016, s. 130). Ankara bu süreçte Türkistan'ı da gözden kaçırmıyordu. TBMM Hükümeti'nin imzaladığı ilk uluslararası antlaşma olan 1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Antlaşması'nın ikinci maddesi Buhara ve Hive'nin bağımsızlığını tasdik ediyordu (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 316; Aydın Çakmak, 2024). Rusya ile Buhara arasındaki ittifak antlaşması ise bundan yalnızca üç gün sonra, 4 Mart 1921'de imzalanacaktı (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 316). Mustafa Kemal Paşa da bir yıl sonra Meclis'teki açış konuşmasında Afganistan ile yapılan bu antlaşmayı Ankara'nın ilk antlaşması olarak anacaktı (Mustafa Kemal Paşa, 1922, s. 2-16).

Bu ilişkinin pek az bilinen bir boyutu, Burdur mebusu Soysallıoğlu İsmail Suphi'nin görevidir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova büyükelçiliği heyetine 11 Ekim 1920'de Heyet-i İlmiye adıyla dört kişilik bir grup eklenmişti; heyette Cumhuriyet döneminde uzun yıllar Dışişleri Bakanlığını yürütecek olan Tefik Rüşti (Aras) da bulunuyordu. Mustafa Kemal'in aynı gün Meclis'in gizli oturumunda açıkça ifade ettiği üzere bu heyetin asıl işi bilimsel inceleme değil, Rusya'daki Müslüman topluluklar arasında vazaif-i mahsusa, yani özel görevler yürütmektir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 312). İsmail Suphi Temmuz 1921'de Buhara'ya gitti, 2 Ağustos 1921'de kurulan Türkistan Millî Birliği'nin oluşumunda belirleyici

bir rol oynadı ve Eylül sonunda Ankara'ya dönerek ayrıntılı bir rapor hazırladı; Avşar'a göre bu raporun üzerindeki gizlilik henüz kaldırılmamıştır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 314-316). Dönemin dış gözlemcileri de Sovyet yardımının saf bir dostluktan ibaret olmadığını farkındaydı. ABD'nin Ankara'daki gayriresmî temsilcisi Robert Imbrie 11 Temmuz 1922 tarihli raporunda bu yardımın Türklere duyulan sevgiden değil, Türklerin Orta Asya'daki dindaşları arasında karışıklık çıkarabilme gücünü dengeleme kaygısından kaynaklandığını yazıyordu (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 315).

Kısacası Buhara ile Ankara arasındaki her temas, Moskova'nın denetlediği bir coğrafyadan geçmek zorundaydı. Buhara altınları anlatısı tam da bu üçgenin içine yerleşir.

2. Altın Anlatısı Nereden Geliyor?

Anlatının bilinen en önemli kaynağı, Buhara Halk Cumhuriyeti'nin devlet başkanlarından Osman Kocaoğlu'nun (Osman Hoca) Yakın Tarihimiz dergisinde yayımlanan beyanatıdır. Kocaoğlu, cumhuriyetin kuruluşundan sonra Başvekil Feyzullah Hoca ile birlikte Lenin'le görüşmek üzere Moskova'ya gittiğini, kendilerinden bir süre önce, Temmuz ortasında, Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyetinin de yardım talebiyle Moskova'ya geldiğini anlatır. Buhara hazinesinde Çarlık döneminden kalma bol miktarda altın ruble bulunduğunu belirtir ve hazinenin Rus müdahalesinden muaf olduğunu şöyle ifade eder: “Buhara hazinesindeki bu paraya Ruslar el sürmezler, dokunmazlardı.” Ona göre Buhara parlamentosu Türkiye'ye 100 milyon altın ruble yardımını oybirliğiyle kabul etmiş, para kararın ertesi günü Ankara'ya ulaştırılmak üzere Rus hazinesine teslim edilmiştir (Osman Kocaoğlu, 1962).

Bu temel metnin tarihi bile belirsizdir. Metnin internette dolaşan aktarımı beyanatın 1972'de verildiğini söylerken, Ertürk aynı röportajı 1962 tarihli olarak anmaktadır (Türker Ertürk, 2025). Metnin kendisi bir iç ipucu sunar: Kocaoğlu, Moskova yolculuğunda yanında bulunan Feyzullah Hoca'dan “rahmetli” diye söz etmektedir. Feyzullah Hocayev 1937'de tutuklanıp 1938'de idam edildiğine göre (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 310), beyanat 1938'den sonra verilmiştir. Hangi tarih esas alınırsa alınsın, tanıklık anlatılan olaylardan kırk yılı aşkın bir süre sonra kayda geçmiştir. Kocaoğlu'nun sıfatı da benzer biçimde sorgulanmadan aktarılmaktadır. Kocaoğlu kendisini ilk cumhurbaşkanı olarak tanıtır, sonraki literatürde ise “ilk ve son cumhurbaşkanı” olarak anılır (Selda Kılıç, 2016, s. 132); oysa Avşar, Zeki Velidi Togan'a dayanarak devlet başkanlığını sırasıyla Mirza Abdulkadir, Osman Hoca ve Feyzullah Hocayev'in üstlendiğini belirtir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 310).

Zincirin ikinci halkası, Osman Kocaoğlu'nun oğlu Timur Kocaoğlu'nun Kılıç tarafından uzun bir alıntıyla aktarılan yazısıdır. Buna göre Atatürk'ün Moskova'ya gönderdiği heyeti kabul eden Lenin ve Stalin, Rusya'nın büyük bir yardım yapacak durumda olmadığını, ancak Emir'den kalan hazineye sahip Buhara Cumhuriyeti kendi hazinesinden Türkiye'ye yardım etmeyi kabul ederse Rus hükümetinin aracılık edebileceğini bildirmişlerdir. O sırada Moskova'da bulunan Buhara heyeti bunu kabul etmiş, Buhara Millet Meclisi 100 milyon altının gönderilmesini oybirliğiyle onaylamış, Buhara'daki Türk subaylarından Raci Çakıröz de altınların sayılmasında ve tren vagonlarına yüklenmesinde görev aldığını hatıralarında yazmıştır. Ankara'ya ise bunun yalnızca 10 milyonluk kısmı ulaşmıştır (Selda Kılıç, 2016, s. 136-137).

Baba ile oğulun anlatıları yan yana konduğunda ilk dikkat çeken husus Türk heyetinin kimliğidir. Osman Kocaoğlu, Temmuz ortasında Moskova'ya gelen Bekir Sami Bey heyetinden söz eder. Timur Kocaoğlu'nun metninde ise heyetin başkanı "Dışişleri Bakanı Ali Kemal Tengirşenk" olarak geçer. Tengirşenk soyadı, 1921 başında Moskova'ya giden Türk heyetinde yer alan ve Hariciye Vekilliğine ancak daha sonra getirilecek olan Yusuf Kemal Bey'e aittir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 322). İki anlatı farklı heyetlere, dolayısıyla farklı zaman dilimlerine işaret etmektedir.

Raci Çakıröz'ün tanıklığı ise anlatının bağımsız teyidi olarak sunulmaktadır. Çakıröz'ün Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl başlıklı hatıratı gerçekten mevcuttur ve Avşar bu eseri Buhara'daki Türk subaylarının durumu için kaynak olarak kullanır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 314). Ne var ki bu çalışmada hatıratın altın sayımına ilişkin pasajına doğrudan erişilememiştir; söz konusu iddia şimdilik Timur Kocaoğlu'nun aktarımına dayanmaktadır. İronik bir biçimde, Avşar'ın aynı hatıratı aktardığı belgelenebilir para akışı ters yöndedir: Çakıröz'e göre İsmail Suphi Buhara'dan ayrıldıktan sonra, orada görev yapmayı sürdüren Türk subayları için Moskova Büyükelçiliği kanalıyla para göndermiştir (Raci Çakıröz, 1990, akt. Abdulhamit Avşar, 2023, s. 314).

Zincirin üçüncü halkası akademik literatürdür. Kılıç'ın makalesi, Sovyet yardımlarının Karadeniz üzerinden taşınmasına dair değerli arşiv malzemesi sunmakla birlikte Buhara konusunda Ülkü Çalışkan'ın 2006 tarihli çalışmasına dayanır. Buna göre Osman Hoca, Türk Kurtuluş Savaşı için toplanan 100 milyon altın rublenin Türkiye'ye teslim edilmek üzere Rus Hazinesi'ne verildiğini söylemiş, Ruslar ise bunun üç yılda yalnızca 17,5 milyon altın rublelik kısmını, yani yaklaşık yüzde 18'ini ödemiştir. Kılıç, kaynaklarda konuya ilişkin yeterli bilgi bulunmadığını kabul etmekle birlikte, Buhara Meclisi'nin bu yardımı oybirliğiyle kabul ettiğini

açık bir olgu olarak sunar (Ülkü Çalışkan, 2006, s. 46-47, akt. Selda Kılıç, 2016, s. 132). Dikkat çekici olan, makalenin dayandığı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Arşivi belgelerinin Buhara ile ilgili olmamasıdır; bu belgeler bir Rus subayının TBMM Hükümeti'ne yazdığı mektup, Rusların Türklere yardım imkânlarına dair bir değerlendirme, bir istihbarat raporu ve Sovyetlerin 1924'te geri istediği gemilerle ilgilidir (Selda Kılıç, 2016, s. 126-134). Avşar'ın çalışmasında da 100 milyon altın, Lenin'in Osman Hoca'ya Türklerle aynı ırktan olduklarını hatırlattığı bir görüşme bağlamında geçerken anılır; atıf, Timur Kocaoğlu'nun editörlüğünde Osman Hoca anısına hazırlanan bir derlemede yayımlanmış bir söyleşiye yapılmıştır (Edward Allworth, 2001, akt. Abdulhamit Avşar, 2023, s. 322).

Böylece zincir tamamlanır: olaylardan kırk yılı aşkın süre sonra verilmiş bir beyanat, bu beyanatı farklı bir kronolojiyle genişleten bir aile aktarımı, doğrudan erişilemeyen bir hatırat pasajı ve bu kaynakları kendi arşiv belgelerinin desteği olmaksızın aktaran akademik çalışmalar. Kaynakların sayısı arttıkça kanıtın da arttığı izlenimi doğmaktadır; oysa bunlar büyük ölçüde aynı tanıklığın tekrarıdır.

3. Rakamlar ve Belgeler

Anlatının en somut unsuru rakamlardır; ancak rakamlar incelendiğinde tablo netleşmek yerine bulanıklaşır. Selda Kılıç'ın 2016 tarihli tek bir makalesinde bile Sovyet nakdî yardımına ilişkin birbirinden farklı en az beş rakam yer almaktadır: Armaoğlu'na dayanan Sovyet belgelerine göre Nisan 1921 ile Mayıs 1922 arasında verilen 10 milyon altın ruble (s. 127-128); Sovyet resmî kayıtlarına dayanan ve 10 milyonluk bir anlaşmadan söz etmekle birlikte taksitleri toplamda 6 milyon eden bir döküm (s. 135); Genelkurmay verilerine dayanan Mütercimler'in 10.305.012 TL'lik toplamı; Buhara'nın gönderdiği rublelerden Rusların yalnızca 11.028.012 TL'lik kısmını gönderdiğine dair ifade (s. 136); ve Çalışkan'a dayanan 17,5 milyon altın ruble (s. 132). Bunlara, Çiçerin'in 16 Mart 1921 tarihli mektubunda Türkiye'ye her yıl 10 milyon altın ruble verileceğini bildirdiği bilgisi (Selda Kılıç, 2016, s. 136) ile Timur Kocaoğlu'nun 10 milyonluk rakamı da eklenmelidir.

Bu bulanıklığı azaltan iki birincil kaynak vardır. İlki, Sovyet altınını bizzat getiren Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in hatıratıdır. Sümer'in aktardığına göre Tengirşenk, Moskova Antlaşması'nın ardından "Rusya hükümetinin o sene vereceği on milyon altın rublenin beş milyonunun emrine verildiğini" ve altınları Kars'ta teslim ettiğini anlatır; 13 saat bekletilen trenin hareketine izin verilmezse altınlara refakat etmesi için Kâzım Karabekir Paşa'dan bir alay isteyeceğini söyleyerek tehditte bulunduğunu da ekler (Yusuf Kemal Tengirşenk, 1967,

akt. Mine Sümer, 1967). Altını Kars'a kadar getiren kişi, onu Rus hükümetinin parası olarak tarif etmektedir. İkincisi, Rusya'nın İstanbul Başkonsolosluğu'nun iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yüzüncü yılı vesilesiyle 2020'de kamuoyuyla paylaştığı arşiv belgeleridir. Bu belgelere dayanan habere göre Sovyet hükümeti Ankara'ya 10 milyon altın ruble (1.250.000 Osmanlı altını) yardım yapmıştır; altın gönderimi 8 Eylül 1920'de Erzurum'da başlamış, toplam 200,6 kilogram altın gönderilmiş, Nisan ve Kasım 1921'de 6,5 milyon, Mayıs 1922'de ise 3,5 milyon altın ruble ödenmiştir (Mert İnan, 2020). Bu ödeme takvimi Kılıç'ın verdiği ve toplamı 6 milyonda kalan taksitlerden farklıdır; ancak ne Rus belgelerinde ne de Kılıç'ın Sovyet kayıtlarına dayanan dökümünde Buhara'dan söz edilir.

Kaynaklar yan yana konduğunda dikkat çekici bir örtüşme ortaya çıkar. Anlatıda Ankara'ya ulaşan kısım olarak verilen 10 milyon rakamı, Tengirşenk'in hatıratında Rus hükümetinin o yıl vereceği miktar, Rus belgelerinde ise yardımın toplamı olarak geçen rakamla aynıdır. Bu örtüşme, anlatının belgelenmiş Sovyet yardımını inkâr etmediğini, onu yeniden etiketlediğini düşündürmektedir: Moskova'nın verdiği para, anlatıda Buhara'nın gönderdiği servetin Moskova'dan sızabilen kısmına dönüşmektedir. Bu bir hipotezdir; ancak anlatının belgelenmiş rakamlarla çatışmadan nasıl yaşayabildiğini açıklamaktadır.

İddianın ölçeği de ayrıca değerlendirilmelidir. Aynı habere göre 10 milyon altın ruble 1.250.000 Osmanlı altınına denk geliyordu (Mert İnan, 2020). Bu orana göre 100 milyon altın ruble 12,5 milyon Osmanlı altını eder; yani Mustafa Kemal Paşa'nın Nisan 1920'de Lenin'den talep ettiği 5 milyon altın liranın (Selda Kılıç, 2016, s. 128) iki buçuk katı. Ankara'nın Moskova'dan istediğinin iki buçuk katı bir servetin, iç savaşın sürdüğü bir coğrafyada Buhara'dan Moskova'ya trenle taşınmış olması ve bunun literatüre yansıyan Türk ya da Sovyet resmî kayıtlarında hiçbir iz bırakmamış olması açıklama gerektirmektedir. Kılıç'ın da kabul ettiği gibi kaynaklarda bu konuda yeterli bilgi yoktur (Selda Kılıç, 2016, s. 132).

Bir diğer sorun hazinenin kendisidir. Kocaoğlu'nun Buhara hazinesine Rusların dokunmadığı yönündeki ifadesi Çarlık dönemi için geçerli olsa bile, 1920 sonbaharındaki rejim değişikliğinden sonra durum farklıdır. Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık hareketine dair iki raporu yayımlayan Yılmaz ve Ata'nın çalışmasının özetinde, Bolşeviklerin Buhara'yı ele geçirdikten sonra şehrin ünlü hazinelerini yağmaladığı belirtilmektedir (M. Yılmaz ve F. Ata, 2004). Bu tespit, 1920 sonrasında Emirlik hazinesi üzerinde Buhara meclisinin ne ölçüde tasarruf yetkisi bulunduğu sorusunu doğurmaktadır. Anlatı bu soruyu cevaplamadan geçmektedir; oysa iddianın bütünü bu sorunun cevabına bağlıdır.

4. Takvim Tutuyor mu?

Kocaoğlu'nun hatırası, doğrulanabilen bir noktada şaşırtıcı ölçüde isabetlidir. Türk heyetinin Temmuz ortasında Moskova'ya geldiğini söyler; Yusuf Kemal Bey'in hatıratına göre heyet 19 Temmuz'da Moskova'ya varmış ve 4 Ağustos'ta Karahan tarafından kabul edilmiştir (Yusuf Kemal Tengirşenk, 1967, akt. Mine Sümer, 1967). Ne var ki 1920 yazında Buhara Halk Cumhuriyeti henüz yoktu; cumhuriyet ancak 6 Ekim 1920'de ilan edilecekti (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 309). Kocaoğlu da kendi Moskova yolculuğunu cumhuriyetin kuruluşundan sonraya, Türk heyetinin gelişinden "bir müddet" sonraya yerleştirir (Osman Kocaoğlu, 1962). Dolayısıyla Buhara meclisinin kararı, beyanatın kendi mantığı içinde bile en erken 1920 sonbaharına ait olabilir. Avşar'ın verdiği sıralamada cumhuriyetin ilk devlet başkanının Mirza Abdulkadir olması (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 310) ise Kocaoğlu'nun bu yolculuğu cumhurbaşkanı sıfatıyla yaptığı yönündeki ifadesini daha da sonraki bir tarihe itmektedir.

Timur Kocaoğlu'nun versiyonu ise heyet başkanı olarak Tengirşenk adını verdiği için 1921 başını işaret eder. Bu zaman dilimi dikkat çekicidir. Rusya ile Buhara arasındaki ittifak antlaşması 4 Mart 1921'de imzalanmıştır ve Buhara'nın 1921 sonunda Ankara'ya gönderdiği heyetin üyelerinden Mehmed Receb bu antlaşmayı imzalayan heyette yer almıştır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 316-317). Aynı haftalarda, 16 Mart 1921 antlaşmasından önce, Sovyet Rusya ile Ankara arasında 10 milyon altın rublelik nakdî yardım anlaşması yapılmış (Selda Kılıç, 2016, s. 135), Tengirşenk de bu paranın bir kısmını Kars'a getirmiştir (Yusuf Kemal Tengirşenk, 1967, akt. Mine Sümer, 1967).

Bu çakışma iki biçimde okunabilir. Birinci okumaya göre Buhara heyeti ile Türk heyetinin aynı dönemde Sovyet makamlarıyla temas hâlinde olması anlatıya gerçek bir zemin sağlar. İkinci okumaya göre ise aynı haftalarda Moskova ile müzakere eden iki heyetin hatırası ile aynı dönemde kararlaştırılan 10 milyonluk Sovyet taahhüdünün, aradan geçen kırk yılı aşkın süre içinde tek bir hikâyede birleşmiş olması mümkündür. Elimizdeki kaynaklar bu iki okuma arasında kesin bir tercih yapmaya izin vermemektedir. Ancak her iki okumada da eksik olan unsur aynıdır: Buhara meclisinin böyle bir karar aldığını gösteren çağdaş bir belge.

Kronolojinin ne kadar kolay kaydığını Buhara heyetinin Ankara ziyareti de gösterir. Kimi anlatımlarda heyetin Meclis'i 16 Ocak 1922'de ziyaret ettiği belirtilir; bu tarih, aynı yazıda kaynak olarak gösterilen Sebilürreşad nüshasının tarihiyle aynıdır (Hüseyin Kocabıyık, 2012). Dönem basınına tarayan Avşar ise resmî kabulün 7 Ocak 1922'de gerçekleştiğini ve ertesi günün gazetelerinde geniş biçimde yer aldığını tespit eder (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 318).

Bir haberin yayın tarihi olayın tarihinin yerine geçebilmektedir; sonradan yazılanın olaya dair çağdaş kaydın yerine geçmesi, Buhara altınları anlatısında da işleyen mekanizmadır.

5. Meclis Kayıtlarında Buhara: Kasıdlar ve Üç Kılıç

Buhara ile Ankara arasındaki ilişkinin belgelerle izlenebilen kısmı, altın anlatısından çok daha sağlam bir zemine sahiptir ve en az onun kadar ilginçtir. Avşar'ın, Rahmankulova'nın Özbekistan Millî Devlet Arşivi belgelerine dayanan çalışmasından aktardığına göre Buhara Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı 20 Haziran 1921'de TBMM'ye bir mektup göndererek büyükelçi atanmasını istemişti. Bu talebi teyit etmek üzere yola çıkan üç kişilik heyet 6 Kasım'da Buhara'dan ayrıldı ve 38 günlük bir yolculuğun ardından 14 Aralık 1921'de Kastamonu'ya ulaştı. Basında yalnızca iki üyenin, Mehmed Receb ile Mehmed Nizari'nin adı geçer; üçüncü üye Sadriddincan, İstanbul'da okuyan Buharalı gençleri ülkelerine dönmeye ikna etmek için İstanbul'a gitmişti (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 317).

Heyetin yola çıkış tarihi, Buhara'da işlerin hangi noktaya geldiğini de gösterir. Sonyel'in aktardığı Türk kaynaklarına göre Enver Paşa, 2 Kasım 1921'de yanındaki Türk subaylarıyla birlikte Buhara'dan ayrılmıştı (Salâhi R. Sonyel, 1990); kasıdlar yola Enver'in ayrılışından dört gün sonra çıktılar. Osman Hoca da cumhurbaşkanlığı görevini yürütürken Sovyetlere karşı başlatılan silahlı mücadeleye katılacak (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 310) ve sonunda canını kurtarmak için Kabil'e kaçmak zorunda kalacaktı (Salâhi R. Sonyel, 1990). Kasıdlar Anadolu'da kardeşlik mesajları verirken, onları gönderen yönetim arkalarında dağılmaktaydı.

Heyet kamuoyuna, Çağatay Türkçesinde elçi anlamına geldiği açıklanan kasıd sıfatıyla takdim edildi. Kastamonu'da yaklaşık iki hafta kalan kasıdlar, Açığsöz gazetesine verdikleri beyanatlarda Rus inkılabından sonra kurulan Türk ve İslam hükümetlerinin Türkiye'yi "bir kâbe gibi" gördüğünü, İnönü ve Sakarya zaferlerinin Buhara'da büyük sevinçle karşılandığını anlattılar (Mehmet Serhat Yılmaz ve Emine Pür, 2018, akt. Abdulhamit Avşar, 2023, s. 317). Açığsöz başyazarı İsmail Hakkı (Sevük) ise onurlarına verilen çay ziyafetinde, konukları Buhara'dan gelen ilk yolcular olarak selamlayan coşkulu bir Turan konuşması yaptı (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 318).

Kasıdlar 31 Aralık'ta Ankara'ya hareket etti ve 7 Ocak 1922'de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından resmen kabul edildi. Getirdikleri hediyeler arasında bir Kur'an-ı Kerim ve üç kılıç vardı. Kılıçlardan biri Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edildi, biri İnönü zaferlerinin komutanı için getirilmişti; üçüncüsü ise "İzmir'i feth edip Türk bayrağını orada

temevvüc ettiren kumandana” verilmek üzere getirilmişti (Hâkimiyet-i Milliye, 8 Ocak 1922, akt. Abdulhamit Avşar, 2023, s. 319). Cumhurbaşkanlığı’nın 2020 tarihli Millî Mücadele sergisi yayınında Mustafa Kemal’e sunulan kılıcın Timur’a ait olduğu belirtilmektedir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 319). Sebilürreşad’a dayanan aktarıma göre Mustafa Kemal Paşa, “dindaş ve arkadaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek” Kur’an’ı millete, kılıcı ise İzmir fatihine teslim edeceğini söylemişti (Hüseyin Kocabıyık, 2012); Söylev ve Demeçler’e dayanan aktarımda aynı ifade “dindaş ve karındaş” biçiminde geçmektedir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 320). Popüler anlatımlara göre üçüncü kılıç, İzmir’in kurtuluşunun ardından Yüzbaşı Şerafettin’e teslim edilmiştir (Mehmet Demirci, 2015).

Ziyaretin en güvenilir izleri ise Meclis’in kendi kayıtlarındadır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922’de Meclis’in üçüncü toplanma yılını açarken dış ilişkileri tek tek değerlendirdiği konuşmasında Buhara’yı şöyle anmıştır: “Rusya Sovyet Cumhuriyetine müttefik devletlerden Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara’ya kaasıtlar göndererek...” Aynı konuşmada “Buhara’ya bugünlerde mühim ricalimizden bir zatın tahtı riyasetinde bir heyeti sefaretimiz gitmek üzeredir” diyerek sefaret kararını da duyurmuştur (Mustafa Kemal Paşa, 1922, s. 2-16). Beş gün sonra, 6 Mart 1922’de, kasıdların Meclis’in üçüncü toplanma yılına girmesini kutlayan tebriknamesi Genel Kurul’da okunmuştur. “Buhara Türkiye Fevkalâde Siyasi Kaasıtları” sıfatıyla Mehmed Recep ve Mehmed Nazari imzasını taşıyan mektupta Buhara, “Türkiye dostunu dost, düşmanını düşman addeden Buhara Hükümeti” olarak tanıtılmaktadır. Oturumu yöneten Reis-i Sani Rauf Bey’in “münasip görürseniz Divanı Riyasetçe icabeden cevap yazılsın” önerisi Genel Kurul’da “Hay, hay” sesleriyle karşılanmıştır (Mehmed Recep ve Mehmed Nazari, 1922, s. 50-51). Cildin fihristine göre kasıdlar İkinci İnönü Zaferi’nin yıldönümünde de Meclis’e bir tebrik telgrafi göndermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922, s. 478). Bu arada, Avşar’ın Nizari olarak verdiği ismin Meclis zaptında Nazari biçiminde geçtiğini de belirtmek gerekir.

Kasıdların asıl talebi de karşılık bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa 3 Mart 1922’de onlar onuruna Çankaya’da bir yemek vermiş; Buhara sefirliğine Konya Valisi Galip Paşa (Pasiner), başkâtipliğe Ruşen Eşref (Ünaydın), askerî ataşeliğe Binbaşı Rahmi (Apak) getirilmiştir (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 320). Ancak tam bu noktada Moskova’nın belirleyiciliği açıkça görünür. Galip Paşa’nın, Sovyet büyükelçisi Aralov’un da hazır bulunduğu bir yemekte Buhara’ya elçi olarak değil kardeş olarak gideceğini söylemesi, Avşar’a göre Sovyet tarafında kuşku uyandıran etkenlerden biridir. 12 Nisan 1922’de Buharalı kasıdlarla birlikte Ankara’dan ayrılan Türk heyeti, İnebolu’dan gemiyle Batum’a ulaştığında Sovyet makamlarınca

yolculuğuna devam etmekten alıkonuldu ve Trabzon'a döndü. Trabzon'daki Rus konsolosu, Türk elçisinin karaya ayak bastığı anda gemisine iade edileceğini açıkça bildirmişti. Heyet Trabzon'da altı ay bekledi; sonunda Galip Paşa Ankara'ya çağrıldı ve görevinden istifa etti. Dönemin Hariciye Vekili Rıza Nur bu engellemeyi Meclis'te Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetlerine ve Basmacı hareketine bağlamıştır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 320-321).

İncelenen Meclis kayıtlarının altın anlatısı açısından iki sonucu vardır. Birincisi, bu kayıtlar bir sessizlik içermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922 konuşmasında Buhara'ya ilişkin ifadeler kasıdların gelişi ve gönderilecek sefaret heyetiyle sınırlıdır; aynı konuşmada Sovyet Rusya ise “bize yed-i muhadenetini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyeti” olarak anılmaktadır (Mustafa Kemal Paşa, 1922, s. 2-16). Kasıdların Meclis'te okunan mektubunda da Buhara'nın Türkiye'ye altın ya da para gönderdiğine dair bir ifade yoktur (Mehmed Recep ve Mehmed Nazari, 1922, s. 50-51); Avşar'ın dönem basınından aktardığı beyanat ve konuşmalarda da böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 317-320). Sessizlik tek başına belirleyici değildir. Ancak anlatının iddia ettiği ölçekte bir katkıyı kısa süre önce yapmış bir devletin elçilerinin ve onları ağırlayan Meclis'in bu katkıdan hiç söz etmemesi açıklama gerektirmektedir. İkincisi, Batum'daki engelleme, Buhara ile Ankara arasındaki her türlü akışın Moskova'nın rızasına bağlı olduğunu gösterir. Bu gerçek, anlatıdaki aracı Moskova figürünü anlaşılır kılar; fakat aynı gerçek, böyle bir transferin izlerinin öncelikle Sovyet kayıtlarında aranması gerektiğini de gösterir.

6. Hafızanın Tercihi: Minnetin Yeniden Adreslenmesi

Belgesel temeli bu denli zayıf bir anlatının neden bu kadar yaygın ve dayanıklı olduğu sorusu, en az anlatının doğruluğu kadar önemlidir. Bu çalışmanın önerdiği yorum, anlatının bir minnet borcunu yeniden adreslediğidir. Millî Mücadele'nin Sovyet Rusya'dan önemli miktarda silah, cephane ve para aldığı bilinmektedir (Selda Kılıç, 2016, s. 127-136). Bu minnetin Bolşevik Rusya yerine soydaş bir Türk devletine yönelmesi, anlatıyı hem duygusal olarak daha tatmin edici hem de siyasi olarak daha az sorunlu kılar. Buhara altınları anlatısı Sovyet yardımını inkâr etmez; onun kaynağını değiştirir. Kılıç'ın makalesinde Rusların yaptığı yardımların büyük çoğunluğunun aslında oradaki Türkler tarafından karşılandığı ifadesine yer verilmesi (Selda Kılıç, 2016, s. 132), bu yeniden adreslemenin akademik dile yansımış hâlidir. Popüler anlatımlarda da aynı mantık işler: Buhara'nın sağladığı altınların bir kısmı Rusya kanalıyla Türkiye'ye gelmiştir (Mehmet Demirci, 2015) ya da Osman Kocaoğlu 100 milyon altın rubleyi Lenin kanalıyla Ankara'ya göndermiştir (Ata Atun, 2023). Son örnekte Lenin'in,

1920-1921’de henüz kurulmamış olan SSCB’ye atıfla “SSCB Başkanı” olarak anılması, anlatının ayrıntıdan çok anlamla ilgilendiğini gösteren küçük ama öğretici bir anakronizmdir.

Aynı yardımın bugün iki farklı hafıza siyasetine konu olması da dikkat çekicidir. Rusya’nın İstanbul Başkonsolosluğu 2020’de diplomatik ilişkilerin yüzüncü yılı vesilesiyle yayımladığı arşiv belgeleri arasında 10 milyon altın rublelik yardıma ilişkin belgeye de yer vermiştir (Mert İnan, 2020). Türkiye’de ise aynı yardım giderek daha sık Buhara’ya atfedilmektedir. Tarihçi Erhan Afyoncu’nun 2025’te bir televizyon programında söylediği söz bu yönelimi açıkça gösterir: “Millî Mücadele’de bize para ve silah gönderen Ruslar değil, Buhara Müslümanlarıydı, Orta Asya Türkleriydi.” (Ensonhaber, 2025). Rus tarafı aynı parayı iki ülke arasındaki dostluğun, Türk kamuoyunun bir kesimi ise soydaşlığın kanıtı olarak anmaktadır.

Anlatı aynı anda iki mesaj taşır. İlki Türk dünyası dayanışmasıdır: Orta Asya Türkleri, kendi bağımsızlıkları tehdit altındayken Anadolu’ya hazinelerini açmıştır. İkincisi Sovyet vefasızlığıdır: Moskova bu hazinenin büyük kısmına el koymuştur. Anlatının, Sovyetlere karşı silahlı mücadeleye katılmış ve sonunda Afganistan’a kaçmak zorunda kalmış (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 310; Salâhi R. Sonyel, 1990) bir devlet adamının tanıklığıyla yazıya geçmesi, bu iki mesajın neden birlikte taşındığını anlaşılır kılar. Bu, Kocaoğlu’nun bilerek gerçeği çarpıttığı anlamına gelmez. Olaylardan uzun yıllar sonra aktarılan hatıraların ayrıntıları birleştirmesi, sadeleştirmesi ve anlamlandırması olağandır. Ancak bir tanıklığın içten olması, onun belgenin yerine geçebileceği anlamına da gelmez.

Anlatının dayanıklılığının bir başka nedeni, gerçek ve kanıtlanmış bir ilişkinin üzerine oturmasıdır. Buharalı kasıtlar gerçekten gelmiş, tebriknameleri Meclis’te gerçekten okunmuş, kılıçlar gerçekten sunulmuş, Türk subaylar gerçekten Buhara ordusunu kurmuş ve TBMM gerçekten Buhara’ya sefir atamıştır. Avşar’ın vurguladığı gibi bu dönemin ilişkileri, Buhara Halk Cumhuriyeti’nin mirasçısı olarak görülen Özbekistan ile bugünkü ilişkiler açısından da anlam taşımaktadır (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 323). Kılıçların resmî bir sergi yayınında yer alması (Abdulhamit Avşar, 2023, s. 319) ve Kemal Arı’nın olayı Üçüncü Kılıç adıyla belgesel bir romana dönüştürmesi (Mehmet Demirci, 2015), bu hafızanın canlı tutulduğunu göstermektedir. Ne var ki burada çarpıcı bir asimetri vardır: Kılıçlar sergilenebilmekte, altınlar ise yalnızca anlatılabilmektedir.

Sonuç

Buhara altınları anlatısı, birbirini teyit ediyormuş gibi görünen, ancak büyük ölçüde tek bir tanıklık zincirine dayanan kaynaklarla taşınmaktadır. Zincirin başında tarihi bile güvenilir biçimde aktarılmamış bir beyanat, ortasında bu beyanattı farklı bir kronolojiyle genişleten bir aile aktarımı ile doğrudan erişilemeyen bir hatırat pasajı, sonunda ise bu kaynakları kendi arşiv belgelerinin desteği olmaksızın aktaran akademik çalışmalar yer almaktadır. Birincil kaynaklar ise başka bir tablo çizmektedir. Sovyet altınını Kars'a getiren Yusuf Kemal Bey onu Rus hükümetinin parası olarak anlatmakta, Rus belgeleri yardımın toplamını 10 milyon altın ruble olarak vermekte, incelenen Meclis zabıtları ise Buhara'yı elçileri, tebriknamesi ve sefaret kararıyla kaydederken herhangi bir malî katkıdan söz etmemektedir.

Bu bulgular Buhara'dan hiçbir yardım gelmediğini kanıtlamaz; ancak ispat yükünün nerede olduğunu gösterir. Anlatının doğrulanabilmesi için Özbekistan Millî Devlet Arşivi'nde Buhara meclisinin kararlarının, Rus arşivlerinde Buhara'dan Moskova'ya altın sevkiyatına ilişkin kayıtların, Raci Çakıröz'ün hatıratındaki ilgili pasajın ve Yakın Tarihimiz'deki beyanatın asıl metninin incelenmesi gerekmektedir. Bunlara, TBMM Hükümeti'nin Türkistan siyasetine ışık tutabilecek ve gizliliği henüz kaldırılmamış görünen İsmail Suphi raporu da eklenmelidir.

Cumhuriyet'in kuruluşunu anarken bir kuruluş hikâyesinin belgelerini sorgulamak, ona gölge düşürmek değildir; aksine ona hak ettiği ciddiyetle yaklaşımdır. Buhara ile Ankara arasındaki belgelenmiş ilişki kendi başına yeterince etkileyicidir: Kendi bağımsızlığı Sovyet baskısı altında eriyen bir cumhuriyetin elçileri, 38 günlük bir yolculuğun ardından Anadolu'ya ulaşmış, Meclis'e Türkiye'nin “dostunu dost, düşmanını düşman” sayan bir hükümetin selamını getirmiş ve İzmir'i kurtaracak komutana bir kılıç bırakmıştır. Bu hikâyenin değerini artırmak için altına ihtiyaç yoktur.

Referanslar

Birincil Kaynaklar

Çakıröz, R. (1990). Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 yıl. İstanbul: Belge Yayınları. [Avşar (2023) aracılığıyla kullanılmıştır.]

Hâkimiyet-i Milliye. (1922, 8 Ocak [8 Kânunusani 1338]). Sayı 399. [Avşar (2023) aracılığıyla kullanılmıştır.]

Kocaoğlu, O. (1962). [Millî Mücadele’de Sovyet yardımına dair beyanat]. Yakın Tarihimiz, 1(10), 292-293. Metin şu aktarımdan kullanılmıştır: <https://www.ulukanal.com/osman-kocaoglu-milli-mucadele-de-buhara-altinlari/2966/>

Mehmed Recep ve Mehmed Nazari. (1922, 6 Mart). Buhara’nın Türkiye fevkalâde kaasıtları tarafından gönderilen tebrikname. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 18, s. 50-51. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018003.pdf>

Mustafa Kemal Paşa. (1922, 1 Mart). Üçüncü içtima senesini açış nutku. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 18, s. 2-16.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018001.pdf>

TBMM Zabıt Ceridesi. (1922). Devre I, Cilt 18 (1 Mart-1 Nisan 1338): Fihrist. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018fih.pdf>

Tengirşenk, Y. K. (1967). Vatan hizmetinde. İstanbul: Bahar Matbaası. [Sümer (1967) aracılığıyla kullanılmıştır.]

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Avşar, A. (2023). Buhara Halk Cumhuriyeti ilişkileri bağlamında TBMM Hükümeti’nin dış politikasında etnik tutum ve kamuoyu. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 307-328. <https://doi.org/10.18506/anemon.1222326>

Çakmak, A. (2024). 1921 tarihli Türk-Afgan Antlaşması ile ilgili yaşanan sorunlar. Belleten, 88(312), 605-638. <https://doi.org/10.37879/belleten.2024.605>

Kılıç, S. (2016). İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliğinden gelen yardımlar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 56(1), 124-143. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001467

Sonyel, S. R. (1990). Enver Paşa ve Orta Asya’da başgösteren “Basmacı” akımı. Belleten, 54(211), 1179-1208. <https://doi.org/10.37879/belleten.1990.1179>

Sümer, M. (1967). [Kitap tanıtımı: Tengirşenk, Y. K. (1967). Vatan hizmetinde. İstanbul: Bahar Matbaası]. Belleten, 31(123), 433-441.

Yılmaz, M. ve Ata, F. (2004). Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık hareketi hakkında iki rapor. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15, 205-225.

Gazete ve İnternet Kaynakları

Atun, A. (2023, 27 Nisan). Türklerin kardeş kömeği. Haber7. <https://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ata-atun/3320793-turklerin-kardes-komegi>

Demirci, M. (2015, 7 Eylül). Buhara'dan gelen kılıç. Yeni Asır. <https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2015/09/07/buharadan-gelen-kilic>

Ensonhaber. (2025, 1 Mayıs). Erhan Afyoncu: Milli Mücadele'de bize para gönderen Ruslar değil, Buhara Müslümanlarıydı. <https://www.ensonhaber.com/gundem/erhan-afyoncu-milli-mucadelede-bize-para-gonderen-ruslar-degil-orta-asya-turkleri-ydi>

Ertürk, T. (2025, 6 Mayıs). Milli Mücadele sırasında Sovyet yardımları, Buhara iddiası ve Neriman Nermanov. haberalmedya.com. <https://www.haberalmedya.com/yazarlar/turker-erturk-28/milli-mucadele-sirasinda-sovyet-yardimlari-buhara-iddiasi-ve-neriman-nermanov-258>

İnan, M. (2020, 2 Haziran). Lenin'den Milli Mücadele'ye altın desteği. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/leninden-milli-mucadeleye-altin-destegi-6224881>

Kocabıyık, H. (2012, 9 Eylül). Buhara heyeti, Mustafa Kemal Paşa ve İzmir. Yeni Asır. https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/huseyin_kocabiyik/2012/09/09/buhara-heyeti-mustafa-kemal-pasa-ve-izmir

İsmet İnönü – The Second Architect of the Turkish Republic

Şerif Sav

I. Introduction

İsmet İnönü's significance in Turkish history is evident through his involvement in three pivotal transformations which are the transformation of military resistance into a sovereign state, the safeguarding of that state during the Second World War, and the shift from a single-party government to a competitive political landscape. These accomplishments warrant consideration of him as a secondary architect of the Republic. However, the well-known title *İkinci Adam*, or "Second Man," may obscure his individual accountability (Baycan, 1989, 632-634). He was not merely Atatürk's administrative deputy nor an uncomplicated architect of democracy. As prime minister and later as president from November 1938 to May 1950, he played a significant role in shaping a political order that enhanced public institutions while limiting the ability of citizens to contest those institutions (Yorgun, 2023, 138-144).

The central argument of this essay is that İnönü perceived sovereignty as a practical capacity that necessitated military security, economic resources, administrative discipline, and international recognition. This approach outlines both his achievements and his setbacks. It promoted moderation in foreign affairs, fostered investment in domestic growth, and ultimately embraced the notion of accepting electoral loss. It also endorsed a paternalistic government, imposed intrusive cultural regulations, and implemented discriminatory emergency measures. His presidency should be evaluated by examining the connection between state survival and citizenship, rather than relying solely on either heroic commemoration or retrospective condemnation.

İnönü's retrospective account of Lausanne explains his conception of independence, but also presents his own historical defence. İğdemir's memorial essay and Baycan's military biography illuminate the virtues attributed to him by sympathetic observers. Studies of policing, taxation, education, elections, and political representation expose outcomes that these portraits can understate. Reading these genres together makes it possible to distinguish personal reputation from institutional performance (İnönü, 1974, 25-29; İğdemir, 1974, 35-39; Dikici, 2008, 163-165). Following his career from Ottoman service to the Cold War, the analysis

concentrates on his presidency while using his later premiership to test the durability of his governing principles.

II. Biography and early career

İsmet was born in İzmir on 24 September 1884, hailing from a family with paternal ties to Malatya and maternal origins in Rumelia. His education guided him toward a military career, culminating in his graduation from the Staff College in 1906. Service in Yemen, the Balkan conflicts, and the First World War revealed the logistical challenges and political disarray of the late Ottoman state (Lüleci, 2023, 77). His wartime appointments placed him in close professional contact with Mustafa Kemal, particularly in eastern Anatolia and the Syria-Palestine theater (Baycan, 1989, 627-629). These experiences hold greater analytical significance than a lengthy list of promotions. İnönü was part of a generation that witnessed how the collapse of empires revealed the repercussions of military overreach and unstable international agreements. Birns situates his later career in the shift from Ottoman officer to nationalist statesman, highlighting the organizational skills he contributed to Ankara's resistance movement (Birns, 1999, 1812). His later caution did not signify a lack of ambition. It demonstrated a recognition that lofty political goals can lead to negative outcomes if they lack the necessary material support.

III. Leadership and Atatürk's confidence

Atatürk's trust in İnönü was based on proven ability as well as fidelity. Baycan highlights the origins of their partnership in wartime service and emphasizes Mustafa Kemal's positive evaluation of İnönü's leadership skills (Baycan, 1989, 625). He later portrays İnönü as "the individual capable of addressing the practical challenges faced by a new government", allowing Atatürk to focus on broader political initiatives (1989, 628-629). This division of labor clarifies why İnönü was consistently assigned responsibilities where failure could have jeopardized the nationalist project: leading the western front, engaging in peace negotiations, and managing the republican government.

His leadership was systematic, yet it was not devoid of political bias. Administrative discipline facilitated the implementation of decisions while also favoring a limited governing elite's interpretation of the national interest. İğdemir's memories highlight a focus on cultural institutions, a personal commitment to the alphabet reform, and a determination to review his historical discourse prior to publication. These examples indicate that his commitment to reform was maintained through continuous oversight rather than sporadic public excitement (İğdemir, 1974, 36-38). The same habits could render the government reliable and impervious to criticism. His subsequent comparison with Recep Peker elucidates this combination. Both originated from the single-party establishment, and İnönü initially appointed Peker as prime minister in 1946. However, İnönü later took a more conciliatory stance toward the opposition (Ateş and Gökçeler, 2019, 481). The distinction focused on the readiness to modify the approaches employed to maintain political order, rather than merely contrasting an authoritarian personality with a democratic one (2019 , 484).

Nor should loyalty be mistaken for a lasting agreement. İnönü's exit from the premiership in 1937 revealed disparities regarding governmental authority and policy. Baycan connects the rupture to İnönü's belief that Atatürk was interfering in executive decisions (Baycan, 1989, 633). İğdemir, however, provides evidence that counters the more robust assertion that political disagreement ruined their personal relationship, including İnönü's rectification of an account regarding a visit to the ailing Atatürk (İğdemir, 1974, 37-38). Their partnership was effective in part due to İnönü's significant standing, which allowed him to voice disagreements. His rise following Atatürk's death thus signified the choice of a recognized center of power, rather than the promotion of a replaceable subordinate.

IV. The War of National Awakening

The nationalist movement sprang from the occupation and the imminent division of Ottoman lands, as outlined in the suggested agreement at Sèvres. The primary issue was both institutional and military: Ankara needed to demonstrate its capability to orchestrate resistance, manage resources, and represent the nation with authority. İnönü's narrative intentionally

situates the inception of the Republic inside this conflict. He asserted in his 1973 speech that "The Republic is the result of the War of Independence," differentiating its legality from the arrangement enforced following the First World War (İnönü, 1974,1).

The First and Second Battles of İnönü in 1921 bolstered Ankara's assertion. Their significance did not stem from their autonomous decision on the war. Conversely, effective opposition showed that a nascent regular army could maintain its posture against Greek incursions. İnönü reflected on the psychological ramifications of the initial confrontation: an adversary once linked to relentless progress had withdrawn. He linked the triumph to Ankara's involvement in the London Conference, demonstrating how military success may alter diplomatic acknowledgment (İnönü, 1974, 17-18). Birns likewise underscores the need of confidence and external validation, while observing that modern portrayals may overstate İnönü's personal role (Birns, 1999, 1812). The establishment of a consistent military command also entailed the subjugation of rival armed factions to Ankara. İnönü's account positions the actions against Çerkez Ethem in conjunction with the Greek assault, highlighting the concurrent battle against foreign adversaries and domestic disunity (İnönü, 1974, p. 17). His portrayals of fatigued soldiers, logistical operations, and scarce armaments indicate that administrative oversight was as significant as valor in combat .

A comprehensive record must encompass ensuing setbacks. İnönü himself admitted to the withdrawal from the Eskişehir-Afyon front prior to the defense at Sakarya. The ultimate triumph relied on the broader nationalist leadership and the united mobilization that reached its peak in 1922 (İnönü, 1974, 18-22). His unique contribution was to assist in the formation of a military adept in enduring adversities and asserting political demands. The insight later evident during his presidency was that maintaining the capacity for resistance might outweigh the necessity of evading all transient setbacks.

V. Lausanne and the substance of sovereignty

During the Lausanne Conference of 1922-1923, İnönü acted on behalf of the Ankara administration; the Republic was officially declared subsequent to the signing of the treaty on

24 July 1923. This timeline is significant as diplomacy facilitated the establishment of conditions conducive to the consolidation of republican institutions. The military triumph had weakened Sèvres, although it did not inherently settle conflicts about jurisdiction, territory, finance, and international entitlements. Negotiation transformed the nationalist movement's authority into an acknowledged worldwide agreement (Baycan, 1989, 631-632).

İnönü's opposition to capitulations demonstrates his comprehension of genuine autonomy. In his memory, the matter was whether Türkiye would wield identical judicial, customs, and governmental privileges as other nations. He dismissed proposals that only initiated a pathway to eventual elimination, asserting the necessity of a finalized legal action (İnönü, 1974, 25-27). Article 28 of the treaty affirms the conclusion: the parties consented to “the total eradication of the Capitulations in Türkiye in all aspects” (British Foreign Office, 1923, 25). The importance beyond mere national honor. Autonomous authority was essential for the state to manage economic operations and pursue internal revitalization without a concurrent framework of international exemptions.

His negotiation strategy merged tenacity with a commitment to sustaining dialog. He remembered that reiterating explanations and extended negotiations could provide better results than abruptly severing ties (İnönü, 1974, 23, 26). This did not signify a dismissal of coercion: he recognized that negotiation depended on military successes and the assessments of the other parties. It was an endeavor to convert coercive leverage into a sustainable agreement post-demobilization. Lausanne, however, cannot be diminished to absolute national sovereignty. The independent Straits pact limited Türkiye's control over maritime transit, even during its neutrality in conflict. The agreement also encompassed the January 1923 population-exchange convention, which established religious identification as a criterion for mandatory relocation, with designated exceptions for Greeks in Constantinople and Muslims in Western Thrace (British Foreign Office, 1923, 117, 175). Consequently, the stabilization of nation-states may result in significant detriments to communities. Diplomatic success gaged by governmental acknowledgment should be differentiated from an assessment of the experiences of all individuals impacted by the agreement. This differentiation also foreshadows the subsequent conflict between national unification and equitable citizenship.

Notably, İnönü associated the matter with economic reliance. Reflecting on Curzon's anticipation that Türkiye would eventually require external capital, he noted that financiers seldom limited their involvement to a mere monetary association. His next economic strategy sprang from this apprehension: independence guaranteed by a treaty would remain precarious until the Republic cultivated the productive and fiscal capabilities to uphold it.

VI. Economic vision and the limits of statism

İnönü's endorsement of statism arose from a nation characterized by scarce capital, impaired infrastructure, and significant developmental requirements. The Great Depression bolstered the need for public investment as dependence on private enterprise and global markets became inadequate. Nonetheless, statism did not imply the abandonment of a private enterprise economy. Pala differentiates between rival interpretations and demonstrates that İnönü advocated for state intervention as both a means of development and a prerequisite for the private sector's existence (Pala, 2010, 32-35). His articulation in *Kadro* was overtly tactical: economic statism was deemed essential “primarily as a means of protection” (İnönü, 1933, as referenced in Pala, 2010, 34). Defense encompassed more than mere military expenditure. It encompassed rectifying genetic vulnerabilities, diminishing susceptibility to external influences, and establishing the necessary resources for autonomous governance (Pala, 2010, 35-36). The 1932 Soviet delegation and ensuing technical collaboration illustrate how this strategy could acquire international knowledge without merely emulating the donor's political framework. The initial industrial strategy focused on specific industries like textiles, mining, paper, and chemicals; it represented an investment initiative rather than an all-encompassing economic planning approach (Pala, 2010, 46-48).

This methodology enhanced the state's ability to coordinate investments, yet simultaneously centralized decisions regarding resources and opportunities. Its efficacy relied on managerial expertise, execution, and the capacity to discern requirements precisely. The lack of robust political oversight complicated the differentiation between essential action and choices that favored influential officials or preferred interests. The role of statism in achieving

national independence did not resolve the distinct issue of whether economic power was wielded fairly.

Throughout İnönü's administration, wartime intervention dramatically transformed the issue. Maintaining a substantial military presence amidst disruptions in imports and production necessitated the distribution of limited resources rather than solely funding development. The National Protection Law conferred substantial authority on production, commerce, requisitioning, and labor duties. Pala's documentation outlines limitations that hinder employees from departing specified jobs and systems that facilitate governmental oversight of businesses (Pala, 2010, 80-82). These served as tools for readiness, while their demands further estranged the ruling party from the laboring populace. The later departure from rigid statism demonstrates adaptability instead of a coherent economic ideology. Pala elucidates the increasing demand for private enterprise and a shifted developmental focus prior to the 1950 transfer of power (Pala, 2010 127-130). İnönü modified economic strategies in response to alterations in international circumstances and domestic alliances. This practicality facilitated adaptation, although it also implied that long-term initiatives would be compromised when their political ramifications grew burdensome.

VII. Military judgment and strategic thinking

The shift toward competitive politics was not an abrupt change disconnected from previous governance. The Independent Group, formed within the CHP in 1939, had already sought to offer oversight while not allowing for an independent opposition (Tekerek, 2015, 164-168). Tekerek highlights the contradiction in its design: the party's permanent chairman also led the ostensibly independent body, while its members encountered limitations within the primary parliamentary party group (Tekerek, 2015, 161-163). It had the capacity to collect information and provide critiques, particularly regarding administration and the economy; however, it was deficient in the independent political foundation necessary to supplant the government.

This experiment highlights İnönü's early inclination toward controlled correction. He acknowledged the value of careful examination while attempting to manage the dangers of competitive rivalry. Its limitations also clarify why multiparty politics constituted a significant institutional shift. An opposition allowed to organize beyond the ruling party could transform public discontent into a rival assertion of power. Consultation under presidential supervision did not replace this possibility. Following 1945, both international and domestic pressures came together. Soviet demands heightened the quest for Western backing, while the downfall of fascism bolstered the allure of democratic legitimacy. Internally, the burdens of wartime had diminished the CHP's social support, while disagreements regarding economic policy and land reform revealed underlying tensions within the governing coalition (Çetinkaya, 2014, 156-161). External alignment generated motivations for change, yet it does not imply that democracy was merely imposed from outside (Pala, 2010, 105-111). Domestic politicians and voters provided the organization and pressure that rendered competition significant.

The establishment of the Democrat Party in January 1946 marked a beginning rather than a completed transition. The contested election that July undermined trust, while İnönü's selection of Recep Peker fueled concerns that the ruling party would not tolerate genuine opposition (Ateş and Gökçeler, 2019, 481). Lüleci documents the opposition votes in the following presidential election, indicating a shift from previous unanimous parliamentary approvals, without establishing that the broader electoral context was already equitable (Lüleci, 2023, 182-183). Yorgun's focus on censorship and limited participation is significant as it ensures that formal competition is not conflated with complete democratic accountability (143-144).

The July 12 Declaration of 1947 signified a significant change. İnönü positioned himself as accountable to both factions and took action against the belief that the opposition was fundamentally illegitimate. Ateş and Gökçeler explore this transformation through his provincial tours. His inclusion of Democrat deputy Nuri Özsan, visits to opposition offices, and directives for administrators to ensure fair treatment of the parties provided a tangible manifestation of the declaration (Ateş and Gökçeler, 2019, 484-486). In a system characterized by personalized authority, such gestures signaled to local officials that opposition activity should no longer be reflexively regarded as disloyalty.

However, this was a precarious situation. The president maintained ties with the CHP, and the same authors note that renewed partisanship emerged as political conflict escalated following mid-1949 (Ateş and Gökçeler, 2019, 489). Democratization should therefore be viewed as a complex process marked by conflicts and negotiations, rather than as the straightforward implementation of an initial presidential plan (Gülen, 2022, 204-205). Changes in religious education and the decline of the Village Institutes indicate that competition influenced significant policy shifts, rather than just the methods of selecting leaders.

The pivotal moment occurred in May 1950, when İnönü acknowledged the CHP's defeat and the transition of power. His subsequent memory links electoral confidence to judicial oversight, recognizing the grievances related to 1946 (Meşeci, Giorgetti and Batır, 2012, 37-38). This retrospective self-presentation invites critical examination, yet the transfer itself remains pivotal. The survival of the Republic was no longer reliant on the ongoing rule of the CHP. İnönü merits significant recognition for embracing that separation, while the opposition and electorate deserve acknowledgment for transforming alternation into a tangible demand. His contribution allowed for a binding outcome that went against his own political interests.

VIII. The presidency during the Second World War

İnönü's accession initially showcased a sense of institutional continuity. On 11 November 1938, Parliament elected him, following Atatürk's death, in accordance with the established constitutional procedure. Lüleci's reconstruction illustrates how established party and parliamentary processes facilitated a swift succession (Lüleci, 2023, 178-180). However, continuity did not equate to democratic competition. İnönü assumed the role of permanent chairman of the CHP and took on the title of Millî Şef, or National Chief. His control over parliamentary candidacy strengthened the connection between party leadership and presidential authority (Lüleci, 2023, 181). The Republic endured beyond its founder, yet power continued to be deeply personal.

Abroad, the primary accomplishment was ensuring that Türkiye remained out of active combat. “Active neutrality” refers to the ongoing diplomatic efforts involved, although Türkiye’s stance was not consistently one of legal neutrality during the war (Cetinkaya, 2014, 97-100). The alliance formed in October 1939 with Britain and France established certain conditional obligations, while a reservation ensured that Türkiye would not be drawn into conflict with the Soviet Union. The agreement with Germany in June 1941 subsequently alleviated immediate pressure from another direction (Çetinkaya, 2014, 111-114). These arrangements mirrored evolving threats instead of indicating equal ideological support for all parties involved.

France's defeat and Germany's advances in the Balkans revealed the shortcomings of depending on the assurances of allies. On the other hand, Germany's invasion of the Soviet Union and subsequent Allied victories altered the risks associated with staying out of the conflict. Türkiye also had strategic commodities, particularly chromium, that were sought after by both sides. Çetinkaya illustrates how trade created economic opportunities while also subjecting Ankara to competing diplomatic pressures (Çetinkaya, 2014, 120-122). Non-belligerency therefore entailed dealings with belligerents and cannot be regarded as a moral separation from the economies of war. Its defensibility is based on the security constraints Türkiye encountered, rather than on the belief that neutrality absolved all responsibility.

The Cairo discussions of December 1943 offer compelling evidence of İnönü’s approach. The American-British minutes reflect his apprehension that allowing Allied aircraft would place Türkiye at risk of war before sufficient preparations were in place. Churchill highlighted the importance of a schedule, while the Turkish representatives underscored their preparedness. İnönü advocated for a comprehensive preparation plan instead of assurances that were confined to airfields (U.S. Department of State, 1961, 714-717). This was a dispute regarding who would take responsibility for the outcomes of strategic uncertainty. For the Allies, the entry of Türkiye presented operational benefits; for Ankara, insufficient preparation posed a threat of national devastation. İnönü's resistance was thus more meaningful than mere delay.

His policy also resulted in expenses. Relations with Britain worsened as Ankara's demands seemed excessive, putting Türkiye at risk of being excluded from decisions that would shape the postwar order. The eventual break with Germany and the declaration of war against Germany and Japan in February 1945 contributed to securing participation in the emerging United Nations framework (Çetinkaya, 2014, 149-154, 156-158). He safeguarded the nation from the ravages of war, albeit at the cost of full freedom in diplomatic actions. The outcome was successful, yet it was influenced by the priorities and constraints of the belligerents; it cannot be attributed solely to one leader's foresight.

At home, the choice to avoid combat did not shield against significant economic difficulties. The Wealth Tax of 1942 illustrates the distinction between safeguarding territory and ensuring equal citizenship. Pala outlines the categorization of taxpayers based on their religious affiliations, highlighting discriminatory evaluations, restricted options for appeal, enforced sales, and mandatory labor imposed on non-Muslim defaulters (Pala, 2010, 96-102). Fiscal pressure and wartime profiteering account for the consideration of extraordinary revenue measures. They do not justify the choice to allocate burdens through communal categories. Non-Muslim citizens may discover that formal membership in the Republic provides insufficient safeguards against administrative coercion.

Responsibility must be assigned with precision. Saraçoğlu's government and financial administrators devised and executed the measure, yet İnönü held the dominant role within the governing framework. It would be contradictory to attribute wartime security to him while considering domestic injustice as separate from his presidency (Pala, 2010, 80-82). It is important to recognize that not every difficulty can be linked to discriminatory motives; agricultural taxation and labor obligations also placed a significant burden on Muslim rural society. The crucial difference lies in the pervasive scarcity and the further inequalities generated by particular policy decisions (Pala, 2010, 100-108).

Secularism exhibited a similar conflict between institutional reform and coercion. Dikici's analysis of police records uncovers prosecutions and surveillance associated with unauthorized religious instruction, religious orders, and the enforcement of regulations

regarding Turkish-language worship. Some cases concluded with acquittals or the cessation of proceedings, indicating that state action was not entirely consistent or perpetually maintained (Dikici, 2008, 164-169). Nonetheless, viewing small-scale religious activity as a security issue illustrates how safeguarding reform may limit everyday religious practices. These records bolster a critique of intrusive enforcement without necessitating the erroneous conclusion that all religious observance was banned.

Tombak's study raises the question of how the state perceived the population itself. She links public health, physical training, pronatalism, and intellectual debates to social Darwinism and eugenics, while also outlining the transitions toward humanism and İnönü's condemnation of racism and Turanism in 1944 (Tombak, 2024, 1765-1770). Her framework necessitates careful consideration: health provision, coercive reproductive selection, and ethnic discrimination must not be regarded as interchangeable. Furthermore, her conclusion that racist practices were nonexistent is challenging to align with the varied treatment recorded in the Wealth Tax literature (Tombak, 2024, 1777). The comparison highlights a state that can resist expansionist racial nationalism, yet simultaneously infringes upon equality among its own citizens.

Educational policy serves as a crucial balance to a narrative focused solely on repression. The Village Institutes, officially founded in April 1940, aimed to tackle the lack of rural teachers by integrating education with agricultural and practical work. Gülen details İnönü's ongoing engagement, highlighting his visits and suggestions to broaden the network (Gülen, 2022, 190-195). Meşeci Giorgetti and Batır indicate that the number of primary schools rose from 7,862 in the 1938-1939 academic year to 17,106 in 1949-1950, with the number of teachers increasing from 17,120 to 34,822 (Meşeci, Giorgetti and Batır, 2012, 44). These institutional gains illustrate that the wartime government also broadened access to resources that had previously excluded much of the rural population.

Education, however, intertwined liberation with cultural guidance. Yücel's humanist program, classical-language teaching, and the Translation Bureau expanded intellectual horizons while also mirroring elite perspectives on the cultural knowledge citizens ought to

possess (Meşeci, Giorgetti and Batır, 2012, 41-43). The later weakening of the Institutes reveals the vulnerability of reforms that rely on presidential backing. In 1946, the replacement of Yücel and the removal of Tonguç brought about changes that undermined their original model (Gülen, 2022, 203-205). İnönü's presidency thus generated significant capabilities, yet it failed to guarantee that their institutional independence could endure political realignment.

IX. Postwar challenges and democratization

The shift toward competitive politics was not an abrupt change disconnected from previous governance. The Independent Group, formed within the CHP in 1939, had already sought to offer oversight while not allowing for an independent opposition. Tekerek highlights the contradiction inherent in its design: the party's permanent chairman simultaneously led the ostensibly independent body, while its members encountered limitations within the primary parliamentary party group (Tekerek, 2015, 161-163). It had the ability to collect information and provide critiques, particularly regarding administration and the economy; however, it was deficient in the independent political foundation required to supplant the government (Tekerek, 2015, 164-168). This experiment highlights İnönü's early inclination toward controlled correction. He acknowledged the value of careful examination while attempting to manage the dangers of competitive opposition. Its limitations also clarify why multiparty politics constituted a significant institutional shift. An organized opposition outside the ruling party could transform popular dissatisfaction into a rival assertion of authority. Consultation under presidential supervision could not replace this possibility.

Following 1945, both international and domestic pressures came together. Soviet demands heightened the quest for Western backing, while the downfall of fascism bolstered the allure of democratic legitimacy (Pala, 2010, 121-129). Internally, the burdens of wartime had diminished the CHP's social support, while disagreements regarding economic policy and land reform revealed underlying tensions within the governing coalition (Çetinkaya, 2014, 156-161). External alignment generated motivations for change, yet it does not imply that democracy was merely imposed from outside. Domestic politicians and voters provided the structure and impetus that rendered competition significant.

The establishment of the Democrat Party in January 1946 marked a beginning rather than a completed transition. The contested election in July undermined trust, while İnönü's selection of Recep Peker fueled concerns that the ruling party would not tolerate genuine opposition (Ateş and Gökçeler, 2019, 481). Lüleci documents the opposition votes in the following presidential election, indicating a shift from previous unanimous parliamentary endorsements, yet failing to establish that the broader electoral context was already equitable (Lüleci, 2023, 182-183). Yorgun highlights the importance of censorship and limited participation, as it ensures that formal competition is not mistaken for complete democratic accountability (Yorgun, 2023, 143-144).

The July 12 Declaration of 1947 signified a significant change. İnönü positioned himself as accountable to both factions and took action against the notion that the opposition was fundamentally illegitimate. Ateş and Gökçeler explore this transformation through his provincial tours. His inclusion of Democrat deputy Nuri Özsan, visits to opposition offices, and instructions for administrators to treat the parties fairly provided a tangible manifestation of the declaration (Ateş and Gökçeler, 2019, 484-486). In a system characterized by personalized authority, such gestures signaled to local officials that opposition activity should no longer be reflexively regarded as disloyalty.

However, this was a precarious situation. The president maintained ties with the CHP, and the same authors note that renewed partisanship emerged as political conflict escalated after mid-1949 (Ateş and Gökçeler, 2019, 489). Democratization should therefore be viewed as a complex process marked by conflicts and negotiations, rather than as the straightforward implementation of an initial presidential plan. Alterations in religious education and the decline of the Village Institutes indicate that competition influenced significant policy changes, rather than just the methods of choosing leaders (Gülen, 2022, pp. 204-205). The pivotal moment occurred in May 1950, when İnönü acknowledged the CHP's loss and the transition of power. His subsequent memory links electoral confidence to judicial oversight, recognizing the grievances related to 1946 (İnönü, 1974, 28). This retrospective self-presentation invites critical examination, yet the transfer itself remains paramount. The survival of the Republic was no longer reliant on the ongoing rule of the CHP. İnönü merits significant recognition for

embracing that separation, while the opposition and electorate deserve acknowledgment for transforming alternation into a tangible demand. His contribution allowed for a binding outcome that went against his own political interests.

X. İnönü in the Cold War: alliance and autonomy

The Cold War changed the methods through which İnönü pursued security. Negotiations during wartime among rival nations transitioned to a tighter alignment with the Western bloc, spurred by Soviet influence and the allure of American support. This shift in direction emerged under his administration, despite Türkiye's entry into NATO taking place on 18 February 1952, subsequent to his departure from office. The differentiation ensures that the accomplishments of succeeding administrations are not conflated into the biography of a singular leader (Çetinkaya, 2014, 159-161). İnönü contributed to defining the alignment's trajectory; the Democratic administration later attained membership. Alignment mitigated vulnerability yet simultaneously fostered reliance on partners whose objectives did not consistently align with Türkiye's.

The 1964 Cyprus crisis, occurring during his subsequent premiership, revealed that inconsistency. President Lyndon Johnson's correspondence of June 5 aimed to prevent a Turkish military incursion. Johnson scrutinized Türkiye's suggested utilization of American-provided apparatus and cautioned that NATO partners had not explicitly committed to safeguarding Türkiye from Soviet interference stemming from unilateral maneuvers in Cyprus. He contended that Turkish involvement may exacerbate violence and trigger hostilities with Greece (Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Volume XVI, Cyprus; Greece; Türkiye). These assertions should be perceived as attempts to sway Ankara, rather than being uncritically regarded as unbiased forecasts or conclusive interpretations of alliance legislation.

İnönü's response on June 13 merged prompt moderation with a challenge to the foundations of American coercion. He affirmed that Türkiye had delayed its decision, although characterized Johnson's communication as "disheartening for a partner such as Türkiye. He then challenged the assertion that Ankara had neglected to engage in consultation, presenting prior

correspondences and contending that Türkiye's actions aimed to reinstate the treaty arrangement concerning Cyprus (Johnson and İnönü, 1966, 388-390). His stance also constituted an advocacy paper. Its significance is in the manner it articulated Turkish assertions via dialog, pre-existing treaties, and mutual responsibilities, rather than in establishing such assertions as legally irrefutable.

The most significant contention revolved with the credibility of collective security if support relied on an ally's endorsement of the threatened state's previous actions. İnönü cautioned that such stipulations would weaken the alliance's core principles. Nonetheless, he ended by embracing the possibility of negotiations in Washington and reiterating Türkiye's obligations within the alliance (Arikan, 2025). His reply aimed for a more reliable alliance, rather than an abrupt severance from Western affiliation.

The comparison with Cairo is illuminating. In 1943, İnönü contested an ally's schedule due to Türkiye's potential repercussions from insufficient readiness. In 1964, he contested an ally's limitation as Türkiye anticipated collective defense to bolster its security. The orientation of the pressure had shifted, although the fundamental inquiry persisted regarding who wielded authority over decisions that entailed potentially disastrous consequences. His accomplishment was to prevent diplomatic disgrace from evolving into an irrevocable military risk. The constraint was unmistakably evident: deferral maintained alternatives without addressing the Cyprus dispute or diminishing reliance on American influence.

XI. Atatürk and İnönü: Complementary Authority and Shared Responsibility

The contrast between Atatürk as visionary reformer and İnönü as cautious stabilizer captures a difference in public reputation, but becomes misleading when treated as a complete explanation. Atatürk also depended on negotiation and institutional work, while İnönü participated in ambitious transformations of law, education, and economic organization (Baycan, 1989, 632-633). Their distinction was partly functional: the founder could mobilize

authority around dramatic political breaks, whereas his principal executive associate translated decisions into administrative practice. Baycan's account of Atatürk's confidence in İnönü supports this interpretation, although its commemorative tone encourages an image of harmonious partnership.

Their historical circumstances also differed. İnönü inherited an established Republic but confronted global war, a changed international balance, and growing demands for political participation. Continuity could no longer mean repeating the policies of the founding decade unchanged. His eventual acceptance of party competition represented a consequential departure from the system in which both men had governed (Lüleci, 2023, 180-181). Conversely, the adoption of the National Chief title demonstrated how readily continuity could reinforce personalized authority before it produced institutional opening (Dikici, 2008, 163).

This comparison must also distribute responsibility consistently. İnönü's association with coercion did not begin in November 1938. As prime minister, he had helped administer the earlier single-party order; Baycan recounts his return to office during the crisis of 1925 and the adoption of extraordinary measures (Baycan, 1989, 632). It is therefore untenable to assign every achievement to Atatürk and every authoritarian practice to his successor, or to excuse İnönü's presidency as mere obedience to an inherited programme. He both inherited and shaped the governing institutions (Dikici, 45). Their complementary importance rests on a more demanding proposition: founding a state and making it survive succession require different combinations of authority, compromise, and organization. İnönü's historical stature grew when he adapted the Republic beyond the conditions of its foundation. It diminished when preservation became an argument for preventing citizens from influencing the state that claimed to represent them.

XII. Legacy, controversy, and historical memory

The legacy of İnönü cannot be quantified on a single scale. Equal citizenship, industrial growth, access to education, civil freedoms, and territorial survival are all connected but different results. Although it was a huge accomplishment to keep Türkiye out of active conflict,

the pain caused by discriminatory taxes persisted. School expansion did not create independence from religious or political control, but it did expand social opportunities (Meşeci, Giorgetti and Batır, 2012, 44; Dikici, 2008, 164-169).

By separating the admirable leader from a poor political situation, historical memory frequently resolves these contradictions. This mechanism is especially evident in Aydoğın's examination of SIR magazine during the military takeover in 1960. While condemning the CHP and using the party's actions to justify its election defeats, the magazine remained steadfastly loyal to İnönü. According to Aydoğın (Aydoğın, 2023, 270), this perspective can be summed up as the conviction that although the Pasha was nice, others around him were evil. These depictions serve as proof of political allegiance and the establishment of power. They are insufficient proof that a leader was not accountable for the system he oversaw.

A straightforward explanation of İnönü as a democrat is complicated by the same study. Aydoğın talks about how he supported the coup on May 27, 1960, and how he went on to favor a restoration to civilian rule and oppose more military operations. In addition to having influence with the military due to his historical status, personal mediation became a crucial part of the political system (Aydoğın, 2023, 268). This document highlights the unsolved conflict between a guardianship mindset and parliamentary legitimacy. When democracy was viewed as an order that required safeguarding by privileged guardians, it was possible to support the overthrow of an elected government and then defend civilian rule.

The coup was not planned by İnönü, according to that interpretation. SIR's claims on his previous knowledge are part of a partisan representation that Aydoğın specifically looks at; they shouldn't be taken at face value as exoneration or transformed into evidence of conspiracy (Aydoğın, 2023, 269). The more general argument is that civil-military relations were not permanently resolved by the democratic precedent of 1950. Institutions that could withstand electoral alternation nonetheless required defense against interference purporting to operate on behalf of the Republic.

As a result, the National Chief term should continue to be crucial to his assessment. It was more than just a regrettable pause prior to an unavoidable democratic triumph. It created patterns of inequality, cultural intervention, and administrative control that affected the actual change. Similarly, those past setbacks did not negate the acceptance of defeat in 1950. This paradox contributes to his historical significance: as a key architect of one-party rule, he helped show that the Republic could withstand its destruction. Because it necessitated giving up powers he had previously used, the resulting precedent was significant.

XIII. Conclusion

İsmet İnönü deserves acknowledgment as a secondary architect of the Turkish Republic due to his career linking its military establishment, global acknowledgment, institutional fortification, and the initial stable transition of power among rival factions. His contributions were most significant in contexts where political aims necessitated a rigorous evaluation of resources. The İnönü confrontations bolstered Ankara's legitimacy; Lausanne transformed triumph into acknowledged entitlements; wartime negotiations safeguarded the nation from direct conflict; and the endorsement of the 1950 outcome distinguished republican continuity from the ruling party's longevity.

However, the same profession illustrates that governmental power alone is inadequate as a criterion for political achievement. Centralized power facilitated advancement and dialog but constrained oversight. Wartime taxation subjected minorities to biased treatment; secularist imposition encroached upon religious practices; educational reform was susceptible to political negotiations. These were not ancillary qualities to an otherwise comprehensive achievement. They expose the lingering inquiry at the heart of his administration: can citizens depend on institutions to safeguard them from the state as competently as those institutions shield the state from external threats?

Without İnönü, Türkiye's existence and advancement could have had a more perilous trajectory, especially regarding wartime choices when errors in judgment might have resulted in catastrophic outcomes. This constitutes a limited counterfactual, not evidence that no

alternative leader could have behaved judiciously. Geography, military constraints, collective organizations, alternative politicians, and public pressures also influenced the options at hand. His significance is based on the choices he executed under those circumstances, rather than on a presumed dominance of historical insight.

His most beneficial legacy is the assertion that safeguarding the Republic occasionally necessitated constraining its leaders. In diplomatic terms, this signified abstaining from obligations that exceeded Türkiye's capacities; in the context of democratic transition, it implied recognizing that the nation's survival did not necessitate his ongoing administration. His shortcomings illustrate the limited application of that idea to equal citizenship and daily political liberty. Analyzing both perspectives yields a more compelling narrative of his importance than mere praise or condemnation.

References

Ateş, A. E., & Gökçeler, O. (2019). 12 Temmuz Beyannamesinin gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yurt gezileri. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 477-492. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.527594>

Aydoğan, P. (2023). 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrası siyasette İsmet İnönü: SIR dergisi (1960-1961) tahlili. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 246-272. <https://izlik.org/JA48EK78SS>

Baycan, N. (1989). İsmet İnönü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(15), 625-638. <https://izlik.org/JA38NH22GA>

Birns, N. (1999). İsmet İnönü. In F. N. Magill (Ed.), *The 20th century Go-N: Dictionary of world biography* (Vol. 8, pp. 1812-1815). Routledge.

British Foreign Office. (1923). Treaty of peace with Türkiye and other instruments signed at Lausanne on July 24, 1923 (Treaty Series No. 16, Cmd. 1929). His Majesty's Stationery Office.

Çetinkaya, G. (2014). İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı [Master's thesis, Dokuz Eylül University].

Dikici, A. (2008). Millî Şef İsmet İnönü dönemi laiklik uygulamaları. Atatürk Yolu Dergisi, 11(42), 161-192. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000286

Gülen, A. (2022). İsmet İnönü ve Köy Enstitüleri. Atatürk Yolu Dergisi, 70, 188-207. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1058736>

İğdemir, U. (1974). İsmet İnönü. Belleten, 38(149), 35-40. <https://doi.org/10.37879/belleten.1974.149-35>

İnönü, İ. (1974). İstiklâl Savaşı ve Lozan. Belleten, 38(149), 1-30. <https://doi.org/10.37879/belleten.1974.149-1>

Johnson, L. B., & İnönü, İ. (1966). President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as released by the White House, January 15, 1966. Middle East Journal, 20(3), 386-393. <https://www.jstor.org/stable/4324028>

Lüleci, T. (2023). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı seçimleri. Gazi Akademik Bakış, 16(32), 173-185. <https://doi.org/10.19060/gav.1315133>

Meşeci Giorgetti, F., & Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde eğitim politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 7(13-14), 27-55. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/article/10627>

Pala, H. (2010). İsmet İnönü dönemi iktisat politikaları (1938-1950) [Master's thesis, Afyon Kocatepe University]. Afyon Kocatepe University Institutional Repository. <https://acikerisim.aku.edu.tr/items/c86799a3-bd46-4ad3-a903-8bd8d6f2ee95>

Tekerek, M. (2015). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup. *Atatürk Yolu Dergisi*, 57, 147-172. https://doi.org/10.1501/Tite_00000000436

Tombak, F. (2024). İsmet İnönü dönemi (1939-1950) Türkiye'de sosyal Darwinizm ve öjenik politika ve uygulamaların değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1753-1786. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1484945>

Toprak, Z. (2013). Lozan'dan Cumhuriyet'e İsmet İnönü. İnönü Vakfı.

U.S. Department of State. (1961). Foreign relations of the United States, diplomatic papers: The conferences at Cairo and Tehran, 1943 (W. M. Franklin & W. Gerber, Eds.). U.S. Government Printing Office. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943CairoTehran>

U.S. Department of State. (2000). Foreign relations of the United States, 1964-1968: Vol. 16. Cyprus; Greece; Türkiye (J. E. Miller, Ed.). U.S. Government Printing Office. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16>

Yorgun, İ. (2023). İsmet İnönü era: Assessing the challenges of democracy in Türkiye. In A. T. Bayram, A. Asrifan, N. Sharma, & Muthmainnah (Eds.), *Current approaches in social sciences* (pp. 131-156). Özgür Press. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub167.c753>

The Principle of ‘Peace at Home, Peace in the World’ and Türkiye’s Key Role in Regional Peace

Dudu Hilal Koç

Since its foundation in 1923, the Republic of Türkiye has confronted a series of regional and global crises. In particular, certain political issues encountered during the early years of the republic have evolved and persisted to the present day. Throughout this entire process, Türkiye has remained one of the key countries ensuring regional stability, despite all the crises in its region. Turkish Foreign Policy, in particular, confronted considerable challenges during the interwar period following 1923. The diplomacy conducted by Türkiye with its neighbours and regional actors during this period has left an indelible mark on history as the era in which the principles of the Republic’s 100-year-old foreign policy were forged. Shaped by the words of the Republic’s founder, Mustafa Kemal Atatürk – "Peace at home, peace in the world" – Turkish Foreign Policy has served as a testament to the vital importance of diplomacy, even at a time when geopolitical risks were at their peak. This analysis will examine in detail the dynamics of Türkiye's relations with regional actors, particularly Greece, during the period from 1923 to 1945, as well as the steps taken by Türkiye to safeguard regional peace, especially in the run-up to the Second World War.

In order to better understand the foreign policy that took shape from 1923 onwards, it is necessary to examine the period during which the Treaty of Lausanne was signed and the geopolitical balances in which Türkiye found itself from that year onwards. In order to establish a solid foundation for further analysis, it is imperative to first examine the historical context of relations with Greece, commencing with the Lausanne Peace Talks.

During the interwar period, Greece was one of the countries with which relations were most critical, due to the fact that the struggle for independence had been waged against that country during the years of the War of Independence. The Treaty of Lausanne, which brought the war to a definitive end and paved the way for the establishment of the Republic, also laid the foundations for relations between Türkiye and Greece in the 1920s. The Treaty of Lausanne is notable for its extensive provisions concerning numerous fundamental and critical issues, including population exchange and the matter of war reparations. It is evident that throughout this period, the Republic of Türkiye was compelled to pursue a constructive foreign policy in order to ensure the permanence of the peace that had been achieved with the Hellenic Republic. Moreover, as Türkiye was in the process of managing the delicate international balances

throughout this period, the country also struggled internally to eliminate the destructive effects of the war.

At this stage, it is necessary to take a closer look at the process leading up to the Treaty of Lausanne. The issue of reparations, which remained unresolved towards the end of the conference, was one of the major sources of tension at the conference. Indeed, reports circulated – although subsequently denied by Greek officials – that Greece was massing troops on the Meric border, which could have led to the breakdown of the ceasefire (Karacan, 2021, p. 382). Following protracted negotiations between İsmet Pasha and the Greek representative Venizelos, Türkiye waived its claim to war reparations and, in return, incorporated Karaağaç into its territory (Karacan, 2021, p. 391). With this decision, not only was the resurgent threat of war averted, but a major point of contention that had been hindering the finalisation of the peace treaty was also resolved. This development alone demonstrates the determination of Turkish foreign policy to pursue the path of peace. The constructive approach in Turkish Foreign Policy would, as in this example, play a significant role in resolving crises in the region in the years to come. Furthermore, the Meis Island, which today is being militarised in clear violation of the treaty and is causing problems in Turkish–Greek relations, is also covered by the provisions of the treaty. İsmet İnönü again stated that the Turkish side had a legitimate right to Meis but had waived these rights for the sake of peace (Karacan, 2021, p. 422). While issues such as war reparations, the Eastern Aegean Islands and the evacuation of Istanbul were resolved at Lausanne, the question of population exchange remained unresolved until 1930, despite the agreement reached at Lausanne.

The issues relating to the population exchange involved a number of demographic and financial factors, such as the identification of the Greek population entitled to remain in Istanbul and excluded from the exchange, and the identification of the property left behind by the Turkish and Greek populations included in the exchange, as well as the valuation of that property. Furthermore, certain issues relating to both the population exchange and the Patriarchate led to a serious deterioration in relations with Greece, particularly in 1925 and 1926.

Whilst the Turkish Government, relying on Turkish laws, insisted on the condition that the Greeks of Istanbul must have settled there before 1912, Greece argued that this was not specified in the Treaty of Lausanne and instead referred to the Armistice of Mudros (Öztaş & Kınalı, 2021, p. 562). During that period, in the years of the War of Independence, a new patriarch was elected following the resignation of the patriarch, who was known for his close

ties to the Greek government and his adherence to the 'Megali Idea' ideology. However, the Turkish Government's assertion that the Patriarch in question was not included amongst the Greeks entitled to remain in Istanbul, and that he therefore had to leave the country, led to a significant deterioration in relations with Greece (Bilgiç, 2015, pp. 9–11). It is important to note that this period also witnessed a deterioration in Türkiye's relations with Britain due to the Mosul issue. Additionally, the Sheikh Said Revolt contributed to the turbulent nature of the early republican era. Subsequent to the 1925 accord between the parties, there was a general expectation that a period of enhanced relations would ensue. Indeed, Cevad Ezine – who would subsequently adopt this surname – was appointed as the Republic of Türkiye's inaugural ambassador to Athens (Bilgiç, 2015, p. 12). However, it is also known that the dictatorial leader Pangalos, who came to power in Greece at that time, and his administration sought to use these developments to exert pressure on Türkiye (Bilgiç, 2015, p. 12). The delay in ratifying the agreement, which was signed in 1926, served to exacerbate the existing problems. The absence of mechanisms to ensure the permanence of peace drove both countries to strengthen their naval forces (Soysal, 2000, p. 399).

It was not until 1930 that the issues with Greece were resolved, and the course of bilateral relations began to change. Venizelos, who came to power following the elections that year, recognised the importance of friendship with Türkiye, while Atatürk also sought to establish a lasting peace with Greece. The remaining issues arising from the population exchange were resolved by the agreement signed in Ankara on 10 June 1930.

The most significant development, however, was İsmet İnönü's invitation to Venizelos to visit Türkiye. During this visit, on 20 October 1930, the Treaty of Friendship, Neutrality, Conciliation and Arbitration, the Protocol on the Limitation of Naval Forces, and the Agreement on Residence, Trade and Shipping were signed in Ankara (Soysal, 2000, p. 399). Thus, whilst the significant issues remaining from the Treaty of Lausanne were resolved, a legal foundation was also laid for the continuity of peace and the future of relations.

This development must be interpreted both in the context of the geopolitical imperatives of the time and through the lens of Venizelos's leadership. Firstly, the problems caused worldwide by the Great Depression of 1929 must not be overlooked. Having only recently emerged from the war, both Türkiye and Greece felt the need to avoid the military expenditure resulting from political tensions, as resources previously channelled into armaments needed to be redirected towards development (Oran, 2001, p. 348). Thus, economic justifications made securing peace essential for both states. In addition to economic factors, it is necessary to

examine the geopolitical situation in the Balkans and the Mediterranean. The post-First World War era in Europe during the 1920s was also marked by political instability and the rise of revisionist movements. During this period, Italy sought to establish an Eastern Mediterranean Alliance that included Greece and Türkiye (Gönlübol & Sar, 2013, p. 61). At the core of Italy's policy was the desire to create a counterbalance, particularly against France. Within the scope of its revisionist approach, Italy established closer ties and signed pacts with Romania and Albania in 1926 (Oran, 2001, p. 344). In subsequent years, aiming to win Türkiye's support, Italy pursued a more moderate policy towards Türkiye and signed the Treaty of Neutrality, Conciliation and Judicial Settlement with Türkiye in 1928. This treaty served as a crucial reference point for the agreements signed with Greece in 1930; indeed, both treaties stipulated recourse to arbitration when disputes could not be resolved through diplomatic channels (Soysal, 2000, p. 399). This circumstance is important for gaining a clearer understanding of Italy's role in the rapprochement between Türkiye and Greece. Both treaties would become significant steps in preserving regional peace in the following years. Furthermore, the Türkiye–Greece rapprochement constituted an important foundation for the Balkan Pact, which would be established in later years.

Along with all these political drivers, the personal efforts of Venizelos constituted a turning point in the relations between the two countries. Given the role Venizelos played during the Greek occupation, it becomes evident that the Greek leader learned from the past and realised the importance of Türkiye and of friendship with Türkiye. The fact that he headed the Greek delegation during the Lausanne Negotiations played a significant role in his comprehension of the new Turkish State's determination and the importance it attached to peace. Moreover, the frequent meetings between Venizelos and İsmet İnönü, who led the Turkish Delegation during the negotiations, facilitated the establishment of dialogue between both leaders starting in the 1930s. From this perspective, it is clear that Venizelos understood that the new Turkish State was distinct from the Ottoman Empire and that relations had to be conducted from this vantage point. Indeed, the establishment of more constructive relations with Türkiye immediately after he assumed office through elections proves that Venizelos understood Türkiye's priorities.

Indeed, the relations that began to improve during this period provided significant contributions to regional peace, both during the establishment of the Balkan Pact and in the years following the Second World War. Nevertheless, it cannot be argued that no problems arose in relations after 1930. In particular, Greece's extension of its airspace from 3 miles to 10 miles

in 1931, and its extension of its territorial waters to 6 miles in 1936 in violation of Lausanne, stood out as major issues (Tulça, 2015, p. 50). Nevertheless, during this period, Türkiye did not issue a severe reaction to these moves by Greece in order to preserve the atmosphere of peace. In fact, in 1931, Venizelos invited İsmet Pasha to Athens. During this meeting, concerns stemming from Bulgaria's revisionist actions and the Bulgaria–Yugoslavia disputes were expressed, and İsmet İnönü raised the idea of the Balkan Pact—a concept previously discussed but approached with hesitation by Greece (Tulça, 2015, p. 51). Particularly between 1930 and 1934, the successful diplomacy of the then-Ambassador to Athens, Enis Akaygen, had a significant impact on the improving relations between the two countries. Akaygen undertook crucial duties during the establishment of the Balkan Pact while relations were improving. Akaygen, who would later be reappointed to Athens, was posted to Tehran in 1934, where he also became one of the key figures in the preparation of the Saadabad Pact.

The period of peace and rapprochement achieved in less than a decade serves as a remarkable historical example. In fact, while the Franco-German rapprochement after the Second World War is often cited as a model example, Türkiye and Greece accomplished this much earlier. During Enis Akaygen's mission in Tehran, the Athens administration—relying on its good relations with Türkiye—requested that the well-known Turkish ambassador also safeguard the interests of Greek citizens in Iran. As there was no Greek Embassy in Iran at that time, Athens officially communicated this request to Ankara (Tulça, 2015, p. 66). This event alone demonstrates the trust Türkiye inspired in its neighboring countries and its commitment to peace. Considering the devastation caused in Türkiye by the conflicts during the War of Independence, the diplomatic success of the state under the leadership of Atatürk becomes strikingly evident. It should be emphasised that the relations, which had improved thanks to the initiatives of the two leaders and served as a significant regional example, continued until the 1950s. In particular, from 1955 onwards, bilateral relations began to deteriorate due to the outbreaks of violence directed against Turks on the Island of Cyprus. The Cyprus issue has grown in importance since that time and has persisted to the present day, remaining one of the most significant problems in bilateral relations.

At this point, it is also necessary to examine the rapprochements with Balkan countries starting from the 1920s. Discontent with the outcomes of the First World War fostered states in Europe that pursued revisionism. Bulgaria and Hungary were among these states. Czechoslovakia, Yugoslavia, and Romania were countries that felt disturbed by these revisionist movements. In fact, France, seeking to strengthen its position against Germany, signed a series

of treaties between 1924 and 1927 with these countries known as the Little Entente States (Armaoğlu, 2018, p. 147). In particular, the tension between Bulgaria and Yugoslavia reached a level that alarmed Türkiye in the Balkans. Therefore, intensive efforts were made to establish mechanisms that would encompass both countries. Likewise, the rising fascist movements in Italy during the post-war era created security concerns in the Balkans and the Mediterranean. Specifically, Italy's interest in Albania posed a threat to Yugoslavia (Armaoğlu, 2018, p. 137). Throughout this process, it became inevitable for the newly established state to sign treaties with regional states. To this end, starting in 1925, Türkiye signed a series of agreements with regional countries such as Bulgaria, the USSR, Italy, Yugoslavia, and Iran.

Among Türkiye's steps towards regional and global peace, its participation in the League of Nations Disarmament Conference in 1928 upon the invitation of the USSR—while not yet a member—is also significant. In 1932, Türkiye joined the League of Nations as a member upon the invitation of Spain and with the support of Greece (Soysal, 2000, p. 407). Both examples attest to the importance regional countries attached to Türkiye and to Türkiye's determination regarding peace.

The Balkan Pact emerged as an important achievement of the active diplomacy conducted by Türkiye in the Balkans. A series of conferences held in the early 1930s played an effective role in the formative phase of the Balkan Pact. During these conferences, which brought together the Balkan countries, Bulgaria and Albania were reluctant to support the proposed pact, as it did not align with their respective political objectives. Romania and Yugoslavia, by contrast, responded positively (Oran, 2001, p. 351). Türkiye and Greece, whose bilateral relations had improved considerably, once again played a leading role in the establishment of the pact. In this regard, the principle of “Peace at Home, Peace in the World” translated into tangible progress towards regional peace. Despite all efforts, although Bulgaria could not be included in the pact, Türkiye, Greece, Yugoslavia, and Romania took a crucial step for regional peace. Although the articles of the pact signed in 1934 did not target any country directly, it can be considered to have united the member states particularly against potential aggression from Bulgaria (Oran, 2001, p. 352). Moreover, increasing Italian expansionist movements in the region also prompted these countries to act in unison.

Also during this period, Venizelos nominated Atatürk for the Nobel Peace Prize due to his outstanding efforts in building peace, a circumstance that illustrates how far bilateral relations had advanced at that time (Oran, 2001, p. 350).

When examining the developments in the Balkans and particularly the establishment of the Balkan Pact, it must be emphasized that Türkiye closely monitored regional developments from the early years of its foundation and stood out as a regional power. Viewed from this perspective, Türkiye utilized both its geographical size and the diplomatic skill inherited from the Ottoman era in accordance with the requirements of the new period, thereby securing a strong position among Balkan states (Barlas, 2005, p. 443).

Having addressed the dynamics with Balkan countries up to the mid-1930s, how relations were established with the major powers of the period following the War of Independence should be analysed. There was an existing rapprochement with the Soviet Union dating back to the years of the War of Independence. The Treaty of Friendship signed in 1921 was strategic in terms of the two newly established nations supporting one another against Europe. While this treaty invalidated the agreements signed by the Ottoman Empire and Tsarist Russia, it was also significant for determining the borders (Soysal, 2000, p. 30). However, following the founding of the Republic, relations reached an even more critical dimension. At that time, the League of Nations' stance in favour of Great Britain, combined with Western Europe's exclusion of the Soviet Union, created an environment for the two countries to draw even closer (Soysal, 2000, p. 272). The Treaty of Friendship and Non-Aggression signed in 1925 guaranteed that neither country would pose a threat to the other, while providing freedom of action in relations with third parties. Although Türkiye secured freedom of movement, it strived to preserve relations by frequently informing the Soviets regarding its decisions during the interwar period (Soysal, 2000, p. 272). Thanks to good relations, it was decided in 1935 to extend the 1925 Treaty of Friendship for ten years, which can be viewed as a major step in an environment where all of Europe was rapidly heading towards a new war. Nevertheless, it is known that Türkiye rapidly aligned with the Western Alliance after the Second World War, and bilateral relations in subsequent years were not as favorable as during the 1923–1945 period.

At this point, relations with Western Europe can be examined. In the post-Lausanne Treaty period, the Mosul Question with Great Britain and the Hatay Question with France constituted the primary issues in Turkish Foreign Policy during the early years of the Republic. The Ankara Agreement signed with France in 1921 envisaged the establishment of a commission to definitively determine the border. Although certain problems regarding the establishment and operation of this commission caused friction between the two countries, they ultimately signed a Convention of Friendship and Good Neighborly Relations in 1926. This convention and its annexed protocols determined the Türkiye–Syria border and provided a

foundation for the establishment of relations. Still, the fact that this agreement was delayed until 1926 despite Lausanne was influenced by France delaying the process to support Great Britain during the Mosul Question (Soysal, 2000, p. 289). As for Hatay, since it remained outside Turkish territory in both the 1921 and 1926 agreements, it continued to be one of the challenges of Turkish Foreign Policy until 1939. Nonetheless, these agreements were significant in terms of shaping the newly founded state's relations with major European powers.

The primary relationship that remained highly problematic up to this period was with Great Britain regarding Lausanne. The inability to resolve the Mosul Question prevented the threat of war from being fully eliminated. When the Mosul issue could not be resolved through bilateral negotiations as envisaged by Lausanne, the matter was brought before the League of Nations, of which Türkiye was not yet a member. Mosul—which Türkiye refused to relinquish due to the Turkish population in the region and on the grounds that the city had been occupied by Great Britain after the Armistice of Mudros—caused tensions between the two countries to escalate. The decisions rendered both by the League of Nations and the Permanent Court of International Justice in The Hague in favor of Great Britain placed immense pressure on Türkiye. While the threat of war persisted, it must be emphasized that Türkiye did not sever diplomatic contacts with Great Britain until 1926. Despite these efforts, rising internal security issues forced Türkiye to relinquish its claims over Mosul. However, only after this date were permanent diplomatic relations established with Great Britain and other major powers. As noted above, the normalization of relations with France became possible only after the border dispute with Great Britain was eliminated. With the Treaty of Frontier and Good Neighborly Relations signed in 1926, the groundwork for diplomatic relations with Iraq was also laid (Soysal, 2000, p. 314).

The elimination of the Mosul issue paved the way for relations with the USA after France. Although the two countries had concluded certain agreements regulating relations in 1923, it was not possible for these to pass through the US Congress due to reasons such as the Mosul Question, the activities of the Armenian lobby, and minority issues. Following the resolution of the Mosul Question, diplomatic contacts were advanced through an exchange of notes between the two countries in 1927, accompanied by the reciprocal appointment of ambassadors in the same year.

In other words, although the Mosul Question was not resolved in the manner Türkiye desired, the clarification of the borders—with the exception of Hatay—eliminated the threat of war in this region and allowed relations with other major Western states to develop. This

provided the newly founded Republic with the opportunity to expand its diplomatic network. Furthermore, these developments paved the way for Türkiye's membership in the League of Nations in 1932. Through the relations established during these years, Türkiye secured vital support for the resolution of the Turkish Straits Question in 1936.

Along with Iraq, Iran was another country in the region with which good relations needed to be established. Although it is known that the Iranian leader Reza Shah harbored significant admiration for Atatürk, existing conditions in the country prevented the implementation of the republican model in Iran (Oran, 2001, p. 358). Although diplomatic relations were established between the countries in 1922, security issues along the border in 1925 created friction. In relations with Iran, the lack of border security came to the fore rather than border disputes. To resolve this, the two countries signed a Treaty of Friendship and Security in 1926 (Gönlübol & Sar, 2013, p. 86). Thus, between 1925 and 1926, relations with neighbours along the eastern borders improved significantly.

Italy's invasion of Abyssinia in 1935 necessitated that Türkiye take steps to maintain peace in both the East and the West. Sanctions against Italy were supported, and an alliance was established similar to the actions taken by Great Britain and other Mediterranean nations (Soysal, 2000, p. 487). Furthermore, in the face of these revisionist movements, Türkiye, Iraq, and Iran reached an agreement for an Eastern Pact in 1935, to which Afghanistan was subsequently added (Gönlübol & Sar, 2013, p. 104).

In 1936, one of Türkiye's greatest diplomatic achievements was witnessed. Although the Straits Convention signed at Lausanne regulated the Straits Regime, it did not grant full Turkish sovereignty. While Türkiye had accepted this at the time to secure peace, it sought the revision of this regime due to reasons such as the failure to achieve disarmament. Although this request was not accepted until 1935, rising German and Italian expansionist movements made the revision of the Straits Regime imperative. At the conference convened in Montreux, the Balkan Pact countries supported Türkiye, while France and Great Britain also backed Türkiye for strategic reasons (Karlıklı, 2017, p. 36). In other words, Türkiye succeeded in establishing full control over the Straits by leveraging geopolitical shifts and the strong relations it had built over the preceding 15 years. The International Commission of the Straits established at Lausanne was also abolished during this conference (Barlas, 2005, p. 461). With the Convention Regarding the Regime of the Straits signed in the same year, Türkiye's sovereignty and the new Straits Regime were placed on a firm legal footing. While granting vital rights to Türkiye, the

Montreux Straits Convention remains a crucial political and legal document today due to its preservation for nearly a century.

Following this development, another event took place in 1939 that paved the way for the accession of Hatay to the motherland. Türkiye took a major step towards resolving the Hatay Question by utilizing France's security concerns regarding Germany and its evolving alliance with Great Britain. At this juncture, with the influence of Great Britain, which sought to build an alliance with Türkiye, the obstacles to Hatay's integration into the motherland were removed (Yérasimos, 1988, p. 209). Thus, the 1937 Separate Agreement Establishing the Sanjak of Alexandretta emerged. Thereby, the special status of the region with a dense Turkish population was determined. Atatürk's resolve regarding Hatay, coupled with all the geopolitical realities, made it necessary for France to improve its relations with Türkiye, and Hatay was incorporated into the motherland. Consequently, the border with Syria was also finalised by the Agreement between Türkiye and Syria on the Definitive Settlement of Territorial Issues, signed on 23 June 1939 (Oran, 2001, p. 290). It can also be argued that the resolution of the Hatay Question lay at the core of the Anglo-Franco-Turkish Tripartite Alliance and the Treaty of Mutual Assistance Between Türkiye, Great Britain, and France. In short, by utilizing regional conditions, the path was cleared for the resolution of a major foreign policy issue. It should not be forgotten that while the world was heading towards a new war, all these developments were achieved through entirely diplomatic means.

In 1937, the Sadabat Pact was established, modelled on the Balkan Pact, to maintain stability with its eastern neighbours. This pact, which had previously been agreed but not established due to the border dispute between Iraq and Iran, was finally established in 1937 through Türkiye's diplomatic efforts (Gönlübol & Sar, 2013, p. 104). This pact committed the signatories to safeguarding regional peace and fostering cooperation amongst neighbours, in line with developments in the Mediterranean. It should be emphasised that whilst the pact was a non-aggression and good-neighbourliness pact, it did not include a commitment to collective defence (Soysal, 2000, p. 590). Thus, during the interwar period, Türkiye succeeded in establishing multiple regional peace mechanisms with both its eastern and western neighbours, thereby demonstrating the importance it attached to peace.

To conclude, Türkiye resolved many political and military issues through diplomacy during the interwar period. In addition, it took significant steps towards safeguarding regional peace. Recognising the necessity of the principle 'Peace at home, peace in the world', Türkiye first ensured domestic security; it then realised that national security was also dependent on

regional peace and acted accordingly. Through its role in regional peace, it has also become a key actor in the pursuit of global peace. Following this logic, Türkiye has demonstrated its sincerity regarding the establishment and continuity of peace from the very outset. Having made sacrifices where necessary to secure peace, Türkiye has served as a model country in ensuring security and stability. The fact that two treaties—the Treaty of Lausanne and the Montreux Convention—in the drafting of which Türkiye played a key role, remain among the longest-standing treaties still in force today further attests to this. In other words, Türkiye’s approach to foreign policy, founded on the principle of ‘Peace at home, peace in the world’, stands out as a stable model that has endured to the present day.

References

- Armaoğlu, F. (2018). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914–1995)*. Kronik Kitap.
- Barlas, D. (2005). Turkish diplomacy in the Balkans and the Mediterranean: Opportunities and limits for middle-power activism in the 1930s. *Journal of Contemporary History*, 40(3), 441–464. <http://www.jstor.org/stable/30036337>
- Bilgiç, B. S. (2015). Atatürk döneminde Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 1923–1938. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(91), 1–28. <https://izlik.org/JA69CW58HX>
- Bilgin, M. S. (2004). Atatürk döneminde Türkiye’nin Balkan diplomasisi (1923–1930). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(60), 799–820. <https://doi.org/10.33419/aamd.703322>
- Boyar, E. (2014). Türk-İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü (1923–1938). *Belleten*, 78(283), 1157–1194. <https://doi.org/10.37879/belleten.2014.1157>
- Demirözü, D. (2017). *Savaştan barışa giden yol: Atatürk-Venizelos dönemi Türkiye-Yunanistan ilişkileri* (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Erdal, İ. (2020). Türk Dışişleri Bakanlığının raporuna göre, Hatay meselesi bağlamında 1938 Türkiye-Fransa müşterek beyannamesinin Suriye, Bulgar ve Yunan basınına yansımaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 91–115. <https://doi.org/10.33207/trkede.690254>

Erdem, N. (2009). Yunan tarihçilerinin gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un bu sürece katkıları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 93–128. <https://izlik.org/JA88XZ75PL>

Eroğlu, H. (1985). Yurtta sulh, cihanda sulh. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 435–450. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/EROĞLU-Hamza-YURTTA-SULH-CİHANDA-SULH.pdf>

Gönlübol, M., & Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919–1938)* (3. baskı). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel bir bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 451–474. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/364/tur>

Karacan, A. N. (2021). *Lozan* (H. Turgut, comp). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karlıklı, Y. (2017). 80. yıldönümünde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden düşünmek. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37(1), 29–49. <https://izlik.org/JA72YL66WU>

Meray, S. L. (1978). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, belgeler* (Vol. 1). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Oran, B. (Ed.). (2001). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. İletişim Yayınları.

Öztaş, S., & Kınalı, G. (2021). Atatürk dönemi Balkan politikası bağlamında Türkiye-Yunanistan ek antlaşması. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 557–599. <https://doi.org/10.30903/Balkan.1036925>

Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk dış politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857–886. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/483/tur>

Soysal, İ. (2000). *Tarihleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları: Cilt 1, 1920–1945* (3. baskı). Türk Tarih Kurumu.

Tulça, E. (2015). *Atatürk, Venizelos ve bir diplomat: Enis Bey*. Simurg.

Tuncer, H. (2008). *Atatürkçü dış politika*. Kaynak.

Tünay, B. (1986). Jeopolitik tehditler karşısında: “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(6), 743–756. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/497/tur>

Ülman, A. H., & Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yön Veren Hareketler (1923–1968) II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1), 1–24. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001056

Yérasimos, S. (1988). Le sandjak d’Alexandrette : formation et intégration d’un territoire. *Revue de l’Occident musulman et de la Méditerranée*, 48(1–2), 198–212. <https://doi.org/10.3406/remmm.1988.2237>

Yılmaz, M. (2015). Atatürk dönemi Türk dış politikası (1919–1938). *Altaylı Tarihi Araştırmaları*. <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2015/05/ATAT%C3%9CRK-D%C3%96NEM%C4%B0-T%C3%9CRK-DI%C5%9E-POL%C4%B0T%C4%B0KASI-1919-1938.pdf>

Kemalist Devrimin Burjuva Karakteri: Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Üretim İlişkilerinin Analizi

Ahmet Çağrı Soylu

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 29 Ekim 1923'te ilan edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal varlığının sona ermesini ve Anadolu merkezli yeni bir ulus-devletin kuruluşunu simgelemektedir. Birinci Dünya Savaşı, imparatorlukların çözülmesi, ulusal bağımsızlık mücadeleleri ve yeni siyasal düzenlerin ortaya çıkışıyla şekillenen bu tarihsel dönemde, Kemalist devrim Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi yapısında önemli dönüşümlerin önünü açmıştır.

Kemalist devrime ilişkin değerlendirmeler çoğunlukla laiklik, milliyetçilik, hukuk sistemi ve siyasal modernleşme gibi üstyapısal dönüşümler üzerinden oluşturulmaktadır. Bu unsurlar, devrimin tarihsel niteliğini anlamak açısından önem taşımakla birlikte, yeni rejimin dayandığı maddi koşulların ve iktisadi yapının meydana getirdiği değişimleri yeterince açıklayamamaktadır. Tarihsel materyalizm açısından siyasal devrimlerin karakteri, yalnızca yeni bir devlet biçiminin kurulmasıyla değil, üretim ilişkilerinin, mülkiyet yapısının ve sınıfsal güç dengelerinin dönüşümüyle birlikte değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda Kemalist devrimin tarihsel rolü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sırasında üretici güçlerin gelişimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesi bakımından incelenmelidir.

Bu çalışma, Kemalist devrimin burjuva devrimi karakterini Türkiye'nin iktisadi dönüşümü üzerinden incelemeyi ve bu dönüşümün ilerici niteliğini tarihsel materyalist bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki üretim ilişkileri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi yapı karşılaştırılacaktır. İnceleme özellikle üretim araçlarının mülkiyet biçimleri, tarımsal üretimin örgütlenmesi, sanayinin gelişmişlik düzeyi ve üretici güçlerin dönüşümü üzerinde yoğunlaşacaktır. Böylece Kemalist devrimin mevcut toplumsal ve iktisadi ilişkilerde yarattığı kopuşlar kadar Osmanlı döneminden devraldığı yapısal özellikler de ortaya konulacaktır. Bu çerçevede ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim ilişkilerinin niteliğinin incelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı'da Üretim

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki üretim ilişkilerinin niteliğinin incelenmesi için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar sahip olduğu üretim biçiminin ne olduğuna yönelik yapılan tartışmalardan bahsetmekte fayda vardır. Bu tartışmalarda, Osmanlı toplumunun kendine özgü bir üretim tarzına sahip olduğunu ve bu yapının Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) çerçevesinde açıklanabileceğini savunan Divitçioğlu (1967) öne çıkmaktadır. Buna karşılık, Osmanlı toplumunun üretim ilişkilerini feodal üretim tarzı çerçevesinde değerlendiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu ikinci yaklaşım, Osmanlı toplumunun niteliğini belirlerken doğrudan üreticilerin konumuna, toprak üzerindeki haklara ve tarımsal artığın elde edilme biçimlerine odaklanmaktadır (Hilton,1984). Bu çalışma da feodalizmi yalnızca Orta Çağ Batı Avrupa'sına özgü kurumsal özellikler üzerinden tanımlamak yerine, doğrudan üreticiler, üretim araçlarına erişim ve egemen sınıfların artığa el koymasını sağlayan toplumsal mekanizmalar arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Bu yaklaşım, Osmanlı toplumunun incelenmesi açısından önemlidir. Çünkü Orta Çağ Batı Avrupa'sındaki kurumlarla bire bir örtüşen kurumların bulunmaması, Osmanlı üretim ilişkilerinin feodal olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği sorusunu tek başına yanıtlamaz. Berktaş (1991) Osmanlı toplumunu belirli bir Avrupa feodalizmi modelinden hareketle feodal olmayan bir toplum olarak değerlendiren tarih yazımı geleneğine karşı çıkar. Berktaş'ın tartışması, Osmanlı tımar sistemini tartışmanın merkezine yerleştirir ve Osmanlı toplumunun kendine özgü niteliklerini dikkate alan bir analizin gerekliliğini savunur.

Bu yaklaşımlardan hareketle Osmanlı feodalizmi meselesi, köylü üretiminin örgütlenmesi, toprak üzerindeki haklar ve tarımsal artığa el konulmasını sağlayan mekanizmalar üzerinden incelenmelidir. Öztürk ve Keskin (2011) Osmanlı toplumunun Batı Avrupa feodalizminden farklı olduğu ve bu nedenle feodal olarak nitelendirilemeyeceği yönündeki görüşe karşı çıkar. Yazarlar, bazı farklılıklara rağmen Osmanlı köylüsü reayanın, özellikle mülkiyet ilişkileri ve tarımsal artığın elde edilmesi bakımından Batı Avrupa serfleriyle benzer bir konumda bulunduğunu savunur. Bu açıdan, toprağın devlet denetiminde bulunması veya vergilerin devlet tarafından toplanması, Osmanlı toplumunun kendine özgü ve feodalizmden farklı bir üretim tarzına sahip olduğunu tek başına kanıtlamaz. Bunun yerine, söz konusu kurumların doğrudan üreticiler ile tarımsal artığa el koyan gruplar arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiği incelenmelidir. Bu çerçevede, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarındaki dönüşümlere geçmeden önce Osmanlı tarımsal ilişkilerinin niteliği hakkında önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Geç Dönem Osmanlı'da Üretim

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda ciddi bir ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreç, Osmanlı'nın kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine hız kazandırmıştır.

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması bu dönüşümün önemli eşiklerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu ile Britanya arasında imzalanan antlaşma, ticaret üzerindeki bazı devlet tekellerini kaldırarak İngiliz tüccarların Osmanlı pazarındaki faaliyetlerini genişletti. Böylece Osmanlı piyasası, Avrupa'da gelişen sanayi kapitalizminin mamul mallarına ve ticari sermayesine açık hâle geldi. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel üretimine ciddi hasar verirken, Osmanlı ekonomisinin uluslararası piyasalarla bütünleşmesini hızlandıran daha geniş bir dönüşüme ivme kazandırmış oldu (Pamuk, 1987).

Ticari bütünleşmeyle bağlantılı bir diğer gelişme, toprak ilişkilerinin hukuki olarak yeniden düzenlenmesiydi. 1858 Arazi Kanunnamesi, Osmanlı toprak hukukundaki hakları sistematik biçimde düzenleyerek mülkiyet ilişkilerinin belirlenmesine katkıda bulundu. Bu konuda E. Attila Aytekin (2009) kanunu yalnızca devletin yukarıdan başlattığı bir reform olarak değil, kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz gelişimi, tarımsal çatışmalar ve egemen grupların çıkarlarıyla bağlantılı bir toplumsal değişimin ürünü olarak değerlendirir. Bu kanun, toprak sahiplerinin haklarını genişletmiş ve toprak üzerindeki hakların metalaşması yönündeki hukuki dönüşüme katkıda bulunmuştur.

Osmanlı ekonomisinin uluslararası piyasalarla bütünleşmesi, 19. Yüzyılın ikinci yarısında dış borçlanma ve mali bağımlılık sorunlarıyla da iç içe geçmiştir. Kırım Savaşı sırasında başlayan dış borçlanma, sonraki yıllarda devletin mali ihtiyaçlarını karşılamanın önemli araçlarından biri haline geldi. Ancak borçların birikmesi, bütçe açıkları ve uluslararası ekonomik koşullar, borçların sürdürülebilirliğini giderek zorlaştırdı. Osmanlı hükümeti 1875'te borç ödemelerini kısmen askıya aldı ve 1876'da fiili temerrüt durumuna girdi. Bu krizin ardından, 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. Düyun-u Umumiye, Osmanlı devletin belirli gelirlerini tahsil ederek doğrudan alacaklılara aktaran bir mekanizma oluşturdu. Böylece devlet gelirlerinin önemli bir bölümü dış borçların ödenmesine bağlandı ve mali egemenliğin sınırları daraldı (Birdal, 2019).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı ekonomisine ilişkin tartışmalar yeni bir siyasi bağlam kazandı. İttihat ve Terakki yönetimi ilk yıllarda liberal iktisat politikaları uyguluyordu. Ancak liberal politikaların seri ve verimli üretimi önceleyen serbest ticaret politikaları, Avrupa mallarının Osmanlı pazarını domine etmesine ve dolayısıyla Osmanlı'daki

Üreticinin büyük darbe yemesine yol açtı (Ahmad, 2000) . Ayrıca Balkan Savaşları ile Balkanlardaki toprakların birçoğunun kaybedilmesi İmparatorluğu kaynak olarak ciddi bir çıkmaza sokmuştı. Bu sebeple İTC hkmeti Anadolu odaklı bir ekonomik program oluşturmaya başladı. “Milli İktisat” adı verilen bu programın amacı, devlete bağlı Türk ve Müslüman burjuvazi oluşturarak devletin dışa bağımlılığını azaltmak ve Müslüman-Türk girişimci ve sermaye sahiplerinden oluşan bir sınıfsal taban yaratmaktı (Kocaoğlu, 2013; Toprak, 1982). İTC’nin Balkan Savaşları’ndan sonra geliştirdiği bu vizyon Türkiye Cumhuriyeti’nin de ekonomik politikalarında önemli bir yer edinecek, İTC’nin başlattığı bu vizyon, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda geliştirilecekti.

Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında retim

Erken Cumhuriyet, İTC’nin oluşturduğu vizyonu benimseyerek bu vizyonu daha ileri taşımak adına çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Cumhuriyet’in ilanından önce yapılan İzmir İktisat Kongresi’nde yeni devletin iktisadi politikalarının nasıl olması gerektiği tartışılmış, çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçi temsilcilerinin katılımıyla tarımsal üretim geliştirilmesi, yerli sanayinin kurulması, özel girişimciliğin desteklenmesi ve ekonomik faaliyetleri finanse edecek kurumların oluşturulması gibi önemli konular ele alınmıştır (*Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, 2024) . Buna ek olarak, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konularak yerli sanayinin gelişmesi ve özel sermaye birikiminin hızlandırılması amaçlanmıştır. Zira bu kanun ile Türkiye’deki üreticiye arazi tahsisinden vergilendirmeye kadar birçok alanda çeşitli teşvikler verilmişti. Bu sayede sanayi yatırımcıları artacaktı ve bu durum Türkiye’nin kalkınmasını sağlayacaktı (Demirer, n.d.). Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye’nin dış pazarlara ve tarımsal ihracata dayalı ekonomik yapısının kırılganlıklarını açığa çıkardı. Dış talebin daralması, ihracat gelirlerinin azalması ve özel sermayenin büyük ölçekli sanayi yatırımlarını gerçekleştirmekte zorlanması, devletin ekonomik kalkınmadaki rolünü artırdı. 1930’larda devletçilik politikası doğrultusunda kamu yatırımları genişletildi ve sanayileşme daha planlı bir çerçevede yrtlmeye başlandı. 1933’te Sümerbank’ın kurulması, 1934’te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanmaya başlanması ve 1935’te Etibank ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü’nün kurulması bu dönüşümün önemli unsurlarıydı (Demirer, n.d.). Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ilk kurulduğunda görece daha liberal bir ekonomik anlayışa sahipti. Bu yüzden devlet o dönem çok varlık gösteremeyen burjuvaziye yatırım yapmaya iten önemli teşviklerle güçlendirmeye çalışıyordu. Ancak 1929 ekonomik kriziyle beraber bu güçlendirmenin hedeflendiği gibi gerçekleştirilemeyeceği anlaşılınca, devlet kontrolü kendi eline alarak girişimleri bizzat kendisi yaptı. Bu durum yeni kurulmuş cumhuriyetin içinde

bulunduğu her durumda kendi üretici güçlerini geliştirmek için uğraştığını, Osmanlı'dan gelen klasik tarıma bağlı ekonomik yapı yerine, kendi sanayi üretimini yapabilen, uluslararası piyasalara ürün çıkartabilen, kendisi de bu piyasalardan alışveriş yapacak güce sahip bir bütün ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir.

Burjuva Devrimi olarak Kemalizm

İktisadi açıdan Kemalist Devrim, Türkiye'nin ekonomik yapısında daha önce görülmemiş hedefleri bir anda ortaya koyan bir kopuş olarak değerlendirilmemelidir. Milli iktisat anlayışı, yerli burjuvazinin geliştirilmesi ve devletin ekonomik hayata müdahalesi gibi hedefler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktisat politikalarında da belirgin biçimde yer almaktaydı. Bununla birlikte, bu hedeflerin Cumhuriyet döneminde yeni kurumsal araçlarla uygulanması ve devlet müdahalesinin sanayileşme sürecinde daha belirleyici bir rol üstlenmesi, iki dönem arasındaki önemli farklılıklardan birini oluşturmaktadır. Cumhuriyet yönetimi, yerli sermaye birikimini teşvik eden düzenlemelerin yanı sıra doğrudan sanayi yatırımları ve yeni ekonomik kurumlar aracılığıyla üretici güçlerin gelişimini desteklemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi önderliği altında şekillenen bu süreç, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan milli iktisat hedeflerini devralarak bunları yeni devletin ekonomik yapısının ve sanayi altyapısının yeniden düzenlenmesine yönelik politikalarla geliştirmiştir. Osmanlı toplumunun üretim ilişkileri temelinde tartışılan tarımsal ve feodal ilişkilerden hareketle, Cumhuriyet döneminde devlet teşvikleri, doğrudan sanayi yatırımları ve oluşturulan ekonomik kurumlar yoluyla üretici güçlerin geliştirilmesi, Kemalist Devrim'in burjuva devrimi niteliğini açıklamak açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede Kemalist Devrim kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesini hızlandıran, ulusal sermaye birikiminin koşullarını oluşturan ve Türkiye'de kapitalist gelişmenin önünü açan bir burjuva devrimi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Kemalist devrimi tarihsel materyalist bir perspektiften ele alarak, Kemalist devrimin ilerici niteliğini incelemiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yapısı incelenmiş ve Cumhuriyet'in bu iktisadi altyapıyı hangi bağlamlarda ve ne şekilde değiştirdiği tartışılmıştır. Bu değişimlere bakıldığında, Kemalist Devrim'in Osmanlı'nın uzun yıllar bağlı olduğu feodal ve toprağa bağlı modelini değiştirmeye çalışan geç dönem İTC hükümetinin yolundan gittiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde kapitalist ilişkilerin gelişmeye başlaması, ticari sermayenin genişlemesi ve Milli İktisat politikalarının gündeme

gelmesi, Cumhuriyet dönemindeki ekonomik dönüşümün tarihsel zeminini oluşturmuştur. Dolayısıyla Kemalist Devrim, kendisinden önceki dönemin ekonomik ve toplumsal gelişmelerinden bağımsız, bütünüyle yeni bir başlangıç olarak ele alınamaz.

İzmir İktisat Kongresi, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1930'lu yıllarda uygulanan devletçi sanayileşme politikaları, ulusal sermaye birikiminin desteklenmesi ve üretici güçlerin geliştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Devlet üretici güçleri geliştirmek adına önce liberal modeli takip etmiş, 29 krizinden sonra ise devletçi modele geçerek kendisi bizzat sanayiye dayalı üretime dahil olmuştur. Bu durum Kemalist Devrim'in şartlar ne olursa olsun üretici güçleri öncelediğinin önemli bir göstergesidir.

Sonuç olarak Kemalist Devrim, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan ekonomik dönüşüm eğilimlerini devralmış ve bunları yeni devletin kurumsal kapasitesi ve sanayileşme politikaları aracılığıyla geliştirmiştir. Üretici güçleri önemli ölçüde geliştirerek Anadolu'yu kapitalist dünyanın önemli bir noktası haline getirmenin ilk adımlarını atmıştır.

Referanslar

- Ahmad, F. (2000). Ottoman perceptions of the capitulations, 1800-1914. *Journal of Islamic Studies*, 11(1), 1-20.
- Aytekin, E. A. (2009). Agrarian relations, property and law: An analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 935-951.
- Berktaş, H. (1991). The “other” feudalism: A critique of 20th century Turkish historiography and its particularisation of Ottoman society [Doctoral dissertation, University of Birmingham]. UBIRA eTheses.
- Birdal, M. (2019). Fiscal crisis and structural change in the late Ottoman economy. In A. Ghazal & J. Hanssen (Eds.), *The Oxford handbook of contemporary Middle Eastern and North African history*. Oxford University Press.
- Demirer, M. A. (n.d.). Sanayi Teşvik Kanunu. *Atatürk Ansiklopedisi*.
- Divitçioğlu, S. (1967). Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Hilton, R. H. (1984). Feudalism in Europe: Problems for historical materialists. *New Left Review*, I(147), 84-93.

- Kocaoğlu, B. (2013). Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki politikalarına etkisi [The effects of Balkan Wars on the policies of the Union and Progress Party]. *History Studies*, 5(1), 251-266.
- Öztürk, M. Y., & Keskin, N. E. (2011, April 14-17). Is 'reaya' so different from the 'serf'? A comparative analysis of the relations of production in the Ottoman Empire and feudal Europe [Paper presentation]. Third European Congress on World and Global History, London School of Economics and Political Science, London, United Kingdom.
- Pamuk, Ş. (1987). *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820-1913: Trade, investment and production*. Cambridge University Press.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de milli iktisat (1908-1918)*. Yurt Yayınları.
- Türkiye İktisat Kongresi 2023 bildiriler kitabı. (2024). Türk Tarih Kurumu.

The Individual in Foreign Policy: Analyzing Turgut Özal in Gulf Crisis through Foreign Policy Analysis Perspective

Sezin Aydos

Traditionally, the making of foreign policy has been studied within the scope of the state. The realist understanding of International Relations viewed the state as a unitary actor in foreign policy. Foreign Policy Analysis (FPA) proposed a different perspective from the traditional realist approach. FPA examines foreign policy not just as the actions and decisions of the state, but as a complex process shaped by the influence and bargaining processes of domestic politics, leaders, culture, history, and other actors or agents that affect the foreign policy environment. Sylvan (1998) describes the foreign policy-making system as being distributed among organizational, small-group, and individual actors. These actors have different levels of power and influence, while their behaviour is shaped by the patterns and rules within the foreign policy-making system. Within this system, the individual decision-maker represents an important level of analysis. Therefore, examining the role of individual agency is important for understanding how foreign policy is shaped in different contexts. Turgut Özal's response to the 1990--1991 Gulf Crisis offers a useful case for examining this relationship between individual agency and the wider foreign policy environment. Following Iraq's invasion of Kuwait on 2 August 1990, Turkey supported United Nations sanctions, closed the Iraq--Turkey oil pipeline, and cooperated with the United States and its coalition partners, while stopping short of direct participation in the war. Özal favoured a more active response than some officials within the Turkish foreign policy bureaucracy and military establishment. The question is to what extent Turkey's response to the Gulf Crisis can be explained by Özal's personal outlook and the interpretation of the crisis rather than by strategic circumstances alone. This paper uses Foreign Policy Analysis to examine how Özal's beliefs, perceptions, and decision-making style influenced Turkey's response to the Gulf Crisis. It argues that Özal's preference for rapid action, his confidence in his own judgement, and his commitment to closer cooperation with the United States helped shape his interpretation of the crisis as an opportunity for Turkey to strengthen its international position. At the same time, disagreements with the Ministry of Foreign Affairs and the military establishment demonstrate that individual agency operated within institutional and political constraints. The case therefore illustrates neither that leaders act independently of the state nor that structural conditions fully determine their choices.

Rather, it shows how a leader's interpretation of external developments can influence the way national interests are defined and pursued.

1. Theoretical Framework

Foreign policy is shaped by different actors operating within the international system, but these actors do not all have the same influence on the decisions states make. One of the main questions in Foreign Policy Analysis (FPA) is how foreign policy decisions emerge and to what extent they can be explained by the individuals involved in making them. The answer partly depends on the theoretical perspective adopted. Realist approaches, for instance, tend to treat the state as a unitary and rational actor, giving less attention to the individuals and institutions involved in foreign policy-making (Alden & Aran, 2016). From this perspective, the state's actions are generally understood in relation to its interests and position in the international system. Other approaches offer a broader understanding of the actors and factors involved in foreign policy. Keohane and Nye's (1987) concept of complex interdependence draws attention to the role of substate actors and the connections between different actors in international politics. Constructivism, meanwhile, emphasizes that foreign policy is shaped not only by material interests but also by ideas, values, and social norms. As Boekle et al. (2001) argue, actors' behaviour is influenced by shared norms and the historical and social contexts in which they operate in constructivist thinking. Behavioral approaches to foreign policy move toward the individual level by focusing on the micro-level processes through which decision-makers' beliefs, perceptions, and cognitive processes shape foreign policy decisions and outcomes. As Walker (2011) emphasizes, behavioral approach advocates examining the internal "world in their minds" in order to understand the "external world of events," using tools such as the analysis of event histories and leaders' belief inventories. These approaches show that the role given to individual actors varies across different perspectives. While traditional approaches leaves little room for individual agency, constructivist and behavioral approaches give greater attention to individuals within broader structures. What FPA does differently from these approaches is making the foreign policy decision-making process itself a central object of analysis. FPA examines the actors, processes, and factors that shape foreign policy choices. Hudson (2005) emphasizes the role of individual decision-makers in foreign policy, arguing that "all that occurs between nations and across nations is grounded in human decision makers acting singly or in groups" (p.1.). Hudson's argument places the individual at the center of foreign policy decision-making. Thus, FPA takes a step beyond the state-centric focus of

traditional approaches by placing human decision-makers at the centre of analysis and making it possible to examine the extent to which their perceptions, beliefs, and characteristics influence foreign policy. Examining the influence of individuals on foreign policy also requires considering the factors that shape their decision-making. As Hudson (2005) argues, “the mind of a foreign policy maker is not a tabula rasa” (p. 10). Decision-makers interpret foreign policy situations through their existing beliefs, values, and experiences, which can shape how they understand and respond to particular situations. Thus, foreign policy decisions are influenced by who the decision-maker is, how the decision-maker interprets situations, and the group context in which decisions are made. Tayfur (1994) also argues that personality traits, motives, policy-making skills, and the ability of individuals to handle and analyse information are the factors that shape foreign policy decisions. Apart from the personality of the individual, Tayfur highlights the importance of the environment in which decisions are made.

This framework provides the basis for examining the role of individuals in Turkish foreign policy. By focusing on leaders’ beliefs, perceptions, and personal characteristics, it becomes possible to explore how individual agency contributes to foreign policy decisions without treating leaders as the only forces behind them. The central concern is how individual characteristics interact with the political and international contexts in which Turkish foreign policy is formulated. This framework provides the basis for analysing Özal’s response to the Gulf Crisis. The purpose is not to attribute Turkey’s policy exclusively to his personality or to assume that his preferences automatically became state policy. Instead, the analysis considers how his outlook shaped his interpretation of the crisis, how that interpretation affected his preferred course of action, and how institutional disagreement and strategic constraints influenced the policy.

2. Turgut Özal and Turkey’s Response to the Gulf Crisis

Turkish foreign policy is shaped by the institutions responsible for formulating and implementing foreign policy. The Presidency plays a central role in setting foreign policy priorities and the Ministry of Foreign Affairs manages diplomatic relations and develops policy options. The Turkish Grand National Assembly (TBMM), the National Security Council (MGK), the Ministry of National Defence, the Turkish Armed Forces, and the National Intelligence Organization (MİT) contribute through their legislative, security, military, and intelligence functions. Institutions define the channels through which foreign policy is developed and implemented, while individuals influence how these channels are used and

which policy options are pursued. Also, domestic political pressures, institutional relations, and the wider international environment effect foreign policy decisions. Examining the individual level of Turkish foreign policy analysis therefore requires attention to leaders' perceptions and decision-making characteristics, and institutional, and international conditions. Since the early years of the Republic, Turkish foreign policy has been associated with national independence and peace, principles often expressed through Mustafa Kemal Atatürk's motto, "Peace at Home, Peace in the World." How these principles have been interpreted and put into practice, however, has varied across political periods. This variation raises a broader question about how Turkey's national interests are defined and pursued. Rather than assuming that the state identifies its interests through a uniform and purely rational process, this article considers how individual leaders may influence that process through their interpretations of international developments, their assessments of threats, and their understanding of Turkey's place in the world.

The Gulf Crisis illustrates how Özal's interpretation of international developments shaped the way Turkey defined and pursued its interests. After Iraq invaded Kuwait on 2 August 1990, Turkey supported UN sanctions against Iraq. Five days later, on 7 August, Özal ordered the closure of the Iraq–Turkey oil pipeline, cutting off a major route for Iraqi oil exports and imposing economic costs on Turkey. He also pushed for closer cooperation with the United States and its allies. Turkey did not enter the war directly, but it allowed coalition forces to use Turkish bases and agreed to the deployment of Operation Provide Comfort on its territory. As Balcı and Gülençer (2018) argue, cooperation with the US-led coalition gave Ankara a chance to preserve its place in the Western alliance and retain a say in the regional order taking shape after the Cold War. Yet these strategic interests alone do not explain why Özal favoured such an active response or why he was prepared to go further than some officials, who preferred a more cautious approach. To understand these choices, it is necessary to consider how he viewed Turkey's international position and the opportunities he believed the crisis offered. Özal's political and economic outlook provides some context for understanding this policy. In terms of leadership style, Çuhadar et al. (2021) describe Özal as an 'actively-independent' leader. Their Leadership Trait Analysis finds that Özal scored relatively highly in conceptual complexity and self-confidence, while their case studies characterise him as both task- and relationship-focused. The authors associate his leadership style with a willingness to take charge of decisions and challenge constraints rather than simply accept them. On the other hand, Özal's political outlook was strongly influenced by the United States, particularly its economic model, with its emphasis on market competition and private enterprise. His economic policies

reflected ideas he admired in both the United States and Britain (Uluç, 2014). Özal believed that the state should serve society and gave considerable importance to individual initiative and economic freedom. His approach to politics was more centralised. He tended to rely on his own judgement and a small circle of trusted advisers, rather than leaving decisions to established bureaucratic institutions. As Yıldız (2018) argues, this preference reflected a technocratic approach in which expertise and the ability to deliver results took precedence over bureaucratic procedures. Dündar (2016) similarly emphasises Özal's tendency to seek rapid results and practical solutions. These characteristics help explain how Özal approached the Gulf Crisis. His preference for rapid action and confidence in personal judgement may help explain why he viewed the crisis as an opportunity for Turkey to assume a more active regional role. His concern with Turkey's position within the Western alliance, particularly as the Cold War was coming to an end, also shaped how he interpreted the situation. Rather than treating the crisis primarily as a reason for caution, Özal appears to have regarded closer cooperation with the United States as a way to strengthen Turkey's international position. The significance he attached to the crisis therefore depended not only on Turkey's strategic circumstances but also on how he understood the opportunities available to the country. Özal's approach to foreign policy was shaped by a domestic political environment in which not everyone shared his view of how Turkey should respond to the crisis. His tendency to act quickly and rely on his own judgement often put him at odds with established procedures and the foreign policy bureaucracy. This became clear when he ordered the closure of the oil pipeline without informing the Ministry of Foreign Affairs or the General Staff beforehand. Dündar (2016) discusses the institutional conflict surrounding Özal's decision-making style, including the resignations of Foreign Minister Ali Bozer and Chief of the General Staff Necip Torumtay during the crisis. These developments suggest that Özal's influence extended beyond the policy itself to the process through which foreign policy decisions were made. The limits of this approach were also evident in disagreements over Turkey's participation in the international coalition. The Ministry of Foreign Affairs and the General Staff opposed a direct military contribution, partly because of concerns about the possible emergence of an independent Kurdish state in northern Iraq. Their objections limited the scope of Turkey's participation, even as Özal sought a more active role for the country (Kayhan Pusane, 2017). The difference was not over whether Turkey should protect its interests, but over how those interests should be defined and pursued. Özal's willingness to take risks and act quickly therefore mattered in a political environment where the foreign policy bureaucracy and military establishment did not always share his assessment of the situation. At the same time, their objections did not prevent

him from pursuing a more active policy, although they formed part of the context in which Turkey's response took shape. The economic costs of the crisis further illustrate the tension between the opportunities Özal saw and the risks. Önal and Özdağ (2016) discuss the losses associated with the closure of the oil pipeline and the wider economic consequences of the UN sanctions. Their account also describes Özal's preference for pursuing the opportunities created by the crisis despite calls for caution from foreign policy officials. The Gulf Crisis thus shows why Özal's role in Turkish foreign policy needs to be examined alongside the domestic and international conditions in which he made decisions. His personal outlook helps explain why he favoured a more active response, while disagreements with the foreign policy bureaucracy and military establishment show that his preferences were not shared by all actors involved. The Gulf Crisis shows that Özal's influence on Turkish foreign policy lay in the decisions he made, and how he interpreted the crisis and defined Turkey's interests. His preference for closer cooperation with the United States and a more active regional role shaped his response, even when other officials favoured caution. However, tensions over the closure of the oil pipeline and opposition to direct military involvement show that his preferences did not operate without constraints. Özal's case therefore illustrates the central argument of this study. Individual leaders can influence the direction of foreign policy by interpreting international developments through their own beliefs and priorities, but the policies they pursue are also shaped by domestic disagreements, institutional resistance, and the risks associated with their decisions.

Conclusion

The Gulf Crisis shows why Turkey's foreign policy cannot be understood by looking at the state's strategic interests alone. Turkey's response to Iraq's invasion of Kuwait was shaped by its position within the Western alliance, its security concerns, and the economic costs of the crisis. However, these factors did not automatically determine how Turkey should respond. They left room for different interpretations of what was at stake and how Turkey should protect its interests. Özal's response demonstrates how the individual decision-maker enters precisely at this point. Özal's preference for rapid decisions, his confidence in personal judgement, and his commitment to closer relations with the United States informed his understanding of the crisis as an opportunity to expand Turkey's international role. His willingness to pursue a more active policy, despite the economic costs of the pipeline closure and resistance from parts of the foreign policy bureaucracy and military establishment, reflected a particular assessment of what Turkey stood to gain and what it could afford to risk. The crisis exposed the friction

between presidential initiative and established decision-making practices, while the limits placed on Turkey's military participation demonstrated that personal preferences could not simply dissolve institutional opposition or strategic uncertainty. This has implications for understanding Turkish foreign policy. National interests are not always clear-cut or understood in the same way by everyone involved in decision-making. Strategic pressures and material conditions shape the choices available to a government but they do not fully explain why one course of action is preferred over another. Much depends on how leaders understand Turkey's position, interpret the intentions of other actors, and assess the opportunities and risks facing the country. Foreign policy is thus shaped not only by the distribution of power confronting a state, but also by the judgements through which that distribution is understood and acted upon. Özal's response to the Gulf Crisis illustrates the analytical value of taking those judgements seriously without losing sight of the constraints that give them political consequence.

References

- Alden, C., & Aran, A. (2016). *Foreign Policy Analysis: New approaches* (2nd ed.).
- Balcı, A., & Madakbaş Gülenler, E. (2018). TURGUT ÖZAL DIŞ POLİTİKASI: AMERİKAN DÜZENİNDE YENİDEN KONUMLANMA VE OTONOMİ ARAYIŞI. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 77-98
- Boekle, H., Rittberger, V., & Wagner, W. (2001). Constructivist foreign policy theory. In V. Rittberger (Ed.), *German foreign policy since unification: Theories and case studies*. Manchester University Press.
- Çuhadar, E., Kaarbo, J., Kesgin, B., & Özkeçeci-Taner, B. (2021). Turkish leaders and their foreign policy decision-making style: a comparative and multi-method perspective. *Turkish Studies*, 22 (1), 1-27.
- Dündar, L. (2016). Özal dönemi Türk dış politikasında Turgut Özal'ın kişisel özelliklerinin rolü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (58), 1–20.
- Hudson, V. M. (2005). Foreign policy analysis: Actor-specific theory and the ground of international relations. *Foreign Policy Analysis*, 1–30.
- Kayhan Pusane, Ö. (2017). Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan dönemleri karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 14(56), 39–53.

- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1987). Power and Interdependence revisited. *International Organization*, 41(4), 725–753.
- Mintz, A. (2010). *Understanding foreign policy decision making*.
- Mowle, T. S. (2003). Worldviews in foreign policy: Realism, liberalism, and external conflict. *Political Psychology*, 24(3), 561–592.
- Önal, T., & Özdağ, A. (2016). Körfez Savaşı ve Türk dış politikasına etkileri. *Turkish Studies*, 11(16), 53–70.
- Özdamar, Ö., & Yanık, L. K. (2024). Populist hyperpersonalization and politicization of foreign policy institutions. *International Affairs*, 100(5), 1835–1856.
- Pavlova, P. (2025). Turgut Özal’s economic policy and its impact on the country’s foreign policy (1983–1993). *Études balkaniques*, (2), 525–543.
- Sylvan, D. A., & Haddad, D. M. (1998). Reasoning and Problem Representation in Foreign Policy: Groups, Individuals, and Stories. In D. A. Sylvan & J. F. Voss (Eds.), *Problem Representation in Foreign Policy Decision-Making* (pp. 187–212). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Şar, B., Duran, E., & Durmaz, F. (2026). Turkish leaders and foreign policy preferences: An operational code analysis. In *Turkish foreign policy in its centenary: The 102 years of experience* (p. 327).
- Tayfur, M. F. (1994). Main approaches to the study of foreign policy: A review. *METU Studies in Development*, 21(1), 113–141.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal’ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107–140.
- Ülgül, M. (2026). Do leaders really matter? The failure of ambitions in Turkish foreign policy. *International Relations*, 40(1), 123–147.
- Yıldız, A. (2018). liberalizm-muhafazakârlık sarkacında “informel” bir demokrat: turgut özal’dan kalan. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 39-56.
- Walker, Malici & Schafer (eds.), *Rethinking Foreign Policy Analysis: States, Leaders, and the Microfoundations of Behavioral International Relations* (2011)

Küresel Krizler Çağında Dış Politikada Etik: "Neden Ahlaklı Olmalıyız?" Sorusunun Uluslararası İlişkilerdeki Karşılığı ve Türkiye'nin Normatif Vizyonu

Omer Mungan

Giriş

Felsefe tarihinin en köklü ve tartışmalı sorularından biri olan "Neden ahlaklı olmalıyız?" sorusu, geleneksel olarak bireylerin toplum içindeki davranışlarını şekillendirmek ve vicdani bir pusula oluşturmak üzere sorulmuştur. Bireysel düzlemde ahlak, insanın diğer insanlarla ve çevresiyle kurduğu ilişkinin sağlıklı, sürdürülebilir ve adil olmasını sağlayan bir normlar bütünüdür. Ancak küreselleşen, sınırların geçirgenleştiği ve karşılıklı bağımlılığın daha önce görülmemiş seviyelere ulaştığı günümüz dünyasında, bu soru bireysel düzlemi fersah fersah aşarak uluslararası ilişkilerin, devlet davranışlarının ve küresel sistemin merkezine yerleşmiştir. Artık ahlak ve etik, yalnızca filozofların tartışma konusu değil, politika yapıcılarının ve diplomatların da masasında bulunması gereken hayati bir unsurdur.

Geleneksel uluslararası ilişkiler disiplininde uzun süre hakim olan Realist teori, uluslararası sistemi yalnızca güç dengesi, ulusal çıkar ve anarşi kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Realizme göre devletler, doğaları gereği bencil aktörlerdir ve ahlaki kaygılar, devletin bekası söz konusu olduğunda bir kenara bırakılması gereken romantik ideallerden ibarettir (Yalvaç, 2017). Ne var ki, 21. yüzyılın getirdiği çok boyutlu krizler—iklim değişikliği, küresel yoksulluk, kitlesel göç dalgaları, pandemiler ve derin insani trajediler—salt güce ve çıkar maksimizasyonuna dayalı bu dar kalıpların yetersizliğini acı bir şekilde ortaya koymuştur. Devletlerin yalnızca kendi ulusal çıkarlarını kısa vadeli perspektiflerle maksimize etmeye odaklanması, karşı karşıya olduğumuz küresel sorunların çözümünü imkânsız kılmakta, aksine krizleri daha da derinleştirmektedir.

Bu bağlamda, dış politikada etik ve ahlak kavramları, zayıfların sığındığı bir retorik veya gerçeklikten kopuk bir idealizm olmaktan çıkmıştır. Aksine, küresel sistemin sürdürülebilirliği, insanlığın ortak geleceği ve uluslararası barışın tesisi için rasyonel bir zorunluluk haline gelmiştir. Ahlaklı bir dış politika izlemek, uzun vadede devletlerin de çıkarımadır; zira adaletsizliğin, eşitsizliğin ve çatışmanın kurumsallaştığı bir dünyada hiçbir devletin sınırları içinde tam anlamıyla güvende olması mümkün değildir (Linklater, 2021). Bu makale, "Neden ahlaklı olmalıyız?" sorusunu uluslararası sistem düzeyinde ele alarak, devletlerin ahlaki sorumluluklarını, normatif gücün inşasını ve Türkiye'nin dış politikasındaki

etik vizyonu, özellikle Gazze krizi gibi güncel insani sınavlar ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası Sistemde Ahlak ve Normatif Güç Teorisi

Devletlerarası ilişkilerde ahlaki sorumluluk, uluslararası hukukun üstünlüğü, insan haklarına koşulsuz saygı, çevre etiği ve insani krizlerde "koruma sorumluluğu" (responsibility to protect) gibi kavramlarla somutlaşmaktadır. Uluslararası ilişkilerde ahlakın varlığı, bir devletin kendi çıkarlarını göz ardı etmesi anlamına gelmez; daha ziyade bu çıkarların meşru, evrensel normlarla uyumlu ve başkalarının temel haklarını ihlal etmeyen bir çerçevede tanımlanmasını gerektirir (Price, 2023). Bir başka deyişle, rasyonel bir devlet, çıkarlarını ahlaki sınırlar içinde kalarak ve uluslararası toplumun meşruiyetini gözeterek maksimize edebilir.

Bu noktada karşımıza çıkan en önemli kavramlardan biri "normatif güç"tür. Normatif güç kavramı, bir devletin ya da uluslararası bir aktörün küresel siyasetteki etkinliğini askeri kapasitesinden, ekonomik yaptırımlarından veya zorlayıcı unsurlarından değil; savunduğu evrensel değerler, normlar, ilkeler ve bu ilkeleri kendi politikalarına ne derece entegre ettiğinden almasını ifade eder. Askeri gücün (sert güç) aksine normatif güç, ikna ediciliğe, örnek olmaya ve başkaları tarafından meşru kabul edilmeye dayanır.

Küresel sistemde kalıcı barışın inşası, aktörlerin sadece karşılıklı bir güç dengesi kurmasıyla değil, "ötekine" karşı ahlaki bir sorumluluk hissetmesiyle, yani normatif bir konsensüsün sağlanmasıyla mümkündür. Kurumsal ve küresel bir ahlak anlayışı, sadece savaş ve barış konularında değil, temiz enerjiye adil geçişin sağlanmasından, iklim krizinden en çok etkilenen dezavantajlı coğrafyalara yönelik teknoloji transferine ve insani yardımlara kadar çok geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. Devletler, uluslararası hukuka ve ahlaka uydukları ölçüde "güvenilir" aktörler olarak kabul edilir ve bu güvenilirlik, uzun vadede onların diplomatik manevra alanlarını genişletir.

Türkiye'nin Dış Politikasında Etik ve İnsani Diplomasi Vizyonu

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş felsefesinin temelini oluşturan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini modern dönemin karmaşık ve çok aktörlü krizlerine uyarlayarak, tarihsel bir süreklilik içinde proaktif ve insani bir dış politika vizyonu benimsemiştir. Türkiye'nin dış politikasında ahlaki bir duruş sergileme çabası, sadece söylemsel düzeyde kalmamış, özellikle 2000'li yıllardan itibaren "insani diplomasi" olarak kavramsallaştırılan pratik adımlarla sahaya yansımıştır (Aras, 2013).

Türkiye'nin insani diplomasisi, salt çıkar odaklı, realist beklentilerle hareket eden bir dış politika anlayışından ziyade; insan onurunu, küresel adaleti ve vicdani sorumluluğu merkeze alan bir yaklaşımı temsil etmektedir (Kalın, 2020). Bu yaklaşım, dünyanın neresinde olursa olsun mazlum ve mağdur halklara dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin yardım eli uzatmayı devletin temel görevlerinden biri olarak görür. TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), Kızılay ve AFAD gibi kurumlar aracılığıyla yürütülen resmi kalkınma yardımları (ODA), kapasite geliştirme projeleri ve afet sonrası müdahaleler, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde normatif bir güç ve "şefkatli bir aktör" inşa etme hedefinin somut göstergeleridir (Çelik, 2021).

Ayrıca Türkiye'nin yürüttüğü bu ahlak odaklı politika, bölgesel krizlerde arabuluculuk rolü üstlenme çabalarıyla da desteklenmektedir. Karadeniz'deki tahıl koridoru krizinin aşılmasındaki yapıcı rolünden, Balkanlar'da ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde barış inşası süreçlerine verdiği desteklere kadar uzanan bu çabalar, "Neden ahlaklı olmalıyız?" sorusuna Türkiye'nin verdiği diplomatik yanıttır. Etik ve insani diplomasi, Türkiye'nin değişen ve çok kutuplu hale gelen yeni dünya düzeninde kendine özgü ve saygın bir küresel rol edinmesinin temel anahtarıdır (İnat & Duran, 2023; Keyman, 2022).

Bir Vaka Olarak İnsani Krizler ve Gazze: Uluslararası Toplumun Sınavı

Dış politikada etik tartışmalarının teorik bir egzersiz olmaktan çıkıp yakıcı bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığı en belirgin alanlardan biri, masum sivillerin hayatını kaybettiği ve temel insani ihtiyaçlardan mahrum bırakıldığı çatışma bölgeleridir. Son dönemde Gazze'de yaşanan ve telafisi imkânsız derin bir insani krize dönüşen süreç, tüm uluslararası toplumun ahlaki sorumlulukları açısından kritik ve tarihi bir vaka teşkil etmektedir. Bu tür yıkıcı krizler, sadece çatışan tarafları değil, küresel aktörleri, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların işlevselliğini ve sivillerin korunmasına yönelik evrensel insan hakları beyannamelerinin samimiyetini doğrudan sorgulamaya itmektedir (Akbaba & Özdamar, 2024).

Evrensel ahlak ve uluslararası savaş hukuku (jus in bello), çatışma durumlarında dahi orantılılık ilkesine uyulmasını, sivil altyapının hedef alınmamasını ve sivillere yönelik insani yardım erişiminin kesintisiz olarak sağlanmasını emreder. Ancak Gazze krizinde tanık olunan tablo, uluslararası hukukun ve evrensel değerlerin uygulanabilirliği konusunda ciddi bir kırılma yaşandığını göstermiştir. Bu tablo karşısında Türkiye'nin benimsediği tutum; çatışmayı bölgesel bir savaşa dönüştürecek ve kutuplaşmayı artıracak keskin bir retorikten ziyade, tamamen uluslararası hukuka uyulması, sivillere acil, kesintisiz insani yardım ulaştırılması ve acil bir

ateşkesin sağlanması çağrılarını üzerine kurulmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2024).

Türkiye'nin bu yaklaşımı, uluslararası sistemde "insani acıların dindirilmesi" amacına odaklanan, diplomasiyi sonuna kadar zorlayan etik bir dış politika refleksidir. Çözümün, askeri zorbalıkta veya uluslararası hukukun hiçe sayılmasında değil; diplomatik yollarla tesis edilecek adil ve kalıcı bir barışta yattığı vurgulanmıştır. Sorunun kalıcı olarak çözülmesi, kurumların işlevsizleşmesini izlemek yerine, bu kurumları evrensel hukuk standartlarında daha etkin, şeffaf ve adil çalışmaya zorlamaktan geçmektedir. Gazze krizi, devletlerin "ahlaklı olmayı" seçmediklerinde ortaya çıkan insani maliyetin ne kadar ağır olabileceğini tüm dünyaya gösteren trajik bir hatırlatıcıdır.

Sonuç

Sonuç olarak, felsefi kökenli "Neden ahlaklı olmalıyız?" sorusu, günümüz uluslararası arenasında "Neden evrensel hukuka, çevreye, adil paylaşıma ve insan onuruna koşulsuz saygı göstermeliyiz?" sorusuna dönüşmüş durumdadır. Devletlerin yalnızca kendi ulusal menfaatlerini önceleyen ve ötekini acısını görmezden gelen bencil yaklaşımları, dünyayı daha güvenli değil, aksine daha kırılgan ve istikrarsız bir yer haline getirmektedir. Etik ve ahlak, uluslararası sistemin devamlılığı için var olması gereken en temel çimentodur.

Türkiye'nin tarihsel mirasına dayanan insani diplomasi vizyonu, çatışmaların ve jeopolitik gerilimlerin derinleştiği bir çağda, insani değerleri yücelten yapıcı ve normatif bir dış politika dili kullanmanın ne kadar hayati olduğunu açıkça göstermektedir. Gerek küresel eşitsizlikler ve çevre krizleri karşısında gerekse Gazze gibi acil insani krizlerde sergilenen ahlaki duruş, gerçek anlamda bir küresel vizyonun işaretidir. Nihayetinde küresel barış ve istikrar, ancak ve ancak devletlerin, kendi kısa vadeli çıkarlarını küresel vicdan, evrensel hukuk ve ahlaki sorumluluklarla dengelemeyi başarabildiği, kurumların ise adaleti tesis etmek için etkin şekilde işlediği bir uluslararası sistemde mümkün olabilecektir. Ahlaklı olmak artık diplomatik bir zarafet değil, insanlığın hayatta kalabilmesi için zorunlu bir beka meselesidir.

Referanslar

Akbaba, E., & Özdamar, Ö. (2024). Küresel krizler ve normatif dış politika: Türkiye'nin Gazze krizindeki tutumu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 21(82), 45-68.

Aras, B. (2013). Türkiye'nin insani diplomasisi: Sınırlar ve fırsatlar. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(38), 85-106.

- Çelik, P. (2021). Uluslararası hukuk ve etik bağlamında Türkiye'nin insani yardım politikaları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 112-130.
- İnat, K., & Duran, B. (Ed.). (2023). Türkiye'nin dış politikası: Krizler ve fırsatlar. SETA Yayınları.
- Kalın, İ. (2020). Barbar, modern, medeni: Aklın ve vicdanın sınırlarında. İnsan Yayınları.
- Keyman, E. F. (2022). Türkiye'nin küresel rolü: Çok kutuplu dünyada etik, diplomasi ve güvenlik.
- Linklater, A. (2021). The idea of civilization and the making of the global order. Bristol University Press.
- Price, R. (Ed.). (2023). Moral limit and possibility in world politics. Cambridge University Press.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2024). Türkiye'nin dost eli: İnsani diplomasi. İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Yalvaç, F. (2017). Uluslararası ilişkilerde ahlak ve adalet. Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde. Kripto Yayınları.